

(16), 127 pp.

Smith, Rare, p. 346

Renouard, p. 217

Fol. orig. in-4°

Voir in Barrois

Comitum de Blanchi

LVCAE PAETI
IVRISCONSVL.
DE MENSVRIS, ET
PONDERIBVS ROMANIS, ET GRAECIS,

CVM HIS QVAE HODIE ROMAE SVNT COLLATIS

LIBRI QVINQVE.

EIVSDEM VARIARVM LECTIONVM LIBER VNVS

AD SANCTISSIMVM OPTIMVMQVE PRINCIPEM PIVM QVINCTVM PONT. MAX.

MAXIMILIANI.II

EX. PRIVILEGIO

IMP. CAES. AVG.

VENETIIS MDLXXIII.

OPTIMO SANCTISS. Q.
PRINCIPI PIO QVINCTO
PONTIFICI MAXIMO

LVCAS PAETVS FELICITATEM.

VM DIVINA mens tua, & numen, Pater beatiſsime, ad prolapſos Chriſtianae Reipublicae mores priſtinae pietati reſtituendos, Chriſtianosq. Principes aduerſus immaniſsimum Turcarum tyrannum, in Rempublicam Venetam ſaeuientem, tecum coniungendos, nec ſolum conſilijs, uerum etiam pecunia ſtrenuiſsimisque Duce & militibus, adiuuandos incumberet: non audebam haec, quae ad antiquorum ponderum, menſurarumque cognitionem, humanaeque uitae utilitatem ſcripſeram, & tuae Beatitudini dicaueram, legenda porrigere, timens ne non apto tempore diuinam tuam mentem, tot tantisque cogitationibus occupatam, interpellarem, animique tui offenſionem ſubirem. Poſtquam autem cognoui, eam non ſolum his actionibus ſumma uigilantia inſiſtere, ſed nihil, quod ad bene beateque uiuendum attinet, intactum relinquere: nempe Eccleſias etiam antiquitate collapſas, non ſolum parietibus, tectis, aris, ſacris uaſis,

uestimentis, ornamentisque muniri ornarique fecisse: uerum etiam eas, debitis horarum Canonicarum temporibus a suis clericis & sacerdotibus finito numero frequentari: male alienata ipsarum ecclesiarum bona uindicare: Seminarium quoq. optimae spei adolescentium, futurorum Arae omnipotentis Dei ministrorum, quod tam diu totque uotis exoptatum fuerat, in dies augeri: Sanctimonialium, Deoque gratissimarum Virginum claustra, seuerissime custodiri: Religiosorum monachorum fratrumque domos & ordines, qui pene omnem a pijssimis Patribus traditam regulam & disciplinam abiecerant, pristinae religioni restitui, sancteq. & canonice regi: sed & clericorum habitum (quod frustra saepius tentatum fuerat) ab ijs, qui sacris initiati non sunt, non solum dignosci & separari, uerum etiam ad debitam modestamque formam reduci: utque Iustitia suos rectos expeditosque tramites habeat, non solum Iudicum, caussarumq. patronorum, uerum etiam eorum, qui caussas promouent, fidem, mores, & peritiam recenseri. Quin etiam nec tuae sanctae senectuti, & ualetudini parcens, in tanta rerum gerendarum mole, pauperum oppressorum querellas, singulis mensibus (uacuis ad id auribus paratis) publice cunctis astantibus iudicibus, ad tuam Sanctitatem referri: Non minus & Tribunalium omnium actuariorumque notariorum prolapsas consuetudines & auaritiam a seuerissimis ad id electis censoribus tolli, debitisque finibus coerceri:

Carceres

Carceres quoque in ampliorem commodioremque formam ad pauperum reorum solatium fieri, ipsorumq. carceratorum curam humane tractari, & , quemadmodum innocentes absolui, sic impios sceleratosque debitis supplicijs, nulla in auro spe relicta, seuerissime puniri. Sed & , quod maxime ad legitimam prolem sanctamq. fidem pertinet, Matrimonia, Baptismatum fontes, Animarumque curam, pie sancteque custodiri. Quin etiam Judaeos, summa omnium optimorum laetitia, & fidelium alacritate, a Christianorum paene commercio separari, habitu distingui, habitatione seiungi, & claustro coerceri. Meretrices quoque in tanta peccandi licentia bonos mores pessimis exemplis corrumpentes, relegari & concludi imperasse & effecisse. Sed etiam decori & ornamento tuae urbis Romae prospiciendo, Aquam Virginem, nuper post octingentesimum annum restitutam, (de qua re tuae Beatitudini notus fui) in fontes salientesque per totam urbem designatos construi mandasse. Nihilque earum rerum, quae etiam minimae sunt, propter maximas sollicitudines a te omitti. Ea fiducia fretus, non praetermittendum putaui, ut haec, quae de mensurarum ponderumque restitutione, deque earum cum his, quibus Romae utimur, collatione diu a me elaborata fuerunt, Tuae Beatitudini legenda porrigerem, ut, quod tam diu inter doctissimos eruditissimosque uiros controuersum extitit, felicissimis Tuae Beatitudinis temporibus, subq. tuo sanctissimo

ſimo nomine eluceſcat. Nulli enim magis tutelam huius de menſuris & ponderibus tractatus, quam Tuae Beatitudini, conuenire iudicaui. Si quidem tu Princeps optime omnia, quae tuo numini Deus optimus maximus ſubiecit, ut optimum Principem decet, iuſtiſsima trutina regis, infallibilique menſura diſpenſas. Tua igitur Sanctitas deuoti ſui ſupplicis munuſculum benigne ſuſcipere non dedignetur, ut ſuae ſerenae frontis fiducia audeam maiora quoque excogitare, ſubque tuo ſanctiſsimo nomine, tutiſsimoque clypeo in lucem edere. Cui omnem a Deo Optimo Maximo felicitatem ſupplex precari non deſinam.

QVAE

QVAE HOC VOLVMINE CONTINENTVR.

NOMINA EORVM QVOS SEQVENTIVM quinq. librorum auctores, adiutores, & teſtes habui.

Ndreas Alciatus
Aulus Gellius
Budaeus
Caius Iuriſc.
Cato
Catellianus Cotta.
Celſus Iuriſconſ.
Cicero
Cleopatra
Columella
Conſtantinus Imp.
Congius aereus Illuſtriſſimi & Reuerendiſſimi Cardinalis Farneſij.
Dantes Alaghierius
Didacus Couarruuias
Dioſcorides
Dodrans & Quadrans aerei.
Galenus
Graecus ignotus, qui de pōderibus ſcripſit
Gulielmus Philander
Hermolaus Barbarus
Hero
Herodotus
Homerus
Horatius Flaccus
Iabolenus Iuriſc.
Iulius Frontinus
Iulius Pollux
Iuſtinianus Imp.
Leonardus a Portis
Liuius
Libra aerea Illuſt. Ful. Vrſini
Lucanus
Martialis
Martianus Capella
Marmora ſculpta
Maſſae lapideae ponderales
Modeſtinus Iuriſconſ.
Oribaſius Medicus
Ouidius Naſo
Palladius
Paulus Iuriſconſ.
Pedes aerei legitimi
Pes alter aereus
Platina
Plautus
Plinius
Plutarchus
Pomponius Iuriſconſ.
Priſcianus Caeſarienſis
Proculus Iuriſconſ.
Propertius
Rhemnius Fannius
Scribonius Largus
Seuerinus Boetius
Sextans aereus
Sextus Feſtus Pompeius
Suetonius
Suidas
Terentius
Terentij Interpres
Valentini Imp.
Varro
Virgilius
Vitruuius
Vlpianus Iuriſc.
Voluſius Metianus
Xenophon.

LVCAE

INDEX EORVM QVAE QVINQVE LIBRIS DE PONDERIBVS ET MENSVRIS continetur.

** Chus

D

Qua-

Tale

T

V

FINIS.

Pag.	Ver.	Errores	Sic corrige
3	15	uel uncia	uncia
	17	Plinius	Pli. ubi ſupra
4	33	lineres	lineares
6	16	uallatae	uallata
	23	eruit	emit
8	20	milliare dicunt	millia rediguntur
11	6	C AE S	C A S.
22	38	de ora	de lora
23	1	Condita	Condito
24	1	36 c. 6.	36. c. 7.
25	2	uim	uini
28	19	decẽmodios	decemmodiae
29	21	Semodio	a Semodio
39	7.–9	Mẽſuram	Menſura
	20	utilitatem	uilitatem
43	1	Saetarij	Sextarij
44	35	ijs	is
48	9	ex	et
	20	ſed & minus	ſed & nõ minus
57	8	qua ille	quam ille
	20	ex	et
61	22	ſuſtinere	ſuſtineri
73	9	Semis	Semias
75	19	ſexta	ſexto
80	38	drachmae	drachmarum
81	3	ſcripuli	ſcripulis
85	28	eſſe	eſſet
99	10	arborum frugũ	arborum et frugũ
100	8	uſus	auſus
101	28	ſolſtitiam	ſolſtitia
115	23	forma	formae
116	37	pillis	pilis
119	2	ductos	ductus
121	1	directum	dirutum
124	9	Ceropium	Cecropium

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER PRIMVS.

De Romanorum Graecorumq. mensuris, quibus interualla metiebantur.

AM satis constat ex iis, quae a disertissimis utriusq. aetatis uiris tradita sunt, Pedem in Romanis mensuris, quibus longitudines, latitudines, altitudinesq. metiuntur, primum locum inter quascumque minores maioresq. mensuras tenere. in eo namq. minores omnes terminatur, & ab eo maiores omnes incipiũt. Prisca enim prudentia, a digiti latitudine initium sumens, ex quattuor ex eis Palmum constituit: quia tot a palma digiti proficiscuntur: & ex palmis quattuor, idest digitis sexdecim, Pedem creauit, ex duobus perfectis numeris, nempe sex & decem, unum constituens perfectissimum. Decem enim omnibus perfectus habetur, ut & Aristoteli problematum sec. xv. quaest. iij. placuit, & Vitruuius lib. iij. c. j. & Martianus Capella de Nuptiis philologiae lib. vij. testantur. sex autem a Mathematicis (ut idem Vitruuius, & Martianus Capella demonstrant) perfectus quoq. appellatur. de quo quidem Pede Columella lib. 5. c. 1. sic scripsit. Modus omnis areae, pedali mensura comprehenditur, qui digitorum est sexdecim, quem rursus pedem, ut fere res omnes reliquas in uncias duodecim, assem ex eo constituentes, idem antiqui diuiserunt, ita ut ternis quibusq. unciis quaternos digitos complecterentur, ut ex Frontino colligi licet, in eo, quod de Aquae ductibus scriptum reliquit, sic dicente: Est autem digitus, ut conuenit, sextadecima pars Pedis uncia duodecima. Idemq. in eo de Limitibus

tradidit. Et exinde has unciales Pedis diuisiones iisdem nominibus, quibus assis partes, nuncupauerunt, Vnciam, Sescunciã, Sextantem, Quadrantem, Trientem, Quincuncem, Semissem, Septuncem, Bessem, Dodrantem, Dextantem, & Deuncem. De Sescuncia, quae uncia est & semis, & de Sextante, qui Pedis sexta pars est, duas continens uncias, (ut ueterum auctoritates aliquas afferamus) meminit Plinius lib. Nat. Hist. 36. c. 25. de pauimentis loquens his uerbis: Fastigium uero seruati in Pedes denos, Sescuncem. & lib. 13. c. 15. de cedrinis mensis: Qua in re non omittendum uidetur, Tiberio principi mẽsam quattuor pedes sextante & sicilico excedentem, crassitudine sescunciali. Ex cuius uerbis, & illud colligi licet, uncias istas pedales in minores etiam partes ab antiquis diuisas fuisse: quod ex infradicendis latius apparebit. sic & quadrantem trium digitorum crassitudinem idem Plinius appellauit his uerbis. Magnitudo amplissima adhuc fuit unius commissae ex arboribus dimidiatis duobus, a Rege Mauritaniae Ptolemaeo, quattuor pedum & semipedis per medium ambitũ, crassitudine quadrantali. A quo semipede, crassitudinem semipedalem dixit idem lib. 36. c. 25. sic & bessales laterculos appellauit Vitruuius, qui unciarum octo latitudinis essent, lib. 7. c. 4. sic dicens: Deinde tegulae bipedales ex una parte supra marginem canalis imponãtur, ex altera parte bessalibus laterculis pilae struantur. sic & dodrantem pro nouem pedalibus unciis, dixit Columella lib. 4. c. 1. his uerbis: Quippe seminibus uineaceis nimium me profundos censuisse fieri scrobes adiecto dodrante, super altitudinem bipedaneam. Et rursus circa eiusdem c. finem: Sed non est dupondij & dodrantis altitudo, quae istud efficere possit. Quo loco Dupondiũ pro duobus pedibus, quasi pedes asses pondérales essent, accepit. Similiter Dodrantem Plinius lib. 7. c. 2. sic scribens: Supra hos extrema in parte montium, spithamei Pygmaei narrãtur ternas spithamas longitudine, idest ternos dodrantes, non excedentes. Quod & Vitruuius dixerat lib. 3. c. 3. ubi de gradibus templorum tractans inquit: Crassitudines autem eorum graduum ita finiendas censeo, ut neq. crassiores dextante, neque tenuiores dodrante, sint collocatae. Quo loco Dextantem pro decem vnciarum spatio posuit. Quem quidem in assem, & uncias, & unciae partes diuidẽdi morem, in hereditatibus quoque Iurisconsulti obseruauerunt, ut Vlpianus testatur lege, Si seruum

meum

meum ad finem, de Heredibus instituendis : cuius haec sunt : Hereditas plerumq. diuiditur in duodecim uncias, quae assis appellatione continentur. Habent autem & hae partes propria nomina ab uncia usq. ad assem, sexcunx, sextans, quadrans, triens, quincunx, semis, septunx, bes, dodrans, dextans, deunx, as. Sic & terrae iugerum partitus est Columella, qui & unciam ipsam in sicilicum, sextulam, scripulum, & semiscripulum diuisit li.5.c.1. nec ultra semiscripulum, idest Graecum obolum processit, etsi Seuerinus Boetius, quantum ad geometriae disciplinam attinet, Pedalem unciam non solum in semiobolos sex & nonaginta, & siliquas 144. sed ipsam quoq. Siliquam, quae est scripuli pars sexta siue oboli tertia, in duo puncta, & punctum ipsum in duo minuta, & minutum in duo momenta, diuiserit. quae postremae partes potius ingenio percipi, quam oculis cerni, aut demonstrari possunt, nisi adeo magnae quantitatis uel uncia constitueretur, ut has diuisiones reciperet. De quo etiam Sicilico (ut ad eum redeam) meminit Plinius. sic & totius Africae assem fecisse idem uidetur lib.18.c.6. sic scribens. Sex homines semissem Africae possidebāt, cum interfecit eos Nero princeps. Non minus etiam has unciales partes numero appellauerunt, ut constat ex eodem lib.33.c.8. qui de lapide Heraclio, siue Lydio sic dixit: Sunt autem modici, quaternas uncias longitudinis, binasq. latitudinis non excedentes. Quin & quinariam, quae aquae est mensura, & unciam, & digitum mensuralem, & ipsum denique digiti scripulum, Frontinus in lib. de Aquaeductibus in assem & uncias diuisit. Vnciae, inquit, modulus habet diametri digitum unū, & trientem digiti. capit plus quam quinariae octaua, hoc est sescuncia quinariae, & scripulis tribus, & besse scripuli. Digitus quadratus in rotundum redactus habet diametri digitum unum, & digiti sescunciam Sextulam. capit quinariae dextantem. Digitus rotundus habet diametri digitum, capit quinariae septuncem, semunciam, sextulam. Hactenus ille. De quibus quidem unciae diuisionibus & nominibus, & quo modo se ad unciam habeant, infra libro quincto satis dixi. A pede pedale spatiū appellauit Columella, quod unius pedis mensurae esset, lib.5.c.9. his uerbis. Deinde ut arbusculae spatium pedale in circuitu relinquatur, atque ita cum suo cespite planta eruatur. Sic & Bipedaneum, & Tripedaneum appellauerunt, quod duorum, aut trium pedum mensura esset. Columella

eodem lib.c.5.Si ante annum fiat,quam uinea conferatur, scrobs in longitudinem altitudinemque defossus, tripedaneus abunde est, latitudine tamen bipedanea. De quo & lib.4.c.1. & Plinius lib.34.c.*6*.his uerbis.Non omittendum,quod annales annotauerunt tripedaneas his statuas in foro statutas, haec uidelicet mensura honorata tunc erat. A pede quoque (ut iam ad ea, quae supra pedem sunt,transeam) fit palmipes, pro ea mensura, quae fit palmorum quinq.i. pedis & palmi, de quo Vitruuius lib.5.c.*6*. Gradus spectaculorum,ubi subsellia componantur, ne minus alti sint palmo pede,ne plus pede & digitis sex. Et lib.10.c.20. de testudine ad congestionem fossarum paranda. Insuper hanc compactionem erigātur postes compactiles, praetercardines pedum nouem,crassitudine quoquo uersus palmi pedales, interualla habentes inter se sesquipedis. Varro de re rust. lib.2.c.4. In haris ostium esse oportet,& limen inferius,altum palmipedale:ne porci ex hara,cum mater prodit,transilire possint. Item a pede fit sesquipes:de quo Vitruuius,ubi ꝓxime,& Horatius in arte poetica:

Proiicit ampullas, & sesquipedalia uerba.

Columella lib.5.c.*9*. de olea: Deinde taleae sesquipedales serra praecidantur.

Cubitus quoq. a pede formatur, qui est sesquipes, idest palmorum sex, ut proxime dixi. idem enim cubitus est, & sesquipes. de quo Vitruuius lib.3.c.1. Cubitumq. animaduerterunt ex sex palmis constare,digitisq. uiginti quattuor. ex eo etiam uidētur ciuitates Graecorum fecisse, uti, quemadmodum Cubitus est sex palmorum,ita in drachma quoq. eo numero uterentur. ille enim aereos signatos,uti asses ex aequo sex,quos obolos appellant, quadrantesq. obolorum, quos alij dichalca,alij trichalca dicunt, pro digitis 24. in drachma constituerunt.

Rursus a Pede proueniunt Passus,Stadium,Milliarium, Actus minimus,Clima,Actus quadratus, Iugerum,Centuria, Saltus,de quibus singulatim dicendum. Interim tamen animaduertendum putaui,quod tria priora nomina,Passus,Stadium,Milliarium,lineres longitudines demonstrant,quibus plerunq. geographi & scriptores ad locorum distantiam demonstrandam utuntur,cetera uero nomina longitudines & latitudines complectūtur: ut & latius ex infra dicendis apparebit.

Passus,quem a passis siue diductis brachiis iuniores dictum putant,

constat

constat ex pedibus quinq. in longitudine dicente Columella lib. 5. c. 1. Passus habet pedes quinque.

Stadium Graecorum mensura fuit, cuius tamen usus & nomen ad Romanos transiuit, constans passibus centum uiginti quinq. Columella ubi supra, Stadium deinde habet passus 125. ideſt pedes sexcentos uiginti quinque. Plinius lib. 2. c. 23. Stadium centum uiginti quinq. nostros efficit passus, hoc est pedes sexcentos uiginti quinq. Ex cuius sententia illud animaduerterunt iuniores, longitudinis diuersae fuisse pedem Graecum a Latino: nam ex Herodoti & Suidae sententia, stadium Graecum, quod constat ex Graecis pedibus sexcentis, pedes efficit Romanos, ut Plinius declarat, sexcentos uiginti quinq. qua ratione pes Graecus Romano pede longior est semuncia eiusdem Romani pedis: sexcentae enim semunciae constituunt uiginti quinq. illos pedes, qui sexcentorum numerum excedunt. quod uerum censeo, etsi Plutarchus in uita C. Gracchi, infra de milliario referendus, discrimen istud non animaduertens, putauerit stadia octo non integrũ conficere milliare, numerans ipse stadium pedum Graecorum sexcentorum, qui octies multiplicati summam pedum quattuor millium octingentorũ constituunt: quo fit ut ad integrum quinque millium, ducenti deficiant: qui ducenti ex illa semuncia, qua pes Graecus Romanum excedit, constituuntur, ut praedixi. multa enim similia inueniuntur, quae animos doctissimorum etiam uirorum distraxerunt, ut & infra notaui. Milliarium, siue milliare, cõstat, ut & ipsa uox sonat, ex passibus mille, stadiis uero octo, pedibus autem quinq. millibus, ut & Columella loco proxime relato declarat. pro quo milliare & mille passus leguntur. Varro de ling. lat. lib. 5. Nam quod sensus nullus, quod abest mille passus, sentire possit. Oculorum sensus uisusq. ad stellas peruenit. Horum milliariorum uiginti pro diurno itinere in ius uocatis praetor tribuit, ut inquit Caius Iurisc. lege 1. si quis cautionibus iudicio sistendi causa factis non obtemperauerit, cuius haec sunt uerba. Vicena millia passuum in singulos dies dinumerare praetor iubet, praeter eum diem, quo cautum promittitur, & eum, in quem sistere in iudicium oportet. quod & amplius declarat Vlpianus Iurisc. l. in itinere de uerborum & rerum signific. sic inquiens: In itinere faciundo, uiginti millia passuum in dies singulos peragenda, sic sunt accipienda, ut, si post hanc dinumeratio

nem minus,quam uiginti millia,ſuperſint, integrum diem occupent,uidelicet,ſi unum & uiginti millia paſſuum ſint, biduum ei attribuatur. Milliaria autem, quoniam lapideis columnis in uiis ſignari coeperunt,Lapides a ſcriptoribus appellata fuiſſe paſſim legitur. Hoc autem a C.Graccho inuentum puto: nam ante factum, non memini me legiſſe. de quo Plutarchus in illius uita. Ad haec, inquit, uiam omnem per milliaria dimenſus (capit autem paullo minus octo ſtadia milliare) columnas lapideas,ſpatij ſignandi cauſſa, locauit. Haec ille. Quo loco animaduertendum eſt,quod & paullo ante dixi, Plutarchum in eo,quod dixit, octo ſtadia paullo minus eſſe milliare,diſcrimen Romani Graeciq. pedis non animaduertiſſe. Quod autem milliaria Lapides appellarentur, clarius eſt,quam quod probatione indigeat: tribus tamē Plinij locis contentus ero.lib.15.c.18. de ficu Carthaginienſi a Catone in Senatu allata, Non caſtra Punica ad tertium lapidem uallatae.Et lib.31.c.3.de aqua Virgine ab Agrippa ducta: Virginem adduxit ab octaui lapidis diuerticulo. Et lib.36.c.15. de ductu aquae Claudiae: Quippe a lapide quadrageſimo ad eam excelſitatem,ut in omnes urbis montes leuarentur, influxere Curtius,atque Caeruleus fontes. Quibus & illud Martialis accedat libro epig.x.de Torquato & Otacilio.

Ad lapidem Torquatus habet praetoria quartum:
Ad quartum breue rus eruit Otacilius.

Quorum quidem lapidum, ſeu columnarum, non nulla ueſtigia adhuc in uia Appia, Roma Neapolim proficiſcentibus occurrūt, ſunt enim columnae lapideae: quarum & una eſt in porta ciuitatis Fundorum,in ingreſſu, ſi recte memini, a ſiniſtra, in quibus milliariorum numerus, quo columnae ipſae ab urbe diſtant, ſignatus inſpicitur.

Actus minimus habet in latitudine pedes quattuor, in longitudine pedes centum uiginti.Columella lib.5.c.1. Actus minimus,ut ait Varro,latitudinis pedes quattuor, longitudinis habet pedes centum uiginti:

Clima,eodem teſte Columella ubi ſupra, quoquo uerſus eſt pedum ſexaginta.

Actus quadratus undiq.finitur pedibus centum uiginti,teſte Columella loco proxime relato,& Varrone de re ruſt.lib.1.c.10.

Iugerum ab eo dictum eſt,quod duos in ſe iunctos actus quadratos conti-

contineat ex Columellae & Varronis sententia locis proxime relatis. Varronis haec sunt. Modos, quibus metirentur rura, alius alios constituit, nam in Hispania ulteriore metiuntur iugis, in Campania uersibus, apud nos in agro Romano & Latino iugeris iugum uocant, quod iuncti boues uno die exarare possint. Versum dicunt centum pedes quoquo uersum quadratum: Iugerum, quod quadratos duos actus habeat: de quo apud Pliniũ lib. 18. c. 3. sic legitur: Iugerum uocabatur, quod uno iugo boum in die exarari posset; Actus, in quo boues agerentur, cum aratur uno impetu iusto, hic erat centum uiginti pedum, duplicatusq. in longitudinem iugerum faciebat. Haec ille. Sed id, quod iugerum in Plinio legitur, iugum restitui debet, alioqui lapsus fuisset Plinius cum iugero Romano tribuisset, quod iugo Hispanico Varro tribuit. in quem errorem multi ex iunioribus, corruptam lectionẽ secuti, ceciderunt. Ex hac traditione iugeri mensurae apparet iugerum esse pedum quadratorum duo de triginta millium octingentorum, ex Columella lib. 5. c. 1. Ergo, ut dixi, duo actus iugerum efficiunt, longitudine pedum ducentorum quadraginta, latitudine pedum centum uiginti: quae utraeq. summae inter se multiplicatae quadratorum faciunt pedum uiginti octo millia & octingentos. Haec ille. Libet hoc in loco animaduertere, Palladium de re rust. lib. 2. c. 12. de iugero non recte sensisse, ait enim, quadratam tabulam iugeralem constare quoquo uersu pedibus centum octuaginta. quae summae si inter se multiplicentur, summam pedum quadratorum duorum & triginta millium, & quadringentorum constituunt, cum ex Columella & omnium sententia viginti octo millium & octingentorum tantum sit. lapsus est, ut arbitror, quia cum uideret iugerum in longitudine esse pedum 240. & in latitudine 120. quae duae summae coniunctae cõstituunt summam trecentorum sexaginta, putauit ille, non admodum optimus geometra, hunc numerum trecentorum sexaginta diuidendo iugerum aequi laterum constituisse, non reminiscens Vitruuium lib. 9. c. 1. ex Platonis sententia tradidisse aream quadratam certae quoquo uersus mẽsurae siquis duplicare uelit, numeris assequi non posse. cui tamen si prope accedere uoluisset, latera ex pedibus centum sexaginta nouem & dodrante & eo minus, constituere debuisset.

Centuria centum iugerum olim mensura fuit, quae postmodum du-

plicata,& ducentorum facta,pristinum nomen retinuit. ita Varro de re rust. lib.1.c.10. cuius haec sunt: A centum Centuria dicta. Centuria est quadrata in omnes quattuor partes pedum ∞ ∞ c. hae porro quattuor centuriae coniunctae, ut sint in utramq. partem binae,appellãtur in agris diuisis uiritim publice,saltus. Haec ille,quem Columella lib.5.c.1.seques, sic dixit: Centuriam nunc dicimus,ut idem Varro ait, ducentorum iugerum modum, olim autem ab centum iugeribus uocabatur centuria, sed mox duplicata,nomen retinuit, sicuti tribus dictae primum, a partibus populi tripartito diuisae,quae tamen nunc multiplicatae,pristinum nomen possident. Hactenus ille. Sed animaduertendum puto, Varronis numerum, duum millium centum, librariorum incuria, quorum culpa multa similia per notas scripta desiderantur, corruptum esse. constat enim,quattuor centurias simplices, seu duas duplicatas,quinquagies centies millies & septingentos sexaginta millia quadratos pedes habere, idest secundum hodiernum numerandi modum(ut ego quoq. uerbo millionis utar,quo iuniores logistae utuntur) pedum quinq.milliones ac septingentos sexaginta millia continere. ex eo autem Varronis numero non nisi quattuor milliones ac quadringenti decem milliare dicuntur. locus igitur restituendus est,ut numerum duum millium & quadringentorum contineat: & quadrabit.

Saltus postremus est,constans ex iugeribus quadringẽtis, ut ex praedictis colligitur. & haec citra controuersiam uera sunt.

Pedis autem (ut ad pedem redeam) quae uera fuerit mensura, diu inter doctissimos nostrae aetatis uiros disputatum fuisse scio.nam ut ineptias quorundam, qui nescio quas nugas de ordei seminibus,quae etiam ab antiquis reprobata fuerũt, repraesentare nixi sunt,omittam:item illa,quae Budaeus,uir alioqui doctus, & egregius,de suo Lutetiano pede tradidit, ab omnibus reprobato, cũ nihil cum Romano commune habere dignoscatur: Leonardus Portius Vicetinus, vir sane doctus, primus omniũ nostrae aetatis, qui de hac re scripserit, mensuram Colotiani pedis pro uera tradidit:cum nec tunc alia appareret. is autẽ Colotianus ex marmorea base sepulcri Cn.Cossutij sculptoris, ut arbitror, sumptus est:quae quidem basis olim in hortis Angeli Colotij (unde Colotiani pedis nomen)ad Pincij montis radices, viri sane doctissimi, erat, nunc autem in aedibus nobilis Marij Delphini, a Gentile,

eius

eius fratre, uiro doctissimo & rerum antiquarum perito, comparata superioribus annis, multis item aliis Epitaphiis & inscriptionibus congestis, conseruatur: quem iuniores quoq. secuti sunt: cuius sepulcri schema in calce operis subnectere uisum est, ut appareat sculptoris consilium fuisse, nō exactam pedis mensuram demonstrare, sicut nec circinorum, nec libellae, aut mallei, sed tantum ostendere, cuius professionis hominis cineres inibi conseruarentur. sicq. Colotianus hic potius ansam perquirendi legitimum pedem praebuit, quam quod ipse legitimus sit. Cum hac Colotiani pedis mensura Gulielmus Philander, qui ab hinc annis circiter triginta Romae floruit, in annotationibus in Vitruuium lib. 3. c. 3. pedem alterum marmoreum congruere testatur, in alia marmorea base sepulcri T. Statilij Vol. Apr. mensoris aedificiorum Romae suo tempore ex Ianiculo refossa, & in Vaticani Pontificios hortos transportata, cum quo sane conuenit modico dicrimine hic Statilianus, habens satis clare digitos & vncias distinctos, quibus ille Colotianus caret omnino. Mihi autem multis ab hinc annis pes unus aereus allatus fuit, terra rubigineq. vt refossus illico fuerat, obtusus, & inuolutus, in ruderibus antiquarum ruinarum ex vrbe antiquitus euectis, ac prope & extra portam Nomentanam proiectis, inuentus. quo in loco maxima tunc Chrisolithorum copia & aliorum pretiosorum lapillorum cum plumbi frustulis & carbonibus, aereis clauibus, seris & armillis aliisq. similibus eo tempore reperiebantur, adeo ut locus ille uniuersus, qui uineatus erat, cribro a perquirentibus fuerit euersus, & excretus. Est autem pes iste palmis, unciis, digitisq. diuisus complicabilis, qui cum explicatus est testerula ex eodem aere ansulata, clauo in una ipsius parte affixa, clauis duobus altera parte infixis, inseritur. atque ita clauditur, ut, nisi ea testerula remoueatur, complicari non possit. in cuius superficie ab altera ipsius parte litterae quaedā punctis notatae inspiciuntur, quas tamen propter antiquitatem materieiq. tenuitatem legere aut interpretari nequiuimus: nam quadratus est, eius crassitudinis, cuius gallinacea penna ex ala esse consueuit, si illius rotunditati quadrata forma suppleretur. qui pes aereus dictis duobus marmoreis comparatus septima unciae parte, siue unciae scripulis tribus, & duabus scripuli sextulis, & sextulae semisse breuior est. Cū autē diu haesitassem, frustraq. porphyreticam illam columnam perquisiuissem,

de

de qua Marlianus in ſuo de antiquitatibus urbis, & Philander, ſaepe, nec non & iuniores meminerunt, quam ego, dum iuuenis eſſem, in aede ſanctorum duodecim Apoſtolorū ad aedes Illuſtr. de Columna inſpexeram, & in illius calce ΠΟΔ΄.Θ ſaepius legeram, alius mihi pes aereus, ſeu ex orichalco, allatus eſt, itidem ut primus, complicabilis: qui dum complicatus eſt clauo ab uno capite affixo, foramini ab altero capite exiſtēti infixo, ita clauditur, ut ſe facile explicari non poſſit, & cum explicatus eſt ſimili teſterula, ut alius proxime relatus, ſuſtinetur, ut complicari non poſſit, palmis, unciis, digitis, & ſextula diſtinctus. quo factum eſt, ut incertior eſſem multo, quam prius. inueni enim eum nona ipſius Colotiani & Statiliani unciae parte illis longiorem eſſe, & illo priore aereo unciae illius parte tertia, ſiue duella, cuius pariter longitudinis illum ex porphyreticae columnae menſura ſumptum, Philander, qui eam columnam ſe metitum fuiſſe teſtatur, loco ſupra relato exſtitiſſe conſtanter aſſerit. Quamobrē ulterius perquirēdo inueni duos alios aereos pedes, ita ut praedicti, complicabiles, cū ſuis anſulatis teſſerulis & clauis, eiuſdemq. fere craſſitudinis, cuius ille meus primo loco deſcriptus, pariter palmis, unciis, & digitis diſtinctos, penes illuſtrem Fuluium Vrſinum, Canonicum Lateranenſem, uirum bonarum litterarum eruditiſſimum, & rerum antiquarum peritiſſimum, & affluentiſſimum, cum illo priori meo etiam longitudine ad amuſſim conuenientes, aliumq. omnino praedictis ſimilem, penes praefatum nobilem Marium Delphinū, qui tamen tribus praedictis longior eſt, quantum eſt vnciae ſcripulum, & ſcripuli triens; eoſq. exinde, meum ſcilicet & Illuſtr. Fuluij triplici teſtimonio, atque omnium litteratorum, qui Romae ſunt, aſſenſu comprobatos, pro uera & legitima antiqui pedis menſura, proq. ueris & antiquis pedibus menſuralibus habui, & palam facere non dubitaui. Sed non eo minus inueſtigare libuit, ſi ratione aut coniectura aſſequi poſſem, unde horum aereorum pedum meorum diſcrimen oriretur. habebam enim pro comperto, illum meum maiorem, Graecum pedem nō eſſe, cum Graecus pes, ut ſupra tradidi, ſemuncia Romano pede maior ſit, meus autem ille uix tertia unciae parte ſiue duella iſtos alios ſuperaret. quamobrem cum haberem penes me antiquam ſelibram lapideam admodum incorruptam cum hac in ſuperiori planitie nota, S. & dodrantem unum aereum, ac quadrantem pa

riter

riter aereum unum, massamq;. lapideam alteram pariter integrā & incorruptam pondo librarum decē, alteramq. libr. 4. inuicem concordantes, & respondentes, etiam cum alia aerea libra penes praefatum Illustrem Fuluium exsistente, in cuius suprema planitie argenteis litteris haec erat nota, I. & in circunferētia hae aliae EX. AVC. D. CAES. necnon & cum alio eiusdem semisse aereo, idest unciae sex, inuicem pariter conuenientes & concordantes, sextarium formari curaui, qualem me in manibus Angeli Colotij, dum iuuenis essem, uidisse memineram. erat enim forma rotunda, plana base, altior quam latior, ab imo ad summū aequalis, cum inscriptione Honorij Imperatoris: huncq. ita a me formatum sextarium, ita modulatus sum, & uiginti unciarum ex praedictis ponderibus formatis, purae aquae ex cisterna, quae pluuia est, capax esset. Dein ex eo communi pede, quem legitimum me credere dixi, quadrantal cupressinis tabulis, quae omnium minime humore aut siccitate mouentur, formari feci, sicque sextarium praedictum cum hoc quadrantali, purgato cribratoq. milio, quo Romae mensurae examinari consueuerunt, examinaui, diligentiq. cognitione adhibita inueni, quadrantal praedictum octo & quadraginta sextariis expleri, & plenum euacuari, regula radula semper adhibita, ita ut nihil nec de sextario nec de quadrantali superesset, aut deficeret. cumq. apud me esset alius sextās aereus ponderis maioris aliis praedictis, in quo in superiori planitie ita notatum inspicitur 8.B. idest unciae duae, inter cuius sextantis unciam, & illam relatorum aliorum ponderum grana unum & uiginti, ex nostri temporis uncia sumpta, intercedunt, quibus haec illis maior est. (de his autem granis intelligo, quorum quattuor & uiginti scrupulum constituunt) rursus alium sextarium priori similem fieri feci, quiuiginti unciarū eiusdem aquae ex cisterna capax esset: pariterq. aliud quadrantal ex illo maiori aereo pede formatum habui, diligentiq. examine ut prius feceram adhibito, non minus sextarium hunc ex maioribus unciis, cum hoc quadrantali ex maiori pede formato, conuenire reperi, quam sextarius ex unciis prioribus cum priore formato quadrantali conuenisset. unde coniecturam feci, hunc maiorē pedem & unciam posterioris & fere ultimi temporis fuisse: quia hodie quoq. Romae uncia maior praedictis reperitur: ut credere liceat, paullatim pondera ad hanc, quae nunc est, ponderis magnitudinem excreuisse,

sicut

ſicut ex contrario monetarum bonitas & pondus decreuit, & in dies magis decreſcit. Sed haec ex cõiectura dicta ſint. Ceterum, ut praedixi, aſſerere tot teſtimoniis & experimentis non dubito, Romanum antiquum & legitimum pedem illum eſſe, qui ex tribus aereis praedictis colligitur, marmoreis reiectis: quia, ut etiam praedixi, non eum finem ſculptoris fuiſſe credendum eſt, ut exactam pedis menſuram demonſtraret, ſed ut oſtenderet inſtrumenta profeſſionis hominis illius, cuius oſſa aut cineres eo in ſepulcro clauderentur: cum contra finem eorum artificum, qui pedes aereos tanta ſubtilitate formauerunt, credendum ſit eum fuiſſe, ut illorum menſurae eſſent legitimae, & ad metiendum iuſte ſpatia deſeruirent: quorum & omnium menſuras & ſchemata in operis calce ſubnectere uiſum eſt. Verum lector candide, ut ea, quae in ſequentibus dicturus ſum, planius intelligas, ſcire te equidem uolo, antiqua pondera (quae Romanis & Graecis communia fuiſſe ex iis quae lib. quincto dicentur, facile intelliges) non eadem fuiſſe cum iis, quibus hodie Romae utimur. nam libra, quae Romae, ut olim, ſic hodie una eademq. eſt omnibus argentariis, monetariis, medicis, ueterinariis, pharmacopolis, laniis, piſcariis, & demum negotiatoribus omnibus, & tam ciuibus, quam agricolis cõmunis, maior eſt antiqua libra, ſcripulis quattuordecim: quae ſcripula uelim intelligas de iis, quae a libra inſtantis tẽporis proficiſcuntur, & de quibus quattuor & uiginti unciam conſtituunt, & quae rurſum ſcripula ſingula (ex receptiori medicorum ſententia, ut lib. quincto dicam) in partes quattuor & uiginti, grana appellata, diuidantur. quo fit, ut vnciae Romanae temporis inſtantis undecim, drachmae tres & ſcripulum unum, antiquam libram, de qua ſupra memini, peraequent: uncia uero noſtri temporis, maior ſit uncia antiqua, ſcripulo uno & granis quattuor, quae ratio ad calculum ineundum, dum antiquas liquidorum aridorumque menſuras, cũ noſtri temporis menſuris pondere examinabimus, neceſſario tenenda eſt. Non minus & aliud te ſcire uolo, quod palmus, quo hodie Romae Architecti utũtur, de quo cum reliquis ab eo proficiſcentibus menſuris ſequenti libro dicam, ſi cum legitimi antiqui pedis dodrante, ideſt unciis nouem, (quem dodrantem Plinius, ut ſupra retuli, ſpithamam, uocabulo a Graecis mutuato, appellat) conferatur, & examinetur, palmus ipſe dodrãte, ſeu ſpithama, quantũ ſunt duae nonae partes unciae

pedis

pedis praedicti, idest unciae sextula, scripulo uno, & triente scripuli, longior esse reperitur. quod si palmus idem cum altero supra relato pede commetiatur, qui maior est, & qui cum prophyretico illo concordat, (si uera Philander dixit) & quem posteriorum & postremorum temporum fuisse existimaui, & cum illius dodrante seu spithama conferatur, duorum ferme scripulorum differentia intercedente, quibus palmus hic dodrâte isto minor est, conuenire constabit, ut subiectum in calce operis schema demonstrat: ex qua etiam demonstratione fulcitur coniectura, quam paullo ante feci, dum me credere dixi, maiorem hunc pedem sequentium postremorum temporum inclinationis Romani imperij fuisse. nam putaui, & puto, labentibus annis, & felicitate Romani pop. decrescente, mensuras & pondera aucta fuisse, & ab hoc maiore pede, & illius spithama ad spannam, de qua sequenti libro, itum esse. quae tamen ita dicta sint, ut opiner potius, quam affirmem.

De Graecis interuallorum mensuris epitome.

ENSVRARVM, quibus Graeci interualla metiri cõsueuerunt, ex iis, quae a recentioribus tradita sunt, & iuxta eorum translationem, epitomen tradere uisum est, ut in hoc quoque huius rei studiosis consultum sit: quas cum ego ex propriis illarũ auctoribus non sumpserim, ita tamen ut ab aliis tradita sunt, non quidem ut illorum laborem in meam laudem transferre cupiam, sed ut operi nihil desit, ad publicam studiosorum utilitatem referre uisum est. sunt autẽ haec. Dactylus, Dochme, siue Dactylodochme, siue Palaestc, siue Doron, (nã haec omnia synonima sunt) Lychas, Orthodoron, Spithame, Pes, Pygme, Pygon, Cubitus, Orgya, Plethron, Stadium, Diaulus, Hippicon, Milliare, Dolichos. Quarum mensurarum quantitates & discrimina sunt haec.

Dactylus, lati digiti est mensura e Graecis omnium minima.
Dochme,
Dactylodochme,
Palestae,

Doron,

Doron, quae idem ſunt, conſtant ex digitis quattuor, & ſunt idem, quod latinis Palmus.

Lychas, eſt interuallum digitorum decem, ideſt quantum quis ab extremitate indicis ad pollicis extremitatem, expanſis quanto magis fieri poteſt iis digitis, complectitur.

Orthodorum, eſt interuallum digitorum undecim, & eſt quantum quis inter primam palmae partem, ubi brachio iungitur palma, & ſupremã medij digiti complectitur: quaſi rectum palmũ dixeris.

Spithame, conſtat ex digitis duodecim, palmis uero tribus, & eſt quantum quis expanſa manu, ab extremitate digiti minimi ad ſummitatem pollicis, complecti poteſt.

Pes, eſt palmorum quattuor, digitorum ſexdecim. & hic reminiſci oportet, hunc, ſemuncia, Romano pede maiorem eſſe, ut ſupra late deduxi, dum de ſtadio, & milliario tractaui.

Pygme, eſt menſura digitorum circiter duodeuiginti, pro paruo cubito capi ſolita: & eſt quantum a brachij curuatura ad extremam manum complicatis, contractiſque digitis quis complectitur.

Pygon, eſt menſura digitorum uiginti, ipſa quoque pro paruo cubito ſumpta, & eſt quantum quis a brachij curuatura, ad extremam manũ complicatis, non tamen contractis digitis, cõplecti poteſt.

Cubitus, eſt menſura cõſtans ex palmis ſex, digitis xxiiij. & eſt quantum a brachij curuatura ad extremitatem digiti medij quis complectitur.

Orgyia, ſiue paſſus, menſura eſt conſtans ex cubitis quatuor, pedibus uero ſex.

Plethron conſtat ex pedibus in longitudine centum.

Stadium, qui & Stadius, conſtat ex pedibus in longitudine ſexcentis, ſiue orgyis centum.

Diaulus, ſpatium eſt conſtans ex ſtadiis duobus.

Hippicon, ſpatium eſt conſtans in longitudine ex ſtadiis quattuor.

Milliare conſtat ex ſtadiis octo in longitudine: & haec Graeca menſura non eſt, ſed a Romanis mutuata ex quinque millibus Romanis pedibus conſtans: ut ſupra de ſtadio & milliario dixi.

Dolichos, menſura eſt, cõſtans ex ſtadiis duodecim. & haec de Graecis: ad quarum menſurarum comprobationem duas ex multis, quae a iunioribus adducuntur, auctoritatibus referre uiſum eſt. Altera eſt Herodoti in libro, quem inſcripſit, Euterpe, cuius haec ſunt. Centum autem iuſti paſſus ſunt ſtadium unum, quod ſex ſit

plethrorum:

plethrorum: ut paſſum ſex pedibus metiamur, & quattuor cubitis, pedes autem ſint quattuor palmorum, cubitus autem ſex palmorum. Altera eſt Heronis, qui ſic ſcriptum reliquit. Stadium in longitudine habet pedes ſexcentos, Diaulus mille ducentos, Milliare ſtadia octo, Dolichus ſtadia duodecim. Reliqua ex Iulio Polluce, Heſychio, & alijs comprobantur. Has autem menſuras ſiquis in uſum deducere uelit, facile aſſequi poterit, ſi ex Romano pede, ſupra a nobis tradito, Graecum formabit, qui Romano longior ſit ſemuncia, eumq. ſic formatum, in digitos ſexdecim diuiſerit, (nam Graecis uncias menſurales, de quibus loquimur, fuiſſe, non memini me legiſſe) & cum eo ſic diuiſo ſpatia ſupra relata metiatur. Atque hic harum Graecarum menſurarum finis.

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER SECVNDVS.

De interuallorum menſuris, quibus hodie Romae utimur.

NTIQVIS longitudinum latitudinumq. menſuris iam cognitis, operae pretium me facturum exiſtimaui, ſi eas nunc, & ſuo loco liquidorum aridorumq. menſuras, & pōdera, cum ijs, quibus Romae utimur, conferrem: ut inde architecti, & agricolae, medici quoq. & qui humanioribus litteris delectantur, notitiam & diſcrimen facile aſſequi ualeant. igitur eas hic longitudinum latitudinumq. menſuras, quibus hodie Romae utimur, enarrabo. De ijs autem loquor, quibus architecti, & agrimenſores utuntur. nam Romae magna differētia eſt inter iſtas, & illas, quibus mercatores pannorum, & ſerici, ac illas, quibus merciarij, (ita appellati) & illas, quibus textores telarum

(quae

(quae omnes & inter se differunt) utuntur. sunt autem architectorum, & agrimensorum, de quibus loquimur, hae. Palmus, Canna, siue Passus senatus, Staiolus, Petia, Rublum: de quibus singulatim tractandum. Palmus igitur inter has, de quibus loquimur, architectorum, & agrimensorũ mensuras, sicut & in antiquis pes, primum locum inter maiores minoresq. mensuras obtinet. Qui Palmus non idem est, qui antiquis, sed triplo maior, idest tres ex illis capiens, & eo amplius, constans ex uncijs antiqui pedis nouem, & unciae sextula, scripulo uno, & triente scripuli, ut priore libro demonstraui. eadem tamen ratione, & a palmo appellatum fuisse putauerim. nam fere est, quantum homo recte formatus, aperta manu ab extremitate digiti minimi ad extremitatem pollicis, complecti potest. & hic palmus a Dante Aligerio, & in Tuscia Flaminiaq. Spanna appellatur, quem ita quoq. in Hispania, & Germania appellari testantur Didacus Couarruuias Variarũ Resolutionum lib. 2. c. 20. & nonnulli ex iunioribus; quem a Graeca spithama, quae pedis dodrans est, corrupto uocabulo dictum puto; de qua spithama Plinius supra etiam relatus lib. 7. c. 2. ita inquit: Infra hos extrema in parte montium spithamei Pygmaei narrantur ternas spithamas lõgitudine, hoc est ternos dodrantes non excedentes. de qua & Iulius Pollux, a iunioribus relatus, sic dixit: Si uero digitis extensis a pollice usq. ad minimum metiaris, ea mensura spithame uocatur. Cuius spannae nomen & usus a Graecis, (Imperio iam in Constantinopolim translato) cum ipsi exarchatu Rauennate potirentur, in Etruriam, Flaminiam, Hispaniam, & Germaniã forsan irrepsit. & corrupte pro spithame spanna dictum est. & facile usu ea mensura recepta fuit, cum unicuiq. quasi in manu haec mẽsura esset. quae forsan facilitas pedis usum in Latio, & Etruria aboleuit. Etsi non negem Spannam, ab expansa quoq. manu, corrupto pariter uocabulo, dici potuisse. Hic autem noster palmus hodie ab Architectis non solum in tres tertias & quattuor quartas partes diuiditur, sed etiam in digitos duodecim, quos etiam aliqui uncias palmi appellant, rursumq. digitos singulos in partes quinq. quas minuta appellãt, & minuta in duo semiminuta ac tertia quarta & quincta minuti parte, diuidunt, ut facilius minimam etiam interualli partem quamlibet, exprimere possint. Canna, quae in nostris municipalibus iuribus, Passus senatus appellatur, constat ex palmis decem, instar decempedae,

qua

qua aliqui ex antiquis uſi ſunt, ut meminit Cicero pro Milone, & Philip. 14. Frontinus de limitibus, Suetonius in Aug. cap. 24. & Palladius lib. 2. c. 12. ex decem palmis ideo, ut arbitror, conſtituta, quia is numerus receptiori ſententia perfectus dicitur, ut & ſupra priore libro deduxi. Nomen autem Cannam a palis arundineis, quibus Romae uineae pedãtur, (qui Canne uulgo appellantur) ſumpſiſſe credo. hi enim arundinei pali, eius lõgitudinis eſſe cõſueuerunt, ut, cum terra ſemipalmari ſpatio ſint defixi, ſummitas eius extremitate digiti medij, extenſo quo ad fieri poſſit brachio, contingatur: quae menſura cum palmis decem concurrit: uel etiam forſan ex eo, quia, relictis perticis, hanc menſuram in arundinibus, quas promptiores habebant, deſignabant. Quidquid ſit haec menſura, ut dixi, in noſtris municipalibus iuribus Paſſus ſenatus, eo quia ſenatus conſulto & certa lege ea menſura ſtatuta ſit, appellatur. qua etiam uoce in menſurandis lignis, quae ad comburendum emuntur, hodie quoque utimur: ligna enim paſſu menſurantur & uenduntur, hoc modo. ſtrues lignorũ, quae palmorum trium & ſemis longitudinis ſint, conſtruuntur, ita compoſitae, ut neq. ictu calcentur, neq. tranſuerſariis aut fraude rareſcant; quae autem ſtrues erit longitudinis palmorum decem, totidemq. altitudinis, ſiue longitudinis palmorum uiginti, altitudinis palmorum quinque, Paſſus appellatur. Haec autem menſura decem palmis diuiſa, & diſtincta olim in ſtipitibus portarum ueterum palatiorum Senatoris, & Conſeruatorum, quae in Capitolio ſunt, inſculpta erat. Hodie uero, illis in meliorem auguſtioremq. formam factis, in marmorea tabula, quam in Conſeruatorum palatio poni curaui, cum ceteris interuallorum menſuris, quibus Romae utimur, cõſeruatur. Staiolus eſt menſura, qua agri menſurantur, conſtans ex palmis quinque & dodrante ipſius palmi, hoc eſt tribus quartis partibus palmi. Huius originem & nomen ab opilionum palis proueniſſe conijcio; nam ipſi palos, quibus retia ad continendas oues ſuſpendunt, ſtaiolos, eo quod ſtantes retia ſuſtineant, hodie quoque appellant, ſuntq. eius longitudinis, ut, cum terra ſemipalmari ſpatio defixi fuerint, extrema ſuperiore parte, hominis imum pectus pertingant; quae cum ea, quam dixi, menſura palmorum quinq. & dodrantis concurrit. cũ quibus forſan palis, opiliones ipſi, his ſuperioribus calamitatum temporibus, agros, quorum herbas uiliſſimo pretio emebant, for-

ſan metiri ſolebant,& ex inde in uſum certamq. menſurã translati, nomen conſeruant. Sed haec ex coniectura dicta ſint, melius autem ſentienti facile acquieſcam. Retia tamen uenatoria,altitudinis palmorum quinq. noſtri temporis,aut paullo amplius,etiam apud antiquos fuiſſe colligi licet e Xenophonte de Venatione, qui praecipit uenationum retia quinq. ſpithamas altas eſſe: quae cum de Graecis intellexerit efficit palmos noſtri temporis quinq. & digitos duos, & ſemiſſem digiti,habita ratione diſcriminis Romani & Graeci pedis,de qua priore libro abunde dixi. quae quidem retium altitudo hodie uenatoribus,& opilionibus communis eſt. opiliones etiam antiquitus retibus oues in montanis, & longinquis paſcuis continuiſſe, cõſtat ex Varrone de re ruſt.lib. 2. c.2. Hic autem ſtaiolus nihil cum antiquis mẽſuris commune habet, nec ſimile. Petia eſt terrae quantitas certa. in petias enim, uineta, arundineta, & pomaria diſtribuere ſolemus, ut in iugera conſueuerunt antiqui, licet petia nõ ad omnes agros ut iugerum pertineat, ſed tantum ad praedicta. Haec autem petia conſtat ex ſtaiolis quoquo uerſu quadraginta, qui inter ſe multiplicati,conſtituunt ſtaiolos quadratos mille ſexcentos, ſeu, ſi eam petiam ad cannarum menſuram reducere mauis, conſtat ex cannis in longitudine tribus & uiginti, totidemq.in latitudine,quae ſummae inter ſe multiplicatae conſtituunt quadratas cannas quingentas uiginti nouem,& haec petia cum antiquo iugero non multo diſcrimine concurrit. iugerum enim, ut dixi, eſt in longitudine pedum ducentorum quadraginta, in latitudine centum uiginti. pedes autem centum uiginti (ea ratione retenta, ut palmus hic, de quo loquimur, legitimi pedis ſit dodrãs, & unciae ſextula, ſcripulum, & ſcripuli triens) conſtituunt palmos hoſce centum quinquaginta ſex in latitudine, & in longitudine duplum, ideſt palmos trecentos duodecim; quae ſummae, inter ſe multiplicatae, conſtituũt palmos quadraginta octo millia ſexcẽtos ſeptuaginta duos: qui ſi diuidantur per numerum centum, (ex quo palmorum numero cõſtat canna una quadrata) cannas habebis quadratas quadringentas octuaginta ſex, & palmos ſeptuaginta duos. cum autem petia, ut ſupra dixi, conſtet ex cannis quingentis uiginti nouem, perſpicue intelligitur, petiam maiorem eſſe iugero cannis quadratis quadraginta duabus, & pal. 28. & tantum a iugero differre. qua ex ſupputatione eorum detegitur error, qui iugerum

pro

pro rublo capiunt: de quo statim dicam.

Rublum, siue Rubium, agri certa est mensura, constans (quantum ad agrorum mensuram attinet) ex petiis septem. nam aridorum quoque mensura Rublum est, de qua quarto libro dicendum. Huius autem Rubli nomen unde prouenit, non solum fateor me ignorare, sed nec assequi coniectura posse, concurrente etiam maxime ipsius nominis uarietate. In marmore enim quodã, quod in palatio Conseruatorum est, ubi quaedam subiectio Tuscanellorum memoriae traditur, quae anno a Christi seruatoris nostri natali millesimo trecentesimo extitit, Rublum per litteram l. post b. hoc carmine scriptum legitur.

Frumenti Rubla bis millia ferre coegit.

& eisdem litteris scriptum legitur inter nostra municipalia iura, quae ante annum natalis Domini 1352. uigebant, in quibus Rublitella frumenti, & calcis, quae est Rubli dimidia pars, crebro legitur. & ita in antiquis uenditionum praediorum instrumentis, supra annos centum quinquaginta stipulatis, scriptum saepe legi. In Platina uero in uita Gregorij duodecimi, qui creatus est Pontifex anno 1406. Rubium; l. littera in i. mutata etiã in ueteri exemplari scriptum legitur, his uerbis. His autem perturbationibus adeo Romae annonae caritas inualuit, ut mensura tritici, quam Rubium uocant, decem & octo florenis uenderetur. In marmoribus uero Capitolinis sub porticu palatij Conseruatorum, ubi earum Rublitellarum mensurae publicae conseruantur, Rugitella B. littera in G. mutata scriptum est. Quidquid autem sit, Rublum istud (nam hoc uerum nomen puto, quia pluribus testimonijs comprobatur) in agri quantitate consideratum constat ex staiolis decem in latitudine, in longitudine staiolis mille centum uiginti: quae summae inter se multiplicatae summam quadratorum staiolorum undecim millium ducẽtorum constitunnt: siue, si eam mensuram ad cannas redigere uolueris, constabit Rublum ex cannis quadratis tribus millibus septingentis tribus. & sic ex petiis, de quibus proxime dixi, septem, siue numeres septies staiolos mille sexcentos, siue septies cannas quingentas uiginti nouem multiplicaueris. qua ex supputatione iunctis his, quae paullo ante de iugero dixi, liquido apparet quam turpiter quidam ex nostris decepti sint, qui cupientes Rublum in latinam uocem transferre, pro Rublo iugerum scriptis tradiderunt: cum iugerum ne

ſeptimam quidem Rubli partem contingat. capit enim Rublum iugera ſeptem, & iugeri ſeptuncem, ſcripula duo, & ſemiſſem ſcripuli. Petiae autem & Rubla metiri conſueuerunt ab agrimenſoribus catenula longitudinis ſtaiolorum decem, habente ſtaiolos ſuis anulis pendentibus diſtinctos. haec enim neque rore contrahitur, neque ſole relaxatur, ut in funiculis euenit, quem Rublum in ſubſiciuis in quartis quatuor & quartam, in ſcortia pariter quatuor, & ſic in ſcortia ſexdecim diuidunt: quamuis Rublum in menſura aridorum ex ſcortijs pluribus conſtet, ut quarto libro tradetur. Libet quoque hoc in loco animaduertere, quod menſura tritici Rubli unius cribrati & purgati, de qua dicto libro quarto, in prima ſementi, menſuram terrae mediocris bonitatis, unius Rubli catenae (nam ſic a catena, qua terram metiuntur, terrae Rublum appellant) ſerendo implere ſolet. Dixi autem, in prima ſementi, quia in ſecunda & tertia, eo quia propter tempeſtates, & pluuias ac frigora non nihil ſeminis emoritur, plus ſeminis, & in pingui terra minus, teſte etiam Columella lib. 2. c. 9. requiritur. a cuius ſententia nemo ex ijs qui de agricultura ſcripſerunt, diſcedit: & re ipſa uerum eſſe compertum eſt.

Milliarium, quod ex quinque millibus pedum priore libro conſtare dixi, ea ſupputatione, qua palmum pedis dodrantem, & unciae pedalis ſextulam, ſcripulum, & ſcripuli trientem eſſe demonſtrauimus, erit hodie cannarum ſexcentarum quadraginta nouem, palmorum nouem, digitorum trium.

Stadium uero, quod eſt ut dixi milliarij pars octaua, eadem ſupputatione retenta, erit cannarum unius & octuaginta, palmi unius, & digiti. Et hic harum menſurarum finis.

Menſurarum noſtri temporis notae.

P.	Palmus
Ca.	Canna
St.	Staiolus
Pet.	Petia
R.	Rublum
Sc.	Scortium

LVCAE

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER TERTIVS.

De mensuris liquidorum, & aridorum, tum Romanis, tum Graecis, deq. earum pondere.

VNC de liquidorum aridorumq. mensuris dicendum est, & primo liquidorum, eis scilicet, quae apud Romanos fuere, in quibus Amphoram inter quascumque minores maioresq. mensuras primũ locum obtinere certissimum est. tametsi non nulli ex iunioribus primas sextario in re medica, quia eo frequentius medici uterentur, attribuisse uideantur. ab Amphora enim minores omnes deriuant, & ex ea culleus fit, qui ea mensura maior est. Quam inquam Amphoram antiqui, ut Fannius refert, ex quadrato pede formauerunt, & exinde Quadrantal eam ab initio appellauerunt, eundemq. Ioui in Capitolio, ne uiolare liceret, consecrauerunt. Mos enim fuit antiquorum, ut & hodie quoq. Romae est, mensuras in loco publico, ex marmore uel aere confectas, conseruari, & custodiri, ut inde, quoties res exigeret, & de legitima mensura dubitaretur, ueritas peti possit. de qua re Fannius ita.

Pes longo spatio latoq. notetur in anglo,
Angulus ut par sit quem claudit linea triplex.
Quattuor ex quadris medium cingatur inane:
Amphora sit cubus; quam ne uiolare liceret,
Sacrauere Ioui Tarpeio in monte Quirites.

Cuius etiam moris testis est congius, Vespasiani & Titi temporibus in Capitolio positus, de quo infra. Sed & Imperator Valentinianus Aug. lege uniuersali cauit, ut per singulas Romani Imperij ciuitates pondera, & mensurae publicae essent expositae. cuius constitutionis uerba titulo de susceptoribus & arcarijs in decimo Codicis libro sunt haec. Modios aeneos uel lapideos cũ sextarijs,

atq.ponderibus per mansiones, singulasq.ciuitates iussimus col-
locari, ut unus quisq.tributarius, sub oculis cõstitutis rerum om-
nium modiis, sciat quid debeat susceptoribus dare: ita ut, si quis
susceptorum conditorum modiorum sextariorumq. uel ponde-
rum normam putauerit excedendam, poenam se sciat competen-
tem esse subiturum. Iustinianus quoq. Imperator ea postrema
constitutione, quam de collatoribus tradidit, quae in authenti-
corum libro est, collatione nona, mensuras & pondera in sacratis-
sima cuiusq. ciuitatis ecclesia custodiri mandauit. De hoc igitur
quadrantali (ut ad illud redeamus) meminit Plautus in Curcul.
actu 1.sce.2.Phe. sitit haec anus. Pa.quantillum sitit? Phe.modica
est: capit quadrantal. Item Cato de re rust.c.119. Vbi hauseris de
mari, in dolium indito, nolito implere, quadrantalibus quinque
minus sit quam plenum. & c.12. Ahenum, quod capiat quadran-
talia triginta. Plinius lib. 14.c.14. Licinius Crassus & L. Iulius
Caesar censores, anno ab urbe condita sexcentesimo septuagesi-
mo quincto edixerunt, ne quis uinum Graecum Aminaeumq.,
octonis aeris singula quadrantalia uenderet. Varro de re rust.lib.
1.c.57. In mille modium quadrantal amurcae. A forma autem,
qua deinde, gratia commodioris usus, huius mensurae uasa for-
mata fuerunt, cum utrimque ansata essent, Amphora appellari
coepit: quae quidem ansata forma clare ex Catone colligitur c.
119. cuius haec sunt: Post dies quadraginta diffundito in am-
phoras, & addito in singulas amphoras, saepe sextarium unum.
amphoras nolito implere nimium, ansarum infimarum fini. qua
quidem Amphorae uoce plerumq.scriptores ad uasa non certae,
& determinatae mensurae, ut quadrantal est, sed ad ipsum uasis
corpus demonstrandum usi sunt, ut Cato c. 13. qui de amphora
nasiterna, idest ad aquam continendam inter uineae instrumenta
meminit, quam Varro de re rust. lib. 1.c. 22. ex aere fuisse inter-
pretatur, de qua Sex. Pompeius ita scripsit: Nasiterna genus ua-
sis aquarij ansati & patentis, quale est quo equi perfundi solent.
Quin etiam & in loco proxime relato, Cato de sparteis amphoris
meminit. Quo pariter sensu, idest pro uase, non tamen determi-
natae mensurae, eam accepit Columella lib.12.c.28. his uerbis:
Hoc facto post septimum diem rursus uinum purgatur, & in am-
phoras bene picatas, & bene olidas diffunditur. & rursus eodem
lib. c.40. de ora loquens: Quod deinde fluxerit, aut doliis aut
ampho-

amphoris condita, & cum deferbuerit, obturato, commodius autem ſeruatur in amphoris. & c.47. de oliuis condendis: Amphoras uſque ad fauces replent oliuis. Quin & olearias fuiſſe amphoras, ex Catone colligitur c.12. & 15. ibi, Amphoras olearis duas, quas tamen olearias ſeparatas, & alias a uini amphoris fuiſſe infra demonſtrabo. A forma quoque amphorae Amphorale appellauit Plinius uas cryſtallinum lib. 37. c.2. his uerbis. Idem Xenocrates auctor eſt, uas amphorale uiſum, & aliqui ex India, cryſtallum ſextariorum quattuor. Indeq. Proculus Iuriſconſ. l. fin. in fine, de tritico legato, uinum amphorariũ appellauit, quod in amphoris conditum eſſet, his uerbis: Quod ſi ita eſſet legatum uinũ Amphorarium, Aminacum, Graecum, & dulcia omnia, nihil inter dulcia, niſi quod potionis fuiſſet legatũ, putat Labeo, ex collatione uini amphorarij. Apud quos Iuriſconſ. promiſcue pro uaſe & menſura, uocem hanc uſurpatam fuiſſe legitur. Pompo. l.2. eodem tit. de tritico legato: Si centum amphorae tibi, quas uelles, legatae ſint ex teſtamento agendo conſequi poteris, ut deguſtare tibi liceat. Vlpia. l.3. eodem titulo: Si cui uinum ſit legatum centum amphorarum, cum nullum uinum reliquiſſet, uinum heredẽ empturum & praeſtaturum. Et paullo inferius: Sed quia credibile eſt, mentem teſtatoris eam eſſe, ut uoluerit acceſſionem uini eſſe amphoras: & ſic inquit loquimur habere nos amphoras mille, ad menſuram uini referentes. Proculus l. cum uinum, illo eo. titulo. Cum uinum heres dare damnatus eſt, quod in amphoris ſeu cadis diffuſum eſt dari debet, etiam ſi uaſorum mentio facta non eſt. Et l. Vinum, eodem titulo: Illud uerum eſſe puto, cui uinum legatum cum uaſis erit, ei amphoras cados, in quibus uina diffuſa ſeruamus, legatos eſſe. Vinum enim in Amphoras & cados hac mente diffundimus, ut in his ſit donec uſus cauſſa promatur, & ſ. cum his amphoris & cadis id uendimus. de quo quidẽ diffundendi promendiq. uſu alibi dixi. Idem Vlpianus l. ex eo, eod. tit. Ex eo uino, quod ex illo fundo naſcetur, heres meus amphoras decem quotannis dato. Idem quoque Vlpianus l. Vinaria uaſa, de uerborum & rerum ſignificatione aperte demonſtrat amphoras uinaria uaſa certo tempore eſſe, certo alio non eſſe, his uerbis: Eandem cauſſam amphorarum eſſe, ut, cum uinum habeant, tunc uaſis uinariis, cum inanes ſint, tunc extra numerũ uinariorum ſint: quia aliud in his condi poſſit. Plinius quoq. pro

uaſe amphoram accepiſſe uidetur lib.36.c.6.de ſudinibus loquẽs his uerbis: Cornelius Nepos tradit fuiſſe magno miraculo, cum P. Lentulus Spinther, amphoras, ex eo Chiorum magnitudine cadorum, oſtendiſſet. Haec autem amphoraria uaſa fictilia fuiſſe, tum ex eo, quia picabantur, tum etiam ex his, quae Plinius dicit lib.35.c.12.colligi licet, qui de fictilibus tractãs ſic dicit. Hodieq. in templo oſtenduntur amphorae duae, propter tenuitatem conſecratae diſcipuli magiſtriq. certamine, uter tenuiorem humum duceret, quod ex his, quae quotidie Romae e terra eruũtur, apertiſſime conſtat. ſic etiam, quod longi colli eſſent, ex Catone colligitur, cap.95. Salem candidum ſic facito: amphoram defracto collo puram impleto aquae purae, & in ſole ponito. Ima autẽ parte amphoras fuiſſe acutas, non ſolum in multis antiquis ſculpturis inſpicitur, ſed etiam oculata fide ex his, quae infra terram reconditae & obrutae reperiuntur, paſſim Romae conſpicitur. ſed & amphoris non ſolum ad uina, oliuas, & cetera, de quibus ſupra, condienda antiquos uſos fuiſſe conſtat, ſed etiam ad uuas paſſas ſeruandas, tradit Columella lib.12. c.26. ſic dicens. Cum deinde modice aruerunt, in uaſa noua ſine pice, operculata & gypſata, ſicco loco reponito. Quidam uuam paſſam foliis ficulneis inuoluunt, & afficcant alij foliis uitigineis, non nulli plataninis, ſemi uietas uuas contegunt, & ita in amphoras recondunt.

Quadrantal iſtud, ſiue haec amphora, (ut ad inſtitutum redeamus) pro menſura ſumpta capit ſextarios octo & quadraginta, ut Feſtus teſtatur, cuius haec. Quadrantal uocabant antiqui, quẽ ex Graeco amphoram dicunt: quod uas pedis quadrati, octo & quadraginta capit ſextarios. Haec ille, quod & multis aliis argumentis, de quibus infra, probatur. Ipſa autem amphora infraſcriptas minores menſuras in ſe continet, & in has quoque diuiditur, primo in urnas duas, ſecundo in modios tres, tertio in ſemodios ſex, quarto in congios octo, quincto in ſextarios octo & quadraginta, ſexto in heminas ſex & nonaginta, ſeptimo in quartarios centum nonaginta duos, octauo in acetabula trecẽta octoginta quattuor, nono in cyathos quingentos ſeptuaginta ſex, decimo & poſtremo in cochlearia ſiue ligulas bis mille trecentas quattuor. & hic finis Romanis liquidorum aridorumq. menſuris, quae a pede ſumuntur, & infra pedem ſunt. ſupra autem quadratum pedem, ſiue amphoram, Culleus eſt, qui conſtat ex amphoris uiginti, nec eo

maior

maior menſura reperitur. de quibus omnibus ſingulatim & diſtincte tractandum cenſeo, & pondus aquae & uim cuiuſq. menſurae tradendum, ut non ſolum qualia antea fuerint, cognoſcere poſſimus, ſed etiam, eas cum noſtri temporis menſuris & ponderibus conferendo, diſcrimen percipere ualeamus. Interim tamen lector candide te haec ſcire uolo, culleum, amphoram, urnã, & congium, liquidorum tantum menſuras fuiſſe; modium & ſemodium aridorum tãtum; ſextarium, heminam, quartarium, acetabulum, cyathum, ligulam ſiue cochlear promiſcuo tam liquidorum quam aridorum in uſu fuiſſe: quod & ex infra dicendis latius apparebit.

Vrnam, quae eſt amphorae dimidium, ab eo dictam putat Varro de lin. lat. lib. 4. quod in aqua haurienda urinet ſummergendo, & emergendo. has autem non ſolum ex figlino opere, ſed etiam ex aere & ex ſparto confectas fuiſſe, ſatis aperte legitur, quod pro menſura & amphorae dimidia probat Fannius, de amphora ſic ſcribens. Huius dimidium fert urna. Columella lib. 12. c. 20. Ego tamen, ſi humida fuerit uindemia, trientem, ſi ſicca, quadrantem medicaminis, in binas amphoras miſcere ſolitus ſum, ita ut quattuor urnarum eſſet muſti modus, urna autem quattuor & uiginti ſextariorum. Haec Columella. ex cuius uerbis conſtat aperte, amphoram duas urnas, & ſextarios octo & quadraginta in ſe continere. Pro menſura etiam accepit urnam Paulus Iuriſconſ. l. tabernae, de fundo inſtructo ſic ſcribens. Item urnae aereae congiaria & ſextaria: quod & multis aliis argumentis a recentioribus probatum, adeo ut ſine controuerſia pro ueritate haberi poſſit. Nec quemquam moueant aduerſus hanc ſcribentium omnium ſententiam Catonis uerba c. 155. ubi in lege uini in doliis uendendi ita ſcripſit. Vinum in doliis hoc modo uenire oportet. Vini in culleos ſingulos, quadragenae & ſingulae urnae dabuntur: quod neque aceat, neq. muceat. Ex cuius uerbis colligi uidetur, culleum, qui ex amphoris conſtat uiginti, ut infra ſuo loco probabitur, urnis una & quadraginta repleri: quoniam id in ſua lege ea ratione adſcripſit Cato, ut emptori conſultum eſſet propter detrimentum, quod in metiendo uino per ſingulas urnas emptor pateretur: ideoq. urnam adijciendam putauit, quod & Budaeus alijq. recentiores cenſuerunt. laborabant enim nõ parum antiqui, in menſurando uini culleo uno, unico actu, ut conſtat ex eiuſdem

Catonis testimonio cap. 161. dum docet quomodo uini culleum unica mensura metiri possis. qua de re alibi. quod autem pro uase & non mensura urnam quoq. antiqui usurpauerint, probat idem Cato c. 12. & 15. ubi in instrumento rustico urnam quinquagenariam requirit. quo in loco aliter quam pro uase accipi non potest, quibuscumq. mensuris & ponderibus examinetur. sic & eam accepit Plautus in Rud. actu 2. sce. 5. dum dicit:

Metuo hercle, ne illa mulier mihi insidias locet,
Vt comprehendar cum sacra urna Veneria.
Nempe optimo iure in uinclis enicet
Magistratus, siquis me hanc habere uiderit.
Nam haec litteratast: ab se cantat, cuia sit.

Vnde & illud notandum, quod sacrae urnae nomina, cuius fani essent, inscripta habebant. Sparteas quoque urnas, ut dixi, fuisse testatur idem Cato cap. 13. ibi. Vrnas sparteas sex. & quod ex aere c. 142. ubi tractans de locis, ubi optima quaeq. utensilia uenderentur, ita inquit. Hamae, urnae oleariae, urcei aquarij, urnae uinariae, alia uasa ahenea Capuae. quod & Paulus Iurisconf. loco proxime relato testatur. Ex quo Catonis loco olearias & uinarias urnas, non easdem fuisse intelliges. de qua re infra. Rursus & pro uase urnam accepisse uidetur Proculus Iurisconf. l. qui uinum, de tritico legato, dum inquit: Qui uinum Surrentinum in urnalibus habebat, diffusum, is tibi legauerat uinum in amphoris, omne illud quoq. quod in urnalibus fuisset, legatum esse Labeo, & Trebatius responderunt. A qua quidem urna Vrnarium appellari, locum in culina & balineis, ubi urnae aquatiles retinebantur, dixit Varro de ling. Lat. lib. 4. his uerbis. Praeterea erat tertium genus mensae & quadratae uasorum, uocaturq. Vrnarium, quod urnas cum aqua positas, ibi potissimum habebant in culina: ab eo etiam nunc ante balineum locus, ubi poni solebant urnae, Vrnarium uocatur. Haec ille. Ex quibus intelligi licet, urnas, de quibus Varro ima parte acutas non fuisse, ut erant amphorae & seriae, cum supra mensam quadratam seruarentur. Vrnae quoque appellabantur uasa, in quibus mortuorum cineres recondebantur: quarum multae Romae inspiciuntur, tum ex figulino opere, tum etiam in marmoribus sculptae, cum suis inscriptionibus, de quibus meminit Cicero Tusc. 1.

Aspicite o ciues senis Ennij imaginis urnam.

Et

Et Ouidius ad Liuiam:

Scilicet exigua cineres condentur in urna.

Et in elegia de morte Tibulli:

Carminibus confide bonis: iacet ecce Tibullus:
Vix manet e toto, parua quod urna capit.

Vrnae quoque appellantur uasa, in quibus Iudicum suffragia colliguntur. Virgil. Aen. *6.*

Nec uero hae sine sorte datae, sine iudice sedes.
Quaesitor Minos urnam mouet. ille silentum
Conciliumq. uocat, uitasq. e crimine discit.

Haec urna, retenta supputatione, quam infra de sextario tradam, uino desaecato, non crasso, non cocto, non nigro, aut aceto, uel aqua pura plena, pondo librarum quadraginta fuit. secundum quam rationem, amphoram pōdo octoginta librarum fuisse constat: ut infra latius probabitur. & sunt hae duae liquidorum mensurae tantum, ut praedixi.

Modius, qui aridorum tantum est mensura, & in quo secunda est ab amphora diuisio, amphorae pars tertia est. tres enim modij amphoram unam constituunt, ut Fannius testatur de amphora loquens, ut iam dixi.

Huius dimidium fert urna, ut & ipsa medimni
Amphora, terque capit modium, sextarius istum,
Sex decies haurit, quot soluitur in digitos pes.

A qua sententia nullus ex his, quod mihi uidere licuit, discedit. Quod esset aridorum mensura, passim legitur: sed, ne sine auctoritate pertrāseam, probatur ex Varrone de re rust. lib. 1. cap. 44. ubi ita. Seruntur fabae modij in iugero quattuor, tritici quinque, ordei sex, farris decem, sed non nullis locis paullo amplius aut minus. & lib. 3. c. *6.* Ordei pauonibus singulis mensibus singulis modij singuli. Martialis x. epigr. in Crispum:

Quando fabae nobis modium farrisq. dedisti?
Cum tua Niliacus rura colonus aret.

Horum quidem modiorum quattuor tritici, erat seruorum demensum, ut dicit Terentij interpres in Phorm. actu. 1. sce. 1. & Cato cap. *66.* his uerbis. Familiae cibaria qui opus faciant per hiemem, tritici modios quattuor, per aestatem modios quattuor semis. quibus quidem singulis seruis, ultra tritici mensuras praefatas, olei mēstruum sextarium, & salis annuum modium Cato attribuit,

tribuit, dicto c. *66.* A quo modio Modiales aulae & calices dicti sunt, quod sexdecim sextariorum, idest modij capaces essent. Plautus in Capt. actu 4. sce.ult.

Aulas calicesq.omnes confregit, nisi quae modiales erant. Inde & Sesquimodius, pro modio & semis, a Varrone de re rust. dictus, lib.1. c.7. qui de uinearum recta & ordinata dispositione tractans,& quantum illa a confusa & inordinata in fructu differat, sic scripsit: Hoc licet coniectura uidere in aliquot rebus, ut nuces integras, quas uno modio comprehendere possis,quod putamina suo loco quaeque habeat natura composita, cum easdem, si fregeris, uix sesquimodio concipere possis. Et c.42. de medica loquens. In iugerũ unum, si est natura temperata terra,scribunt opus esse medicae sesquimodium. Hinc a modio Trimodium: de quo Plinius lib. 33.cap.1. de usu anulorum loquens. Promiscui autem usus alterum secundo Punico bello. neq. enim aliter potuissent trimodia illa anulorum,Carthaginem ab Hãnibale mitti. Meminit quoque Columella lib.12.c.19. Funiculi quoq.fiscellis, & lora trimodiis. Et c.50.tradens quo modo oleum fiat:Tum scalae,corbulae decem modios, Trimodiae satoriae quibus districta bacca suscipitur. Hactenus ille.Trimodia uero satoria,sacculus est metae inuersae similis,quem a latiori parte collo suspensum & funiculis seu loris alligatum,ima & acuta parte ad sinistram manum reuoluta,qui hodie quoq. seminant plenum,semine ad semen iaciundum portant. Modios autem mensurales & semodios, de quibus statim, non ex opere figulino, ut amphorae, sed ex ligno fuisse crediderim, & praeferratos, ut hodie quoq.mensurae,quibus arida metimur, Romae pro maiori parte conspiciuntur, ex Catone cap. 13. qui inter uineae instrumenta, modium praeferratum unum, semodium unum requirit. Nam nisi lignei fuissent, uix est ut praeferrari potuissent, aut praeferratione indigerent. Constat autem modius iste ex sextariis sexdecim, ut ex Fannio probatum est, & facile ex calculo colligi licet. nam cum amphora constet ex sextarijs octo,& quadraginta, ipseq.modius amphorae sit pars tertia, modico negotio dignoscitur sextariorum sexdecim esse. Pendet autem, si eius capacitatis uinum purum aut aqua pura appenderetur, retenta supputatione praedicta, libras sex & uiginti, & librae bessem. nam pondus tritici, uel ordei,aut farris, uel aliorum seminum, certa ratione pro mensura tradere, absurdissimum

diſſimum puto: cum non ſolum frugum pondera pro regionibus mutentur, & uarient, ſed etiam eiuſdemmet fundi ſemen a ſemine eiuſdem generis pōdere diſcrepet, ita teſtante Columella lib. 2. c. *9.* cuius haec ſunt. Collis enim quamuis granum robuſtius aliquanto, minus tamen tritici reddit. Quem & Palladius lib. 1. c. *6.* ſecutus eſt, & re ipſa dignoſcitur. Mitto annorum & temporum qualitates: cum, ſi rubigo inciderit, quincta parte & amplius ponderis detrimentum accipiat. Ex quibus conſtat, ex ſeminibus nihil certi, & perpetui ponderis aut menſurae ſtatui poſſe: & ea, quae Plinius lib. 18. c. 7. de tritici pondere diuerſorum locorum tradidit, non praeciſe, ſed a communiter contingentibus intelligi oportere.

Semodius, modij eſt pars dimidia, amphorae ſexta, in quo eſt, ut dixi, tertia amphorae diuiſio, dictus, quia ſemis eſt modius: ſe enim pro ſemis antiqui in his frequenter uſurpauerunt, teſte Varrone de ling. lat. lib. 4. cuius haec ſunt. Semuncia, quod dimidia pars unciae: ſe ualet dimidium, ut in ſelibra, & ſemodio. Haec ille. De ſemodio quoque meminit Cato cap. ult. de ſalſura pernarum his uerbis. Salis Romanienſis moliti in ſingulas ſemodius. Idemq. Varro de re ruſt. lib. 3. c. 8. In uicenas centenas turtures fere ſemodium aridi tritici. ſemodio autem ſemodialem placentam Cato appellauit c. 83. conſtat autem ex ſextarijs octo, & aridorum eſt tantum menſura.

Congius, in quo quarta eſt amphorae diuiſio, eſt ipſius amphorae pars octaua, & liquidorum tantum menſura, conſtans ex ſextarijs ſex. a quo congio ſextarium nomē ſumpſiſſe Fannius teſtatur.

Adde duos chus ſit uulgo, qui eſt congius idem,
A quo ſextarij nomen feciſſe priores
Crediderim, quod eos capiat ſex congius unus.

Ex cuius Fannij uerſibus, ſententia eorum confundi uidetur, qui primas ſextario tribuere uelle uiſi ſunt: cum liquido appareat, ſi Fannij ſententia, ut arbitror, uera eſt, ſextarium ab alio formari, nempe a congio, cuius ille ſexta pars eſt, & non ipſum, alteram ſupra ſe menſuram formaſſe. Quod congius eſſet uini menſura, probat Paulus Iuriſconſ. loco ſupra & infra de ſextario a me relato, in quo congium, & urnam, & ſextarium inter inſtrumenta tabernae cauponae connumerat. Plinius quoque hoc probat lib. 14. c. 16. de uinis fictitijs loquens. Proximū fit e milij ſemine maturo cum

ipſa

ipſa ſtipula, libram & quadrantem in congios duos muſti macerato, & poſt ſeptimum menſem transfuſo. Et paullo poſt: Graeci uero & alio modo, ramis teneris cum ſuis folijs in albo muſto decoctis tuſis, libram in tribus muſti congijs deferuefaciunt. Quod eſſet etiam congius olei menſura, eo tamen modo, ut infra declarabo, probat Liuius lib. 25. Et congij olei in uicos ſingulos dati. A congio Congialem fideliam, eo quod congij capax eſſet, appellauit Plautus in Aulul. actu 4. ſce. 2.

Sed ſi reperero, o ſancta Fides,
Mulſi congialem, plenam faciam tibi fideliam:
Id autem tibi faciam: uerum ego mihi bibam,
Vbi id fecero.

A quo etiam cõgio congiarium munus appellatum eſt, quod populo dabatur, de quo abunde Budaeus, ceteriq. iuniores. Hinc & Tricongium appellatum fuiſſe Torquatum Mediolanenſem, Tiberio imperante, refert Plinius lib. 14. c. 22. his uerbis. Apud nos cognomen etiam Nouellius Torquatus Mediolanenſis, ad proconſulatum uſq. e praetura honoribus geſtis, tribus congiis, unde & cognomen illi fuit, epotis uno impetu, ſpectante miraculi gratia Tiberio principe. Hos autem congios puto fuiſſe in communi uſu ut plurimum ex aere, ut infra de ſextario dicam, ubi formam in Capitolio poſitam temporibus Veſpaſiani, & Titi Imperatorum demonſtrabo. Congius autem uino puro aut aqua pura plenus, librarum pondo decem fuit, ut ex ſupra & infra traditis conſtat, & inſcriptio praedicti congij teſtatur.

Sextarius, in quo quincta eſt amphorae diuiſio, qui eſt, ut dixi, congij pars ſexta, amphorae uero octaua, & quadrageſima, in cyathos duodecim inſtar aſſis diuiſus fuit, ut Fannius teſtatur.

Quod ſi menſurae pondus componere fas eſt,
Sextarij cyathus pars eſt, quae eſt uncia librae.

Hic Fannius, cuius carmina nonnulli Priſciano falſo tribuerunt, Q. Rhemnius Fannius Palaemo appellatus eſt, ut eius inſcriptio in fine operis Cornelij Celſi notata demonſtrat: ne quis ulterius, quis nam fuerit, & quo tempore claruerit, haeſitet. de quo Plinius lib. 14. c. 4. his uerbis. Sed maxima eiuſdem Stheleni opera Rhemnio Palaemoni, alias grammatica arte celebri, in hiſce uiginti annis mercato rus DC. nummum, in eodem Nomentano, decimi lapidis ab urbe diuerticulo, & quae ſequuntur. de quo

etiam

etiam meminit Crinitus de poetis latinis lib. 4. in uita Lucani, cuius praeceptorem in grammatica fuisse asserit Rhemnium Palaemonem, qui principem locum inter omnes grammaticos tenuit. Ideoq. eius carmina inter Prisciani opera, qui de ponderibus scripsit, a benignis librarijs, & forsan ab ipso Prisciano, ne perirent, si sola uagarentur, inserta fuisse credendum est. Non igitur ignotus est auctor, ut quidam existimauerunt, sed celebris, & qui felicissimis temporibus floruit. Vt igitur ad sextarium redeamus, is capit eminas duas, quartarios quattuor, acetabula octo, cyathos duodecim: ut infra per singula probabo. Quod autem fuerit mensura liquidorum, cōstat apertissime ex his, quae a Portio, Budaeo, Alciato, ceterisq. recentioribus tradita sunt, nempe uini uenalis ex Horatio primo serm. sat. 1.

Nescis, quid ualeat nummus, quem praebeat usum,
Panis ematur, olus, uini sextarius.

Paulus Iurisconf. l. Tabernae, de fundo instructo, Tabernae cauponae instrumento legato, etiam instititores contineri, Neratius existimat. sed uidendum est, ne inter instrumentum tabernae, & instrumentum cauponae sit discrimen: ut tabernae non nisi loci instrumenta sint, ut doliaria uasa, uectiones, ancones, calices, & trullae, quae circa cenam solent traijci, item urnae aereae, & congiaria, & sextaria, & similia: cauponae autem cum negotiationis nomen sit etiam institores. Haec ille. Quod olei fuerit mensura, non tamen uenalis, (quia, uenale oleum non nisi pondo, uel libra mensurali uendi, memini me legisse) probat Cato c. 15. qui inter instrumenta caellae oleariae requirit amphoras olearias duas, urceum aquarium unum, urnam quinquagenariam unam, sextarium olearium unum. Et c. *66.* de cibarijs familiae loquēs: Oleum dato unicuiq. sextarium, ut & supra de modio retuli. Quod sextarius quoque mellis, salis, & aquae fuerit mensura, probat Columella lib. 12. c. 25. de aqua salsa uel muria ad uina condienda loquens. Sic curata cum fuerit aqua, in modum defruti ad tertias decoquenda est. adijcitur autem in aquae dulcis sextarios quinquaginta, salis sextarius, & mellis optimi unus sextarius. Idem eodem lib. c. 12. de aqua mulsa. Veteris aquae sextarium cum libra mellis miscent. non nulli autem, cum austeriorem efficere uolunt gustum, sextarium aquae cum dodrante pōdo mellis diluūt, & ea portione repletam lagaenam, gipsatamq. patiuntur per caniculae

niculae ortum in ſole quadraginta diebus eſſe. Et paullo poſt: Deinde, cum refrixerit, ſiue dulciorem mulſum facere uolunt, duobus aquae ſextarijs ſextarium mellis permiſcent: ſi uero auſteriorem, ſextario aquae dodrantem mellis admiſcent: & his portionibus factis in lagenam diffundunt. Quod milij aliorumq. aridorum menſura eſſet ſextarius, duobus tantum locis ad probandum contentus ero, cum mille legentibus ſe offerant. Columella lib. 11. c. ult. de napo & rapa: Iugerum agri, quattuor ſextarios ſeminis eorum poſcit. Plinius lib. 18. c. 7. de milio Indico loquens: Ex uno grano terni ſextarij gignuntur. Cuius autem ponderis ſextarius uino puro, uel aqua pura, uel etiam aceto plenus fuerit, uarie a Portio, Budaeo, Alciato, ceteriſq. iunioribus traditum eſt: adeoque controuerſum, ut fere tot fuerint ſententiae, quot ſcribentium exſtiterunt capita. uerior tamen ſententia eſt, eum fuiſſe unciarum ponderalium uiginti, ſiue puram aquam, aut purum uinum, non tamen nigrum, craſſum, ſiue etiam purum acetum (nam inter iſta diſcrimen nota dignum non eſſe conſtat) appendamus. Hoc enim probatur primo auctoritate Dioſcoridis uiri ſane doctiſſimi, & in ſcribendo ſolertiſſimi, & medicae artis periti, cuius dicta cum libello de ponderibus & menſuris, qui ſub Galeni nomine circumfertur, quemq. de Graeco in Latinum nouiſſime tranſtulit doctiſſimus praeceptor meus Andreas Alciatus. Dioſcoridis autem uerba, quantum ad rem attinent, haec ſunt. Ceramium, ideſt amphora, habet libras octoginta, Vrna libras quadraginta, Congius libras decem, Semicongius libras quinque, Sextarius libram unam, uncias octo, Hemina ſeu Cotyla uncias decem: Acetabulum, quarta pars heminae, habet uncias duas ſemis: Cyathus ſexta pars Heminae, unciam unam ſemis, & ſcripulos quattuor: Chaeme, quae eſt cyathi pars quarta, habet drachmas tres, ſcripulum unum. Id autem eſt cum aquae tum aceti pondus, aiuntq. pluuialis aquae adimpleri uaſculum, certiſſimamque hanc eſſe ponderis rationem. Haec ille. Qui paullo poſt de melle ſic. Mellis amphora habet libras 120. Vrna ſexaginta, congius libras quindecim, ſemicongius libras ſeptẽ ſemis, ſextarius libras duas ſemis, hemina libram unam uncias tres. quartarius habet uncias ſeptem ſemis, acetabulum uncias ſex ſemis, & drachmas duas, cyathus habet uncias duas ſemis, chaeme, quia quarta pars eſt cyathi, drachmas quinque. Hactenus ille: cum quo, quantum

ad

ad aquae,& aceti pondus,congruit alius ignotus Graecus,eodem libello adſcriptus: cum quibus & Fannius,qui de ponderibus uariorum liquidorum ſextarij ſic ſcriptum reliquit.

Illud praeterea tecum cohibere memento,
Finitum pondus uarios ſeruare liquores.
Nam librae, ut memorant, beſſem ſextarius addet,
Seu puros pendas latices, ſeu dona Lyaei.

quod etiam auctoritate Sex. Pompeij comprobatur: quem mirum eſt a tot egregijs uiris ad hanc diem obſeruatum non eſſe. is in uerbo, Publica pondera, in exemplari edito ex bibliotheca Antonij Auguſtini, Epiſcopi Ilerdenſis, uiri bonarum omnium artium eruditiſſimi, plebiſcitum retulit. quod etſi in aliquibus corruptum ſit, quantum tamen ad rem attinet, pondera quadrantalis, & congij uini, dilucide explicat. uerba autem ſunt haec. Q. Duo Silli P. & M. tribuni pl. rogarint his uerbis. Ex ponderibus publicis, quibus hac tempeſtate populus oetier qui ſolet,uti coaequatur coutatur ſedulum, uti quadrantal uini octoginta pondo ſiet. congius uini decem P. IS. ſex. ſextarij congius ſiet uini. duo de quinquaginta ſextarij quadrantal ſiet uini. Sextarius aequus aequo cum librario ſiet. Haec ille. Quibus & Oribaſius medicus adſtipulatur. Amphora, inquit, Italica capit ſextarios octo, & quadraginta, ſextarius libram unam, uncias octo. Quorum quidem ueterum traditiones ueras eſſe, experientia comperi: ſiquidem, ut primo libro latius dixi, ex eo pede, qui ex duorum conſimilium aliorum pedum teſtimonio,& omnium,qui Romae ſunt, litteratorum opinione pro legitimo habetur: quadrantali formato, eoque cum ſextario a me pariter fabricato, qui uiginti ponderalium unciarum aquae purae ex ciſterna capax eſſet, earum quidem unciarum, quas ex antiquis ponderibus, de quibus eodem primo libro dixi, ſumpſeram, examinato,comperi ſextarium ipſum pedali cubo ad unguem reſpondere. quod nuſquam cum ſextario unciarum duodeuiginti aliorumque minutorum, (ut iuniorum eſt opinio) capaci, aſſequi ualueram. Quin etiam, dum circa praedictum examen uerſarer,allatus eſt mihi ex pretioſiſſimo Illuſtriſſimi, & Reuerendiſſimi Cardinalis Farneſi promptuario congius ex aere ſiue orichalcho, Dei optimi maximi beneficio a barbarorum, temporumque iniuria uindicatus, integer admodum, niſi quod ab altera parte, qua obrutus ter-

ram attigerat, paullulum ab aerugine praerosus erat. cuius exemplar, ita ut se habet, in calce operis subnectam: in quo haec erat inscriptio.

IMP. CAESARE
VESPAS. VI.
T. CAES. AVG. F. IIII. COS.
MENSVRAE
EXACTAE. IN
CAPITOLIO
P. X.

Ex qua inscriptione etsi manifeste legerem & intelligerem congium pondo decem fuisse, ut Festus, Dioscorides, ceteriq. supra nominati testantur: attamen, ut me omnino redderem certiorem, eum congium, obstructis rimulis cera, pura aqua ex cisterna usque ad supremum angustum, ut schema demonstrat, plenum feci: (nam partem latam supra illud angustum ad conseruandum, ne mensura uiolari posset, factam fuisse existimaui) sicque plenum cum iustissima trutina, qua hodie Romae utimur, eum appendissem, inueni aquam, qua eum compleueram, libras nostri temporis nouem, uncias sex & semis efficere. quibus uncias quinque, drachmas quattuor, scripulum unum, & grana quattuordecim, quae amplius sunt in his nostris quam in antiquis libris, computando eum congium libras decem, & ultra scripulum unū, & grana quattuordecim (de quibus nullam rationem habendam esse putaui) ex antiquis libris praedictis pendere inueni. Demum autem, congio praedicto cum sextario legitimarum unciarum a me formato pariter examinato, affirmare non dubitaui, nec dubito, & libram & pedem supra a me relatos ueros illos antiquos exsistere tamdiu quaesitos & controuersos, sextariumque iuxta Dioscoridis, Fannij, & aliorum relatorum sententias, inter quos est e nostris Leonardus Portius post Hermolaum Barbarum, (ne sua laude careant) unciarum uiginti ponderalium fuisse. Nec me mouent, quae a iunioribus ex Galeni sententia ad probandum sextarium Romanum unciarum uiginti non ponderalium, ut Dioscorides & alij a me relati testantur, sed mensuralium apud ipsos Romanos exstitisse, adducuntur. ex cuius Gale-

ni

ni dictis ipsi eos, qui sextarium ex uncijs uiginti constare tradiderunt, non de ponderalibus, sed de mensuralibus intelligendos esse contendunt: quoniam, ut omittam quod hoc sine cauillatione, tot testimoniis in contrarium urgentibus amplius dici non possit, adhuc, si eorum rationes & argumenta recte perpendantur, nihil ex a me relata opinione, seu potius ueritate infringere, aut immutare possunt. quas quidem rationes in medium adducere & perpendere non piget. Et quidem in primis adducunt Galeni locum lib. 1. de compositione medicamentorum secundum genera, ubi ita inquit: Sextarij autem Romani Heram meminisse arbitror. nam Atheniensibus, neque mensura, neque nomen hoc erat. nunc uero ex quo Romani rerum potiuntur, sextarij nomen omnibus, qui Graeca lingua utuntur, exsistit: at ipsa mensura, Romanae aequalis nõ est. alius enim alia sextarij mensura utitur. quippe sextarius apud Romanos libram unam, & dimidiam, & sextam ipsius partem capit: ut unciae uniuersae sint uiginti, quas plerumque in cornibus, quibus in orbem ductae quaedam lineae sunt, extrinsecus incisae metiuntur. sed quidam falso putauerunt sextarium Romanum octodecim continere uncias mensurales. uidetur igitur & Heras, si quando cotylem scribit, dimidiam sextarij partem indicare. nouem uero uncias cornu librali significet, an decem, obscurum est. Ex quibus Galeni locis colligunt ipsi, uncias illas uiginti in sextario, non ponderales, sed mensurales fuisse: quia erant in cornu distinctae lineis: non habito respectu ad pondus, sed ad mensuram. quod apertius probari putant, quia Galenus uerbo, Capit, usus est: quod non ad pondus, sed ad mensuram refertur. Non minus & quia ex Columella constat aperte, antiquis mensurales quoque uncias fuisse. ait enim ille lib. 12. c. 21. de musti conditura loquens: Deinde interposito biduo, cum id mustum pariter cum defruto deferbuerit, purgatur, & ita coadijcitur in binas urnas, ligula cumulata seu mensura semunciae, bene plenae salis cocti & triti. Ex quo loco aperte probatur, uncias quoque mensurales antiquis fuisse. Secundo hoc idem, quod sextarius uino aut aqua plenus unciarum uiginti ponderalium non fuerit, sed mensuralium, ijdem iuniores probare nituntur tribus alijs Galeni locis. quorum primus est lib. 3. eodem titulo, de compositione medic. secundum gen. ubi ita inquit. Est autem apud ipsos Romanos mensura, qua oleum

metiuntur, interſecta lineis diuidētibus totum, in duodecim partes: atque menſura integra uocatur ab eis libra, duodecima eius pars uncia. Secundus eſt lib. 5. de eadem compoſi. Heras quidem, inquit, centum & octoginta drachmas ſcripſit, ad pondus oleum reducens, non ad menſuram, tanquam cotylae drachmas ſexaginta pendat. pendet enim eas Attica, quae nouem unciarum Italicarum exſiſtit. etenim nouem unciae Italicae, in cornibus interſectis diſcretae, pendent uncias ponderales ſeptem, & dimidiam: quae ſexaginta drachmae fiunt, ſi uncia una octo drachmas ceperit. ac iterum & tertio lib. *6.* de eadem compoſi. Ego tamen olei libram Romae nuncupatam, quam interſectis cornibus metiuntur, appendi aliquando, cupiens ſcire quantum ponderis haberet. inueni uero duodecim uncias menſurales, decem ponderalibus aequales. Quibus Galeni traditionibus, & eo axiomate, quod aqua & uinum nona parte ſint oleo grauiora, probatum eſſe putant, ſextarium uini & aquae fuiſſe unciarum menſuralium uiginti, ponderalium uero duodeuiginti, drachmarum quattuor, ſiliquarum duarum, granorum duorum, & duarū tertiarum grani, olei unciarum ponderalium ſexdecim, drachmarum quinque & ſcripuli unius. Deniq. cum uiderent ipſi iuniores, praedictam eorum opinionem ex diametro cum Dioſcoridis, Fannij, & aliorum ſententia pugnare, arbitrantur, a Dioſcoride & alijs non ita recte, aut tam accurate, aut tam puri olei, ſicut a Galeno, pondera examinata fuiſſe: & tandem concludunt, ſe malle Galeno, uiro probo, quam ceteris, credere. Quibus quidem obiectis ut reſpondeam, in primis praeſuppono, quod, ſi uas figuremus unum, cuius aequalis ſit forma, qualem me uidiſſe ſextarium Honorij Imperatoris dixi, quod ſane uas capax ſit unciarum ponderalium uini uel aquae purae uiginti, & idem uas in uiginti aequales partes ductis tranſuerſis lineis ſiue intrinſecus ſiue extrinſecus diuidamus, certo certius erit, unciam ponderalem unciae menſurali eius liquoris, quo primo uas impletum fuerit, aequalem eſſe: licet, ſi liquores pondere diſſimiles uarientur, non menſura ſed pondus mutetur: quo fit, ut, etſi maxime concedamus, uncias menſurales antiquis fuiſſe, & ex uiginti ex eis ſextarium uino plenum conſtitutum fuiſſe, nō eo minus uerū eſſe dicendū ſit ſextarium uiginti pariter uncias aquae aut uini ponderales continuiſſe, ſi ita ab initio fuiſſet conſtitutū: cum utrumq. de facili uerū eſſe poſſit, & uiri

antiqui

antiqui etiam plebiscito cautum ita fuisse testentur, nempe Galenus de mensuralibus, Dioscoridesq.ceteriq.de pōderalibus. Verum igitur erit ex Galeni sententia, sextarium fuisse unciarum mensuralium uiginti, quae uiginti ponderalibus in uino, aqua, & aceto responderent. Quod & ita factum fuisse uerisimili ratione probatur, nempe ex summa exquisitaq. diligentia, quam Romani in modulandis mensuris, & ponderibus adhibuerunt, in qua facile ceteros omnes superauerunt mortales. quod constat tum ex ijs, quae primo libro de pede ex Vitruuij sententia retulimus, quem ex digitis sexdecim propter numerorum sex & decem perfectiones, & ex uncijs duodecim, ut assi responderet, formatum & diuisum esse uoluerunt, tum etiam quia liquidorum aridorumq. mensuras formare uolentes, non casu, sed ratione cubica, a pede, ut supra dictum est, quadrantal formauerunt, quod in duas urnas, ubi primus ex arithmeticis traditionibus reperitur numerus, ex rursus in modios tres, quia in numero ternario prima reperitur imparitas, diuisum esse uoluernnt. Cumq. & ipsum quadrantal ter sexdecim digitos principaliter habeat, scilicet in longitudinem, latitudinem, & profunditatem: idem quadrantal in totidem modios, quot illae sunt lineae, & sic in modios tres diuiserunt, quorum singuli sextarios sexdecim caperent, prout lineae ipsae digitos sexdecim continent. Rursus idem quadrantal in congios octo partiti sunt, ut cubus etiam numeralis mensurarum, cubo mensurali amphorae respōderet. bis enim duo constituunt quattuor, & bis quattuor octo, qui numerus est apud arithmeticos cubus primus. Ipsumq. congium in sextarios sex, in quo numero tres sunt primae paritates, & reliquae eximiae qualitates, propter quas is numerus a mathematicis, ut dictum est, perfectus appellatur. Postremoq. sextarium in cyathos duodecim diuiserunt, ut assem & in his mensuris repraesentarent & uncias. Verisimile est igitur, (ut ad rem redeam) ut antiquos, postquam repererunt uini sextarium, cuius frequentior erat usus, unciarum fuisse ponderalium uiginti, si diuisionem alteram unciarum mensuralium fecerunt, (ut fecisse testatur Galenus) eam talem fuisse, quae ponderali responderet, ut una eademq. in aqua, uino, & aceto puris, uncia ponderalis, & mensuralis esset, quae & sibi inuicem in istis responderent. Nam si sextarius ex uncijs ponderalibus duodeuiginti in his frequentioribus liquoribus exstitisset, ut iuniores as-

 serunt,

ſerunt, paruo negotio menſurales quoque in eum numerum diuidere potuiſſent. quid enim intereſſe potuit, an ſextarius duodeuiginti, an uiginti menſuralium unciarum fuiſſet? Credendum eſt igitur, ut dixi, ſi in reliquis diſcrimen & diſſonãtiam uitarunt, in hoc quoque non ſolum diſſonantiam, ſed ſcrupuloſam ſiliquarum & granorum diuiſionem uitaſſe, ut omnia inuicem reſponderent. & hoc quidem arguendi genere uſus eſt Frontinus de aquaeductibus, ſic dicens: Omnia autem, quae menſura continentur, certa & immobilia congruere ſibi debent. ita enim uniuerſitatis ratio conſtabit. & quemadmodum, uerbi gratia, ſextarij ratio ad cyathos, modij uero ad ſextarios, & cyathos reſpondent: ita & quinariorum multiplicatio in amplioribus modulis ſeruare ſequentiae ſuae regulam debet. Sed &, ut propius ad argumenta diluenda accedamus, dico Galenum ſupra primo loco relatum: etſi dixerit, Romanum ſextarium in uncias menſurales uiginti tranſuerſis lineis notatis fuiſſe diuiſum, non tamen aperit, an is, de quo loquitur, uini uel olei ſextarius eſſet. quinimmo de olei ſextario Heram ſenſiſſe, ipſius ſequentia dicta demonſtrant. & tamen conſtat menſuras olearias, diuerſas a uini ceterorumq. liquorum menſuris fuiſſe: licet hoc iuniores negent. quod tamen facile probatur, uel auctoritate Catonis, qui de olei menſuris ut ſeparatis ab aliis tradidit c. 12. ubi de olei inſtrumento tractans, amphoras olearias duas parandas praecipit: & c. 15. in inſtrumento cellae oleariae, amphoras olearias duas, urceũ aquarium unũ, urnam quinquagenariam unam, ſextarium olearium unum, requirit. Et rurſum c. 142. tradens, ubi quaeque optima utenſilia uenderentur, ita inquit: Hamae, urnae oleariae, urcei aquarij, urnae uinariae alia uaſa ahenea Capuae. Ex quibus quidem traditionibus manifeſte colligo, apud antiquos amphoras olearias, urnas olearias, ſextarios olearios, ab alijs amphoris, urnis, & ſextarijs diſtinctas, & ſeparatas fuiſſe. alioqui qualitas illa olearia illis adiecta non fuiſſet, ſi unae eaedemq. fuiſſent. Ac ne quis dicat, eas patris familias deſtinatione ita fuiſſe appellatas, & diſtinctas: Cato, qui eas nouas ita commercari tradidit, dubium ſubſtulit. etenim, ſi eae menſurae inter ſe non differrent, Cato, qui breuitati admodum ſtuduit, eas diuerſo nomine, uno eodemq. uerborum contextu non appellaſſet, nec diuerſas illis qualitates adieciſſet. Si igitur amphora, urna, & ſextarius olearij, ergo & congius,

de

de quo Liuius, ubi supra. Postremo, etsi daremus olei sextarium a uini sextario non discrepasse: cuius contrarium ex praedictis apparet: adhuc dicendum est, ex librae olei mensuralis examine, a Galeno facto, nihil ad sextarium seu sextarij pondus attinens inferri posse: cum maxime ex infradicẽdis constet, aliter oleum aliterq. uinum in commerciis antiquis fuisse tractatum: siquidem uinum semper mensuram, oleum uero (nisi in supra citato Liuij loco de congio, & Catonis de sextario, menstruo familiae dando) numquam mẽsuram apud Romanos in commercijs fuisse memini me legisse: cum contra pondere, seu libra, oleum donatum, uen ditum, stipulatum, & legatum frequentissime legerim. Esto igitur, quod libra olei mensuralis pependerit, ut Galenus testatur, uncias ponderales decem: non ex hoc infertur, illas duodecim uncias mensurales librae, duodecim uncijs sextarij uini mensuralibus aequales fuisse: quod est probandum. Quod autem oleum antiquis non mensura scilicet amphorae, congij, aut sextarij, sed pondere, seu etiam libra sua mensurali in commercijs tractaretur, probant hi: Cato de re rust. c. 153. in lege oleae pendentis, Olea pendens in fundo Venafrano uenibit, qui oleum emerit, amplius quam quanti emerit, omnis pecuniae centesima accedet, praeconium praesens HS. L. & oleum romanici pondo ∞ D. uiridis pondo C C. oleae caducae modios L. strictiue M̊ X. idem c. 151. in lege oleae legendae accessiones in M̊ ∞ C C. accedit, oleae salsae M̊. V. olei puri pondo I X. idest oleae salsae modios quinq. olei puri pondo nouem. hacq. de causa idem Cato c. 15. in cella olearia, trutinam unam, centum pondium incertum unum, & pondera certa requisiuit, de quo incerto centum pondio infra lib. 5. Plinius lib. 18. c. 3. annonae summam utilitatem recensens: M. Varro auctor est, cum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantos, assibus singulis, farris modios fuisse, irem uini congios ficiq. siccae pondo triginta, olei pondo decem, carnis põdo duodecim. Suetonius in Dictatore c. 38. Populo, praeter frumẽti denos modios, totidemq. olei libras, uicenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, uiritim diuisit. Pomponius Iuriscons. l. si ex toto de legatis primo, Si olei pondo quinquaginta aut in singulas libras certum aes, legatum sit. Vlpianus. l. certum de tritico legato. Cum certum pondus olei, non adiecta certa qualitate legatur. Idem l. Siquis a me de actionibus empti, siquis oleum, quod quis

emiſſet, adhibitis iniquis ponderibus accepiſſet, ut in modo fal-leret, uel emptor circumſcriptus ſit a uenditore, ponderibus mi-noribus. Horatius ſecundo ſermonum, Sat. 11.

Ac niſi mutatum parcit diffundere uinum, &
Cuius odorem olei nequeas perferre, licebit
Ille repotia, nataleis aliosue dierum
Feſtos albatus celebret, cornu ipſe bilibri
Caulibus inſtillet, ueteris non parcus aceti.

Quod & ex ſupra relatis Galeni locis manifeſto cõſtat, qui de olei librali menſura teſtatur. ex quibus, ut arbitror, probatum ſatis eſt, aliter in oleo, quam in uino, ceterisq. liquoribus antiquis commercium fuiſſe, ſeparatasq. illis olei mẽſuras ab aliis fuiſſe, oleiq. commercium non amphorae, urnae, congij, aut ſextarij menſura, ſed pondere, ſeu ſua libra menſurali illis exſtitiſſe. Nec me mouet, quod Plinius aliquando in ſuis compoſitionibus, & medelis ſextario olei uſus fuerit: quoniam id, Graeca transferendo ſcripta, egit: quorum menſuras & nomina ſe ſeruare uelle, dilucide profeſſus eſt lib. 21. cap. ult. Quin etiam, ſi mihi ſententiam ex mea coniectura afferre licet, credendum aſſero, Romanos, poſtquam uiderunt ſextarium aquae & uini uncias pendere uiginti, ut illi in pondere oleum, quod natura nona parte leuius eſt, reſponderet, libram olei menſuralem fabricaſſe, quae decem ponderalibus unciis, & ſic heminae aquae & uini, & bilibrem, quae ſextario reſponderet, ſiquidem ex ſupra relatis Galeni uerbis conſtat olei libram menſuralem decem, & bilibrem uiginti ponderalibus uncijs pares fuiſſe. quod quidem eo mihi perſuadetur, (ne omnino ſine ratione ad ita coniectandum uidear adduci) quia hodie Romae uideo, quod, licet olei uinique menſurae uno eodemq. nomine appellantur, nempe congius, congitella, petittus, medius, & folietta; eiuſdemq. formae & materiei ſint, aeris ſcilicet congij, & congitellae, aliae uero ex opere figulino: attamen capacitate differunt: quia olei menſura, uini menſura maior eſt, & tamen in pondere, modico diſcrimine excepto, quod uix ſit unciae unius, & ſemis, in centum conueniunt, ut ſequenti libro demonſtrabo: quod tamen diſcrimen publicanorum, qui eas cuſtodiunt menſuras, culpae ſeu negligentiae facile adſcribi poſſet. quo fit, ut id ipſum antiquis fuiſſe coniectem, & haec antiqui diſcriminis in menſura, & conuenientiae in pondere ueſtigia remanſiſſe. quod forſan

ſan plebiſciti ſupra relati uerba, Sextarius aequus aequo cum librario ſiet, inferebant; & in eum ſenſum reſtitui poſſent, ut legeretur, Sextarius aequus aeque cum bilibra olei ſiet. Ex his igitur (ut ad rem redeam) facile dignoſci licet, examen librae menſuralis olei a Galeno, uiro doctiſſimo, pondere factam, nihil ijs, quae a uiris non minus doctis de pondere aquae & uini ſextarij, tradita ſunt, obeſſe, aut immutari poſſe: praeſertim cum olei commercium a uini etiam commercio in modo fuerit ſeparatum: & olei etiam eiuſdē nominis menſuras a uini eiuſdem nominis menſuris ſeparatas fuiſſe conſtet: & ex ſeparatis inferre omnium conſenſu non liceat. etſi non negem iuniorum traditiones ad huius rei ueritatem indagandam mihi mirum in modum profuiſſe. Neque huic a me relatae, & comprobatae antiquorum opinioni refragatur, quod Fannius pondus olei, mellis, & uini unius & eiuſdem ſextarij, ſimul ponere & examinare uideatur: quoniam eo in loco Fannius non menſuras cōiungere, ſed liquidorum diſcrimina tradere uoluit: quod ex illius uerbis clare dignoſcitur, dum inquit:

Illud praeterea tecum cohibere memento,
Finitum pondus uarios ſeruare liquores.

Ideoq. cum ſupra & paullo ante ſextarium uini puri & aquae purae uncias uiginti appendere ſtatuiſſet, adiecit, quod, ſi ea menſura oleo impleretur, quia oleum uino nona parte leuius eſt, pondus illius menſurae erit unciarum duodeuiginti: ſi mellis, quia mel eſt aqua grauius portione ſeſquialtera, erit unciarum pondo triginta. ſicq. non repugnat. Sicuti nec repugnat, quod iuniores dicunt, Oribaſium pro hac parte adductum, uncias illas uiginti, per uerbum Capit expreſſiſſe: quod uerbum menſurae, & non ponderi ſeruire uidetur: quia praeter id, quod uerbum, Capit, ab Oribaſio ſcriptum, nō ſextarium, ſed amphoram reſpicit: ait enim: Amphora Italica capit ſextarios octo & quadraginta, ſextarius libram unam uncias octo: ſicq. uerbum, Capit, ad proximam amphoram retulit: praeterea dicendum eſt, quod nec Galenus loco ſuperiori relatus, ut a iunioribus uerſus eſt, nec Oribaſius de uocum proprietate his in locis certarunt. nam & Galenus ſupra relatus uerbo, Capere, in pondere uſus eſt, dum dicit, ſi uncia una octo drachmas ceperit. quin etiam Plinius aperte de pondere loquens lib.33.c.3. uerbo Capere utitur, his uerbis: Talentum autē Aegyptium

ptium pondo octoginta capere Varro tradidit. Postremo si iunioribus unius tantum Galeni testimonio, & ex praedictis euitabili, innixis, dicere licuit, se magis Galeno assentiri: cur & mihi, qui quinque antiquorum doctorum hominum testimonio, Dioscoridis, Fannij, Sex. Pompeij, Oribasij, ignotiq. Graeci, antiqui ponderis, congij, & quadrantalis ex antiquo pede formati examine, & collatione, suffultus sum, idem dicere non licebit? audacter igitur concludo cum Dioscoride, & sextarium uino puro, nõ crasso, neque nigro, aceto similiter puro, uel aqua pura plenum, unciarum ponderalium uiginti exstitisse. etsi nõ negem, libram olei mensuralem, quam uere apud antiquos in oleo fuisse confiteor, uncias decem ponderales appendisse, ut Galenus apertissime dicit. cui quidem in hoc non solum non contradico, sed ingenue assentior.

Hemina, in qua sexta est Amphorae diuisio, pars est sextarij dimidia, ut Fannius testatur.

At cotylas, quas, si placeat, dixisse licebit,
Heminas capit geminas sextarius unus.

Quod & Gellius noctium Atticarum lib. 3. cap. 14. testatur, qui de differentia inter dimidium & dimidiatum tractans, ita inquit. Contra quoq. si ex sextario hemina fusa est, non dimidiatum sextarium fusum dicendum est. Haec autem capit cyathos sex, ut idẽ Fannius testatur, de ea sic dicens:

At cotyle cyathos bis ternos una receptat.

Quo fit, ut amphora capiat heminas, de quibus loquimur, sex & nonaginta. Quam quidem heminam liquidorum aridorumq. (ut & sextarium) mensuram fuisse, colligi licet ex Columella lib. 12. cap. 49. qui de Oliuarum salsura loquens dixit: Sat erit tot heminas salis adijcere, quot sunt modij oliuarum. Et cap. 41. de musto lixiuo: Priusquam de igne medicamentum tollatur, tres heminae roris Syriaci contriti, & cribrati, super omnia adijciuntur. Plinius lib. 14. cap. 17. Oximeli hoc uocarunt, mellis decem libris, aceti ueteris heminis quinque, salis marini libra, aquae pluuiae sextarijs quinque. Quibus & multae aliae ueterum auctoritates adijci possent, quas consulto omitto. Pendet autem hemina, uino, aceto, aut aqua plena, secundum supputationem praedictam, uncias decem.

Quartarius, de quo inter iuniores soli postremi meminerunt, in quo septima

septima est amphorae diuisio, est, ut & nomen sonat, sectarij pars quarta, teste Volusio Metiano, qui Iuriscõs. fuit, & praeceptor Antonini philosophi, ut Ber. Rutilius in uitis Iuriscõsultorum ex Politiani etiam sententia testatur. is igitur Volusius haec. Quadrantal, quod nunc pleriq. amphoram uocant, habet urnas duas, modios tres, semodios sex, congios octo, sextarios octo, & quadraginta, heminas sex & nonaginta, quartarios centum nonaginta duos, cyathos quingentos septuaginta sex. Et de quartario meminit etiam Columella lib. 12. cap. 5. in uappidi uini, ut acresiat. Sextarios duodequinquaginta, fermenti libram, fici aridae pondo quadrantem, salis sextarium subterito, & subtrita cum quartario mellis aceto diluito. Liuius lib. 5. Manlius primum ob uirtutem laudatus, donatusq. non a tribunis solum militum, sed consensu etiam militari, cui uniuersi selibras farris, & quartarios uini ad aedes eius, quae in arce erant, contulerunt, rem dictu paruam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis; cum se quisque uictu suo defraudans, detractum corpori atque usibus necessarijs, ad honorem unius uiri conferret. Haec ille. Nec uero de alia mensura, quam de sextarij quarta parte, intelligi potest, si ad farris selibram, & ad obsidionem, qua tunc Romani premebantur, spectemus. De eodem quartario meminit Plinius lib. 18. cap. 3. his uerbis. Dona amplissima Imperatorum ac fortium ciuium, quantum quis uno die plurimum circumarauisset, itẽ quartarij farris, aut heminae conferente populo. quo in loco animaduertendum est, Plinium farris quartarium dixisse, & Liuium uini, de utroq. forsan facto sentientes. Ceterum quod Cato cap. 102. de conuoluulo loquens, quartarij & tertiarij meminit, sic dicens: Postea sumito bituminis tertiarium, & sulphuris quartarium: id Plinius non mensurae, sed portionis esse intellexit, lib. 17. cap. 28. de eodem conuoluulo & Catonis remedio loquẽs, quam tertiam, & quartam, alibi intellexi respectu amurcae, iam ad mellis crassitudinem decoctae: quia Cato id spectauit, ut intritum tam crassum, quam uiscum fieret, ut ex eo uitis circum caput & sub brachijs liniri possit. nimis enim crassum fieret, & durum, si portio haec ad crudae amurcae quantitatem responderet. Haec autem quartarij mensura, seruata ratione praedicta, pondus unciarum quinque aquae, uel uini continebit.

Acetabulum post quartarium sequitur, in quo est octaua amphorae diuisio,

diuiſio, ipſumq. octaua ſextarij pars eſt, capiens ſeſquicyathum, pendetq. aqua uel uino plenum, iuxta ſupputationem praedictã, uncias duas ſemis. Dictum eſt autem acetabulum, ex Hermolai ſententia, ab accipiendo, ſeu, ut uerius puto, & iuniores tradiderunt, ab aceto. nam & Graeci ſuum oxybaphum (cui acetabulum eſt ſimile, & loco, & portione) ab aceto dixerunt, eo quod eius quantitatis eſſe ſoleant uaſcula, quibus acetum & acria in menſa poni ſolent, ad ciborum faſtidia uitanda, & appetentiam excitandam. Quod autem conſtet ex ſeſquicyatho, probat Fannius ſic dicens.

At cotyle cyathos bis ternos una receptat.
Sed de abaco nobis id pondus ſaepe notatur.
Bis quinque hunc faciunt drachmae: ſi appendere tentes,
Oxybaphus fiet, ſi quinque addantur ad illas.

Plinius lib. 21. cap. ult. Cum acetabuli menſura dicitur, ſignificat heminae quartam partem, ideſt drachmas quindecim. Quae loca, ne in pondere erret lector, intelliges non de Romano cyatho, uel acetabulo, ſed de Graeco, ut & Plini atteſtatio loco ſupra relato demonſtrat. ait enim: Et quoniam in menſuris quoq. & ponderibus crebro Graecis nominibus utendum eſt, interpretationem eorum ſemel hoc loco ponemus. Drachma Attica (fere enim Attica obſeruatione medici utuntur) denarij argentei habet pondus, eademq. ſex obolos pondere efficit, obolus 9. chalcos. cyathus pendet per ſe drachmas decem. Cum Acetabuli menſura dicitur, ſignificat heminae quartam partem, ideſt drachmas quindecim. Mna, quam Romani minam uocant, pendet drachmas Atticas centum. Haec ille. Quod & non minus ex Galeni relatis locis, ijs, quae infra de Graecis menſuris dicturi ſumus, colligi licet. Cum enim Graeca cotyle, minor Romana hemina eſſet, ut Galenus teſtatur, & utraque ex ſex cyathis conſtet, neceſſe eſt ut ea portione, qua Graeca cotyle Romana hemina minor eſt, cyathus quoque, & oxybaphus Graeci, Romano cyatho, & acetabulo minores ſint. ſit igitur probatum ex Fannio, & Plinio acetabulum heminae quartam partem eſſe, põdus autem illius, ſi ex Dioſcoride ſupra relato petatur, eſſe unciarum duarum & ſemis. ijs enim utrumque probat, ſic dicens: Acetabulum, quarta pars heminae, habet uncias duas ſemis. Hac autem acetabuli menſura, & uoce, medici medicinaeq. ſcriptores frequentius uſi ſunt, quam

ceteri.

ceteri. Plinius lib.24. c.ult. de feno Graeco loquens, Diocles ait, difficile parientibus, ſemen eius dedit acetabuli,menſura tritum, in nouem cyathis ſapae, ut cum tertias partes biberint, calida lauentur. Et paullo poſt. Danion feni Graeci ſemen, acetabuli dimidia menſura, cum ſapae & aquae nouē cyathis ad menſes ciendos dedit potu. Et haec de Graecis acetabulis propter Plinij proteſtationem intelligo. contra uero quod idem Plinius dixit lib. 18.c.7. de polentae confectione: Quocumq.autem genere praeparato, uicenis ordei libris,ternas ſeminis lini,coriandri ſelibras, ſalisq. acetabulo torrentes, ante omnia miſcent in mola: de Romano acetabulo intelligo, tum quia Romanam polentam tractat, tum quia ante proteſtationem,de qua ſupra. Accetabula quoque appellauit Plinius uaſcula quaedam, quae ſunt in polyporum piſcium brachijs, quibus ſaxis aut lignis adhaerent, lib. 9. c.29. his uerbis. Cetero per brachia, uelut Accetabulis diſperſis,eo hauſto, quodam modo, cui adhaeſerunt, tenent ſupini, ut auelli non queant. Et c. 30. Praeterea negant nullum eſſe atrocius animal ad conficiendum hominem in aqua. luctatur enim complexu, & ſorbet accetabulis. Et paullo poſt de illo immuni polypo loquēs. Accetabulis, ſeu caliculis urnalibus peluium modo. Quibus uerbis Plinius uaſtitatem illius Polypi, non ſolum ex capitis magnitudine,quod inſtar dolij amphorarum quindecim exſtitit, ſed ex iſtis caliculis, ſeu accetabulis, quae eſſent in peluium modum formata, & unius urnae capacia, demonſtrare uoluit. Accetabula autem hoc loco ab accipiendo dicta puto, ut uerba Plinij demonſtrant, & in iſtis Hermolao conſentio, ut per duplex c, ſcribi debeat, ſicut in eo acetabulo, quo pro menſura utimur,contradico, cum illud ab aceto cum iunioribus dictum putem, & per ſimplex c, ſcribi debere.

Cyathus, in quo nona eſt amphorae diuiſio (uox a Graeco ſermone ſumpta) a ſumendo uel hauriendo uinum dictus eſt. ea enim menſura apud antiquos pocula commetiebantur, relicto in ſacrificijs ſympulo teſte Varrone de ling.Lat.lib.4. qui ſic ſcriptum reliquit. Quo uinum dabant, ut minutatim funderent,a guttis,guttum appellarunt: & quo ſumebant minutatim a ſumendo ſimpulum nominauere. in huiuſce locum in conuiuijs e Graecia ſucceſſit Epichyſis & cyathus, in ſacrificijs remanſit guttum, & ſimpulum. Haec ille. A quo cyatho cyathiſſare, pocula miſcere,

Plautus

Plautus dixit in Menaehm. actu 2. sce. 2.

Non scis, qui ego sim, qui tibi saepissime
Cyathisso, apud nos quando potas. Quod Caesari exprobratum fuisse a C. Memmio, Suetonius in dictatore c.49. testatur his uerbis: Sed & C.Memmius etiam ad cyathum & uinum Nicomedi stetisse obiecit. Quod tamen munus hodie apud principes nobilissimum Budaei testimonio exsistit. Constat autem cyathus ex quattuor ligulis, siue cochlearibus. & est sextarij pars duodecima, ut dictum est, quem sextarium, cyathorum assem, antiquos constituisse iam dixi, ideoq. ab eo ex cyathorum numero pocula appellasse, his nominibus, quibus assis partes appellantur, nempe sextantes, quadrantes, trientes, quincunces, semisses, septunces, besses, dodrantes, dextantes, deunces, pro calicibus seu pocu lis, quae duos, tres, quattuor, & sic deinceps cyathos continerent. quem quidem cyathorum numerum plerumque ex numero litterarum, quae ad exprimendum nomina suorum deorum, dominorum, & amasiarum concurrebant, formasse constat, diphthongorum ratione habita, ut clarius ex infradicendis apparebit, quae pro maiori parte a Leonardo a Portis, Budaeo, Alciato, ceterisq. iunioribus, sicut pleraeque aliae a me supra & infra relatae auctoritates adducta sunt. Suetonius in Augusto c. 77. Vini quoque natura parcissimus erat non amplius ter bibere eum solitum super cenam in castris, apud Mutinam, Cornelius Nepos tradidit; postea quoties largissime se inuitaret, senos sextantes non excessit, aut, si excessisset, reijciebat. Haec ille. Sexies enim bibebat Augustus, quando se large inuitabat, calice qui duorum cyathorum capax esset, ita ut in tota cena sextarium assumeret. De sextante quoque meminit Martialis lib. 12. in Cinnam.

Poto ego sextantes, tu potas Cinna deunces:
Et quaeris, quod non Cinna bibamus idem.

Idem lib. 5. epigr. ad ministros.

Sextantes Callyste duos infunde Falerni:
Tu super aestiuas Alcine funde niues.

Idem lib. 9. ad Calatissum de quadrante, qui trium cyathorũ esset.

Addere quid cessas puer immortale Falernum,
Quadrantem duplica de seniore cado.
Nunc mihi dic quis erit, cui te Calatisse deorum
Sex iubeo cyathos fundere? Caesar erit.

Quo

Quo loco illud notandum, quod duplicem appellauit quadrantem, poculum, qui ſex cyathorum eſſet, quia tot litterae in Caeſaris nomine, quem ſuum deum appellat, reperiuntur. Idem eodem libro ad Lupercum, de triente, qui quattuor eſt cyathorum.

Septem poſt calices Opimiani,
Denſo cum iaceam triente blaeſus,
Affers neſcio quas mihi tabellas.

Septies enim tunc Martialis biberat calice trientali, ideſt cyathorum quattuor, ita ut ſextarios duos & trientem Opimiani uini aſſumpſiſſet. quod uinum iam tunc ducenteſimum fere annum attigerat, ut Plinius lib. 14. c. 4. teſtatur: cuius uerba (etſi extra propoſitam materiam) adſcribere libuit. L. Opimio conſule, cum C. Gracchus tribunus plebem ſeditionibus agitans, interemptus eſt, ea caeli temperies fulſit, quam coctura uocant, ſolis opere natali urbis DCXXXIV. durantque adhuc uina ducentis fere annis, iam in ſpeciem redacta mellis aſperi. Haec ille. Conſtat autem Martialem Plinij contemporaneum fuiſſe. Idem lib. *6.* in bibentes aquam.

Setinum, dominaeq. niues, denſiq. trientes,
Quando ego uos, medico non prohibente, bibam?

Propertius lib. 3. de natali amicae.

Cum fuerit multa exacta trientibus hora.

Idem Martialis lib. 2. ad librum de quincunce ſic.

Te conuiua leget miſto quincunce, ſed ante
Incipiat poſitus, quam tepuiſſe calix.

Idem lib. 11. de Caio & Proculo.

Quincunces, & ſex cyathos, beſſemq. bibamus,
Caius ut fiat, Iulius, & Proculus.

Caius enim pro quincunce, quia nomen quinque litteris conſtat, Iulius pro ſex, & Proculus pro beſſe, qui cyathorũ eſt octo. Idem libro primo ad ſomnum.

Naeuia ſex cyathis, ſeptem Iuſtina bibatur,
Quinque Lycas, Lyde quattuor, Ida tribus.
Omnis ab infuſo numeretur amica Falerno:
Et quia nulla uenit, tu mihi ſomne ueni.

Et lib. 3. in Zoilum de ſeptunce, ideſt calice ſeptem cyathorum.

Septunce multo deinde perditus ſtertit.

Plautus in Sticho actu 5. ſce. 5.

Quibus diuitiae domi ſunt, ſcaphio, cantharis, batiocis
Bibunt: nos noſtro Samiolo poterio tamen uiuimus.

Et paullo poſt.

Vide, quot cyathos nos bibimus. Sa. Tot, quot digiti ſunt tibi
In manu. cantio eſt Graeca: quinque bibe, tres bibe, dimidium quattuor.
Tibi propino decuma fonte, tibi tute inde ſi ſapis.

Quo in loco decumam fontem Plautus appellauit decem cyathorum poculum. Sed & medici in ſuis potionibus ex pharmacis, poculis cyathorum menſura modulatis uſi ſunt. Plinius lib. 23. c. 7. Silueſtrium quidem prunorum baccae, uel e radice cortex, in uino auſtero ſi decoquatur, ita ut triens ex hemina ſuperſit, aluum & tormina ſiſtunt. ſatis eſt ſingulos cyathos decocti ſumi. Celſus lib. 1. c. 8. Ante quam conquieſcant, duos treſue cyathos per tenuem fiſtulam bibant. Et lib. 3. c. 9. Non alienum eſt, in ipſa febre dare mulſi tres aut quattuor cyathos. Et cap. 19. de curatione cardiaci morbi. Si ne id quidem manſerit, ſorbere uini cyathum. Plinius lib. 21. c. 19. de uiola lutea. Dimidio cyatho in aquae tribus, menſes trahit. Cato c. 120. De eo uino cyathum ſumito, & miſceto aqua, & bibito ante cenam. ſine periculo purgabit. Et c. 129. Ieiunus cyathum ſumito. Sed & minus olei & ſalis menſura cyathus fuit. Columella lib. 12. c. 16. de uuis paſſis loquens. Deinde in lixiuie ſextarios decem, ſalis tres cyathos, & olei cyathum adijciunt. Plinius lib. 14. c. 9. Diſtat a mulſo, quod fit e muſto, cum quinque congijs auſteri muſti, congio mellis, & ſalis cyatho ſubferuefactis, hauſtum. Pēdet autem hic cyathus aqua uel uino plenus, iuxta ea, quae ſupra tradita ſunt, unciam unam, drachmas quinque, ſcripulum unum. nam quod Fannius, & Plinius dixerunt, eum eſſe drachmarum decem: ſupra declaraui, eos de Graeco cyatho intellexiſſe.

Cochlear, ſiue ligula, decima & poſtrema eſt amphorae diuiſio, & eſt cyathi pars quarta, ut colligi licet ex Columella lib. 12. c. 21. Praeterea fenum graecum maceratur in uino uetere per triduum, deinde eximitur, & in furno ſiccatur, uel in Sole: idq. cum eſt aridum factum, molitur: & ex eo molito poſt ſaliturā, multi cochlear cumulatum, uel ſimile genus poculi eius, qui eſt quarta pars cyathi, adijcitur in binas urnas. Qui & paullo ante de ligula ſic dixerat: Et ita coadijcitur in binas urnas ligula cumulata, ſeu men-

ſura

sura semunciae bene plenae salis cocti & triti. Neque huic sententiae refragatur, quod Fannius dicit:

At mystrum cyathi quarta est, ac tertia mystri,
Quam uocant cyanem. capit haec cochlearia bina.

Ex qua supputatione uidetur dicendum, cochlear esse cyathi partem quartam & uigesimā: qm̄ Fannius non ibi de Latinis, sed de Graecis cochlearibus intellexit, ut ex infra traditis Graecis mensuris colligi licet. Miscuit enim uir ille, alioqui egregius, & doctus, Graecas mensuras cum Romanis: ut non facile qñque, nisi a caute legētibus, dignosci possint. Hanc autem quartā cyathi partem appellauit Dioscorides Graeca uoce Chemen, quam pro postrema amphorae parte, & cyathi quarta collocauit: Ligulam autem cauā fuisse, ad modum linguae ad palatū retractae, iuniores putauerūt: quod colligunt ex Columella lib. 10. cap. 15. ubi de melle cōficiendo tractās sic inquit. Deinde ubi liquatum mel in subiectam aluū defluxit, transfertur in uasa fictilia, quae paucis diebus aperta sint, dum musteus fructus deferuescat. is saepius ligula purgandus est. Plinius lib. 21. c. 14. de cera loquēs: Punica fit hoc modo. uentilatur sub dio saepius cera fulua, deinde feruet in aqua marina ex alto petita, addito nitro. inde ligulis eligunt florē, idest candidissima quaeque, transfunduntq. in uas, quod exiguum habeat marinae frigidae. Haec ille. Nō enim purgatio, aut transfusio rei liquidae ligula fieri posset, nisi, ut iuniores aduertunt, ligula cōcaua fuisset, quae a multis & Lingua est appellata, & diminutiue Ligula. eos namq. qui lingulā appellabāt, irridet Martialis lib. 14. ijs uersibus.

Quamuis me ligulam dicant equitesq. patresq.
Dicor ab indoctis lingula grammaticis.

Qui & statim de cochleare ita subiunxit.

Sum cochleis habilis, sum nec minus utilis ouis.
Num quid scis potius cur cochleare uocer?

Vnde facile intelligi licet, haec instrumenta ut similia a Martiali fuisse coniuncta. Pendet autem cochlear, aqua uel uino plenum, drachmas tres, scripulum unum.

Culleus, qui supra amphorā, seu quadrantal est, constat ex amphoris uiginti, ut colligi licet ex Columella lib. 3. cap. 4. qui de cultura & fructu uineae septē iugerum loquens, ita scriptū reliquit. Quippe, ut deterrimi generis sint uineae, tamē, si cultae, singulos utiq. culleos uini singula iugera peraequabunt; utq. trecentis nūmis qua-

dragenae urnae ueneant, (quod minimum pretium est annonae) consumant tamen septem cullei sestertia duo millia & centũ nummos. Quae Columellae supputatio, quadragenas urnas, idest amphoras uiginti, ut supra dictum est, culleo respondere demonstrat. quod & aperte testatur Plinius lib. 14. c. 4. de uinea Rhemnij Palaemonis, (quem supra eum Fannium fuisse dixi, cuius sunt carmina toties citata) sic dicens: Quando & postea saepe numero septenos culleos singula iugera, hoc est amphoras centenas quadragenas musti dedere. Idem quoque testatur Fannius.

Est & bis decies, quem conficit amphora nostris
Culleus: hac nulla est maior mensura liquoris.

Et ab his nemo, quod uiderim, discrepat. Nec huic sententiae refragatur, quod Cato c. 115. singulis culleis quadragenas singulas urnas attribuerit: quoniam, ut & supra dixi, ex omnium recta sententia, urnã culleo accessionis loco & pro detrimento adiecit Cato. Culleos autẽ fuisse ex corio, uel ex eo apparet, quod lex praecipiebat parricidam culleo insui, & in mare proijci, ut refert Modestinus Iurisc. l. poena ad legem Pompeiam de parricidijs. Poena parricidij more maiorum haec instituta est, ut parricida uirgis sanguineis uerberetur, deinde in culleo insuatur, cum cane, & gallo gallinaceo, & uipera, & simia, deinde in mare profundum culleus iactetur. Quod ideo fieri testatur Constantini Imperatoris constitutio in Codice, de ijs, qui parentes aut liberos occiderunt, ut inter eas ferales angustias comprehensus serpentium contubernijs misceatur, & omni alimentorum usu uiuus carere incipiat, & caelũ superstiti, terra mortuo auferatur. Nec aliter insui, aut in mare, ita ut non submergeretur, stare potuisset, si ex alia quam ex corij materia culleus fuisset. Forma autem cullei utri formae similis fuit, licet specie maior, ut Romae sculptum uidere licet in marmoreo fragmento, in aedibus nobilis Francisci Porcij, cuius, & non nullorum fragmẽtorum, quibus plurimum delectatus sum, exemplar in calce huius operis apponendum curaui: ex qua sculptura puto intelligi debere locum Plinij lib. 7. c. 20. dum inquit: A. Iulius Valens meruit in praetorio diui Augusti, centurio, uehicula culleis onusta, donec exinanirentur, sustinere solitus. Non enim plures, ut aliqui existimauerunt, sed singuli cullei, singulis uehiculis, singulo boum iugo trahebãtur. quod & ex Catone colligi licet c. 12. qui in instrumento oleti iugerum CCXL. cui sex tribuit boues,

haec

haec requirit. Plostra maiora tria, aratra cum uomeribus sex, iuga cum loris ornata tria, ornamenta bobus sex. Tria enim iuga, totidemq. plostra sex bobus tribuit. Et c.13. ubi in instrumēto uineae boues duos, asinos plostrarios duos, plostra duo, aratra duo, iugum plostrarium unum, iugum uinarium unum, iugum asinarium unum esse uoluit. Duobus enim bubus iugum unum, & plostrum unum tribuit. Ex cuius uerbis, etsi extra rem propositam, illud scire licet, asinos quoq. plostrarios, & aratorios, & quadrigarios apud antiquos fuisse. quod ex Varrone de re rust. lib. 2. c. 1. & 8. qui illorum mira pretia refert, colligi licet. quod tamen Columella lib. 7. c. 1. ita intellexit, ut uehicula non nimium essent onerata, & humus proscindenda facilis. Singulis igitur plostris, seu uehiculis, singulos culleos uehi solitos, & sculptura, & rei qualitas demonstrant. nam duo boues non ultra culleum unum, si is iustae mensurae sit, cum mille & sexcentas libras appendat, in plostro duarum rotarum ducere possent: ut reipsa hodie quoq. uidere licet. Mirum quippe est, quantum antiquitatum reliquiae, praesertim quae Romae sunt, ad scriptorum intelligentiam conferant. quod etiam ostendit Gulielmus Philan. uir sane doctus, & rerum antiquarum peritus, in Vitruuium lib. *6*. c. 5. ubi, quonam modo antiqui accumberent, ex antiquis sculpturis sumptum, palam fecit. subiecta namq. sculpta marmora, mihi bellissime aperuerunt differentias inter rotas curruum, & tympana plaustrorum, de quibus Virgilius Georg. 2. de laudibus siluestrium arborum, ita inquit.

Dant alios aliae fetus, dant utile lignum
Nauigijs pinos, domibus cedrosq. cupressosq.
Hinc radios triuere rotis, hinc tympana plaustris
Agricolae, & pandas ratibus posuere carinas.

Pro tympanis enim intelligo rotas plaustrales sine radijs, quae ex asseribus inuicem transuersis & affixis, componebantur, speciem tympani habentes, etsi ibi Seruius aliter intellexerit. Radij autem in rotis sunt illi, qui instar radiorum Solis, dispartiuntur, arcuatam materiam, quae terram terit, (canthum appellant) sustinentes, ut in triumphalibus curribus, carpentis, rhedis, bigis, trigis, & quadrigis etiā in numismatibus & aliis ciuilibus operibus inspiciuntur. Rursus ex eisdē marmoribus mihi se ostendit forma amphorae, uel seriae, cum quibus uinum poculis fundebant, necnon rustici potorij, & sinus lactis, & agricolarum uestium, & quo tegmi-

nis genere rustici caput operirent: licet hoc sciam tempore uariatum, non tamen adeo, quin adhuc in illorum speciem in rusticis sagis capitia illa, colorum modo acuta, pendere uideamus. ex quibus etiam sculpturis, (ut mihi paullo amplius, bona uenia, uagari liceat) subtilis illa differentia inter plaustrum & uehiculum discernitur, de qua Varro de ling. Lat. lib. 4. ita disserit. Vehiculum, in quo faba aliudue quid uehitur, quo ex uiminibus uterentur, & quod eo uehitur breuis ueha, uehiculum est dictum, ab alijs etiã dictum arcera, quae etiam in duodecim tabulis appellatur, quod ex tabulis uehiculum erat factum ut arca, arcera dictum. Plaustrũ ab eo, quod, non ut in ijs, quae supra dixi, sed ex omni parte palam sunt, quae in eo uehuntur, quod perlucent lapides asseres tignum. Hactenus ille. Quae tamen nomina usu confusa fuisse, uel ex Plinio colligi licet, qui uehiculum appellat culleo onustum, quod plaustrum quia palam culleum faceret, ex Varronis relata sententia appellari debuit. Sed ut ad culleos, unde nos marmora diuiserunt, redeamus, de his inter instrumenta ad uinum transferendum meminit Vlpianus Iurisc. l. quaesitum, de fundo instruc. sic dicens: Sed & ea, quae exportandorum fructuum causa parantur, instrumenti esse constat, ueluti uehicula, & naues, & cuppae, & cullei. Et Scaeuola l. ult. in fi. de pignoratitia actione. Titus pecuniam mutuam a C. Seio sub pignore culleorum accepit. Istos culleos cum Seius in horreo haberet, missus ex officio annonae centurio, culleos ad annonam sustulit: & postea instantia C. Seij creditoris recuperati sunt, quaero intertrituram, quae ex operis facta est, utrum Titius debitor, an Seius creditor agnoscere debebat. Iabolenus uero l. legatum, de annuis legatis, culleũ pro mensura posuit, dum dixit: Vini Falerni, quod domi nasceretur quotannis, in annos singulos binos culleos heres meus Titio dato. quod & Vlpianus fecit l. si cui, de tritico legato. Vino legato utres non debebuntur, nec culleos deberi dico. Haec ille. Vtribus enim ad transferenda uina, non minus quam culleis, usi sunt antiqui, ut & hodie Neapolitani ad musta praesertim transferenda, & Hispani quoque, ut audio, non solum ad transferenda, sed ad in illis diffusum uinum conseruandum utuntur. Quibus quidem utribus etiam hodie ad oleum transferendum Romae utimur, qui sunt ex hircorum siue caprarum integro corio. quem morem antiquorum quoque fuisse crediderim ex Virgilio Geor. 2.

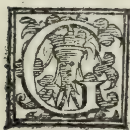
Non

Non aliam ob causam Baccho caper omnibus aris
Caeditur, & ueteres ineunt proscaenia ludi,
Praemiaq. ingentes pagos, & compita circum
Theseidae posuere, atque inter pocula laeti
Mollibus in pratis unctos saliere per utres.

Culleus igitur (ut ad eum iterum redeam) seruata ratione praedicta, uino puro, uel aqua pura plenus, pendet, ut dixi, lib. mille sexcentas. Et de antiquis Romanorum mensuris, quãtum ad liquida & arida attinet, dixisse sufficiat: quarum hae sunt notae.

Quadrantal, siue amphora.	Q. Quartarius.
qs. Vrna siue quadrãtalis semis.	Cu. Cyathus.
Congius.	M. Modius.
Sextarius.	
Hemina, siue semisextarius.	Ms. Modi⁹ semis, siue semodius.

Graecarum mensurarum epitome.

RAECAE liquidorũ aridorumq. mensurae cum non solum pro locorũ uarietate discrimen receperint, sed etiã quia apud eos nõ tantum Atticae, quibus frequentius medici sunt usi, sed & georgicae quibus uterẽtur agricolae, & qui agriculturã tractauerũt, necnon Hippoiatricae, quibus ueterinarij usi sunt, oẽs capacitate dissimiles, licet in nomine cõuenirẽt, magnã maximis & doctissimis uiris difficultatẽ attulerũt. Ego uero, alieno labore fruẽs, nõ quidẽ eo animo ut alienam laudẽ in me transferã, ut alibi dilucide testatus sum, sed ut, ꝙquid legerim, ad studiosorũ utilitatẽ referã, eorũ sentẽtias, in epitomẽ redactas tradã; ut ꝓperãtibus laborẽ minuã. sunt aũt ꝗ sequũtur.

Mensurae Atticae, siue medicae, quibus Graecis ad liquores usi sunt.

ETRETES, quem ceramiũ, cadũ, & amphorã Graecã, appellauerũt, capit choas duodecim: pẽdet autẽ, oleo plenus, habita ratione ponderis, Cotyle a Galeno traditi, priore libro relati, quod est unciarũ septem semis, siue drachmarũ sexaginta, pẽdet, inquã, metretes, oleo plenus, libras nonaginta. cũ aũt supra traditũ sit, uinum purum, aquã purã, & acetũ purum, oleo nona parte grauiora esse, pẽdet metretes, uino aut aqua plenus, libras cẽtum. Intelligo aũt hic & in sequẽtib⁹

omnibus de libra ponderali antiquarũ unciarũ duodecim: quarũ unciarũ põdus unũ & idẽ Graecis, & Latinis fuiſſe, libro quincto demonſtrabo. Hac metretes mẽſura uſi ſunt quoq. Latini, mutato genere, ut Cato c. 107. Oleum ſi in metretã nouã inditurus eris, amurca, ita uti eſt cruda, prius colluito, agitatoq. diu, ut bene cõbibat. id ſi feceris, metreta oleũ non bibet, & oleũ melius faciet, & ipſa metreta firmior erit. De qua & Columella lib. 12. c. 51. Quibus in locis haud dubie pro uaſe, & non menſura capitur. Sed & pro menſura eam ſumpſit idem Columella, dicto lib. 12. c. 22. ſic ſcribens. Picis liquidae metretam adde in labrum. Et iterum eodem lib. c. 40. de lora: Quantum uini uno die feceris, eius partem decimam, quot metretas efficiat, cõſiderato, & totidem metretas aquae dulcis in uinacea addito. De hoc quoq. metrete ſenſit Fannius, qui eum amphorã Atticam, ſiue cadum appellauit, ſic dicẽs.

Attica praeterea dicenda eſt amphora nobis,
Seu cadus: hanc facies, noſtrae ſi adieceris urnam.

Haec autem uerba, Noſtrae ſi adieceris urnam, uelim intelligas noĩe tenus, i. ut Graeca amphora, ſiue cadus cõſtet ex tot Graecis ſextarijs, ſeu cotylis, ex quo conſtat Romana amphora, & urna. hi enim ſunt ſextarij octo & quadraginta in amphora, & quattuor & uiginti in urna, ita ut metretes, ſiue cadus, uel Attica amphora capiat ſextarios Graecae mẽſurae 72. ſiue cotylas 144. Cotylae autem cum ſint oleo plenae pondo unciarum ſeptem ſemis ſingulae, ut probatum eſt, efficient pondus librarum olei nonaginta, aquae purae, aut puri uini centum.

Chus, qui & choeus appellatur, & qui, ut praedixi, duodecima pars eſt metretes, continet in ſe ſextarios Atticos ſex, ſeu cotylas duodecim, pendet, oleo plenus, ex Galeni, Dioſcoridis, & Cleopatrae ſententia, drachmas ſeptingentas uiginti, quae libras ſeptem & ſemis conſtituunt. iuxta quam rationem pendet aquae purae aut uini puri libras octo & quadrantem.

Sextarius, qui cũ Romanorũ uox & mẽſura ſit, cũ Romano Imperio in Graeciã, in uſu p̃ſertim medicorũ, trãſiuit, imminuta tñ capacitate, choae eſt pars ſexta, cõtinens in ſe cotylas duas: pẽdet aũt, ex relatorũ ſentẽtia, Graecus ſextarius, oleo plenus, uncias quindecim, aqua aut uino uncias ſexdecim, drachmas quinque, ſcripulũ unũ. Hic autẽ ſextarius, licet noĩe ſit idẽ cũ Romano, tamen, ut dixi, capacitate differt, & põdere: ſiquidẽ Romanus, oleo plenus, ut

ſupra

ſupra ex Dioſcoridis & aliorum ſententia ſtatui, pendet uncias duodeuiginti, hic autem quindecim, ut Galenus tradidit.

Cotyle, quae & Tryblion dicta eſt, ſextarij dimidia pars eſt, choei aũt duodecima, continet in ſe quartarios duos, cyathos ſex: pendet autem, oleo plena, uncias ſeptem ſemis, ſiue drachmas ſexaginta, uino aut aqua uncias octo, drachmas duas, ſcripula duo.

Quartarius, ſiue ſemicotylium, qui eſt, ut uox ſonat, dimidium cotylae, & ſextarij pars quarta, menſura pariter eſt medicis potius, quã ceteris in uſu, continet in ſe oxybapha duo, cyathos tres: pendet, oleo plenus, uncias tres, drachmas ſex; uino aut aqua uncias quattuor, drachmam unam, ſcripulum unum.

Oxybaphum, qui & a Fannio Oxybaphus dicitur, continet in ſe ſeſquicyathum: pendet, oleo plenum, unciam unam, drachmas ſeptem; aqua, aut uino, uncias duas, ſcripula duo.

Cyathus, qui duodecima pars eſt ſextarij, cotyles ſexta, & quartarij tertia, cõtinet in ſe cõchas duas, myſtra quattuor, chemas quinq., cochlearia parua decẽ: pendet autẽ cyathus, oleo plenus, unciam unã, drachmas duas; uini unciam unã, drachmas tres, grana octo.

De hoc cyatho, & praecedenti oxybapho, & cotyla dixi ſupra, intelligendum eſſe Fannium, dum dixit:

At cotyle cyathos bis ternos una receptat:
Sed de abaco nobis id pondus ſaepe notatur.
Bis quinque hunc faciunt drachmae, ſi appendere tentes.
Oxybaphus fiet, ſi quinque addantur ad illas.

Quem locum ex praedictis de olei drachmis intelliges ex Galeni examine de Graeca cotyle tradito.

Concha, ſemicyathus eſt, continens in ſe myſtra duo: pendet autem, oleo plena, drachmas quinque, uino aut aqua drachmas quinq., ſcripulũ unum, grana xx. De concha inter Latinos meminit Cato c.73. quã uidetur ſumpſiſſe pro uaſe, quo capulator oleum tollit. Sed & pro menſura, & quidẽ parua, eã ſumpſiſſe uidetur idẽ Cato c.173. De minori & maiori concha meminit idẽ c.15. inter inſtrumenta cellae oleariae. De concha etiam pro uaſe, nec eo quidem minimo ad chryſocollam lauandum, meminit Plinius lib.33.c.5.

Myſtrum cyathi quarta pars eſt, pendet autẽ oleo plenum drachmas duas ſemis, aqua aut uino drachmas duas, ſcripula duo, grana octo.

Cheme, quincta pars eſt cyathi, capit cochlearia minora duo, pẽdet oleo plena drachmas duas, aqua aut uino drachmas duas, gra.xvj.

Cochlear, cui ſolet adijci paruum, cyathi pars eſt, ex iuniorũ ſententia, decima: pendet oleo plenum drachmam unam, uino aut aqua drachmam unam, grana octo: de his tamen Fannius ita ſcripſit:

At myſtrum cyathi quarta eſt, ac tertia myſtri,
Quam uocant cyanem. capit haec cochlearia bina.

Iuxta quam ſupputationẽ paruum cochlear, pars quarta & uigeſima cyathi eſſet. diſſident enim de menſuris, quae infra chemem ſunt, ſcribentes fere omnes, eam tamen quartam cyathi partem eſſe conſentientes.

Atticae aridorum menſurae.

MEDIMNVS capit choenicas octo & quadraginta, ſextarios uero Graecos duos & ſeptuaginta. iuxta quã ſupputationem choenix eſt cotylarum trium.

Choenix capit cotylas tres, ſeu ſeſquiſextarium, cyathos uero duodeuiginti.

Cotyle capit oxybapha quattuor, cyathos ſex.

Oxybaphus capit ſeſquicyathum.

Cyathus cochlearia parua decem.

Qui harũ menſurarũ modulũ conſequi uoluerit, cotylẽ formabit, quae unciarũ ſeptẽ ſemis olei capax ſit, & cũ ea multiplicabit, & in minores diuidet, paruoq. negotio ceteras & certam medimni & choenicis menſuram habebit. Hic notandum, quod choenix frumenti, quae pro diurno cibo familiae aſſignabatur, non eſt haec Attica, ſeu medica, de qua loquimur, ſed georgica, quae ex ratione ſtatim dicẽda ſeſquialtera eſt ad iſtã. qua ratione fit, ut cũ duobus ſextarijs Romanis non multo diſcrimine, nẽpe quantũ unciae duae, & unciae pars quarta, ſiue ſicilicus olei, loci ſeu ſpatij occuparent. quo quidẽ ſpatio & capacitate duo Romani ſextarij georgicum choenicem excedunt. quod autem ſupra in modio dixerimus, quattuor modios demenſum ſeruorum fuiſſe, qui ſunt ſextarij quattuor & ſexaginta, modico negotio intelligimus, Romanos & Graecos parẽ fere uictum familiae & ſeruis tribuiſſe. de choenice, quae diurni uictus eſſet, meminit Homerus in perſona Telemachi Odyſſeae decimonono, ſic dicentis, ut iuniores uertunt.

Haud operis uacuum noſtrum contigere quemquam
Choenica perpetiar, longis licet hoſpes ab oris
Venerit. De qua Suidas ab eiſdem relatus ſic ſcribit. Choe-

nix

nix enim cibus diurnus. unde & prouerbij in morem uſurpatum eſt, Choenici non inſidendum.

De Georgicis.

GEORGICAE menſurae, quibus utebantur agricolae, & tractãtes res ad agriculturã ſpectantes, eaedem ſunt nomine cum ſupradictis, tam liquidorũ, quam aridorum: diuerſae tamen ſunt capacitate, & pondere: ſiquidem ſeſquialterae ad medicas ſunt, ideſt, dimidio ampliores, qua illae. Nam cotyle, quam in Atticis, ſeu medicis probauimus oleo plenã uncias ſeptem ſemis pendere, in iſtis georgicis pendet uncias undecim, & drachmas duas, ideſt quantum illa, & amplius dimidium illius. qua ratione quilibet modico negotio de cuiuslibet capacitate poterit iudicare. hoc unum moneo, ut animaduertat eũ, quẽ legit, auctorem, & rem, de qua tractat, ut diſcrimina georgicarum & Atticarum aſſequi poſſit, ne decipiatur.

De Hippoiatricis.

HIPPOIATRICAE menſurae, quibus ueterinarij in curãdis equis, & bubus, ceterisq. animalibus uſi ſunt, eodem pariter ſunt nomine cum Atticis, capacitate tamẽ ab illis ex georgicis differunt: habent enim ſe ad medicas, proportione ſupra tertiam, ideſt capiunt quantum illae, & amplius illarum partem tertiam. Exemplum in cotyle, quae in Atticis, ut ſaepius diximus, oleo plena pendet drachmas ſexaginta, quae ſunt unciae ſeptem ſemis, in iſtis pendet uncias decem, ſiue drachmas octoginta. iuxta quam ſupputationem reliquarum capacitas & pondus facile poterit inueniri. Et hactenus de antiquis menſuris dixiſſe ſufficit: quarum notae ex ignoto Graeco, & iunioribus haec ſunt.

Ceramium.
Choa.
Sextarius.

Cotyla.
Tryblion.
Oxybaphus.
Cyathus.

Myſtrum.
Cheme.
Medimnus.
Choenix.

LVCAE

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER QVARTVS.

De liquidorum aridorumq. mensuris, quibus hodie Romae utimur, deq. earum pondere.

Vnc de ijs liquidorum aridorumq. mēsuris, quibus hodie Romae utimur, dicēdum est, & primo de ijs, quibus liquida metimur, quae & ipsae bipartitae sunt. Aliae enim olei sunt, aliae uini, aceti, ceterorumq. liquidorum, qui mensura tractantur: licet unum idemq. nomē tam olei quā uini mensuris commune sit, barbarasq. uoces barbare me proferre profiteor, ne, dū eas latinitate donare studeo, rem per se obscurā obscuriorē efficiam. Primū igitur locum in uini mensuris tribuo Bocali, seu baucali: de quibus e nostris meminit Catellianus Cotta in memoralibus uerbo Supellectili legata: quae mensura me puero Petittus appellabatur, & ita in marmoribus, ubi haec mensura cum ceteris in Conseruatorum Capitolinis aedibus in publico est exposita, inscripta est. Hic petittus diuiditur in duos semipetittos, quos alij medios absolute, alij medios petittos, seu media bocalia appellāt: atq. hic dimidius petittus rursus in duas partes, quas foliettas appellant, diuiditur: nec alia infra foliettam, seu minor folietta mensura reperitur: licet nō semel tentauerim, eam quoq. ut pauperibus cōsuleretur, diuidi oportere: quod forsitan fiet. Supra petittū est cōgius, ita in marmoribus, de quibus supra, appellatur, constans ex petittis octo: cuius semicongius, constans ex petittis quattuor, cōgitella a nostris municipalibus iuribus, quasi paruus congius, appellatur. Supra congium est Barilis, cōstans ex congijs quattuor, congitellis autē octo, petittis uero duobus & triginta. Supra Barilem, est salma, ita a nostris municipalibus iurib⁹ appellata: quae si uini sit, taxatur congitellarum quattuor & uiginti; si musti, sex & uiginti, illis duobus additis propter defaecationē ut arbitror,

arbitror,& id quod in deferbuendo amittitur. quam congitellam ita, ideſt petittorum quattuor,intelligendam eſſe,alibi declaraui, cum ex diminuto congij nomine,tum etiam,quia,ſi aliter,ideſt de congio intelligeretur,ſalma illa conſtaret ex barilibus ſex,onus nõ unius, ſed duorum ualidorum equorum: & ita uſu receptum eſt. Eſt etiam ſupra Barilem Caballus ſiue Caballata,uulgo aeſtimatus muſti barilium quattuor; de qua auctoritatem aliam,quam uulgi opinionem, non habeo. Poſtremo eſt illa, quã appellant Bottem, conſtans ex barilibus octo.quarum menſurarum hic finis,qui culleo: de quibus ſingulatim differendum cenſeo:ut exinde cum antiquis cum Graecis tum Latinis collatio fieri poſſet.

Folietta (ut a minori incipiamus) uino puro, non craſſo, non nigro, nõ cocto,aut aqua pura plena, pendet uncias ſexdecim, earũ ſcilicet, quibus hodie Romae utimur. cum autẽ ſingulae noſtri tẽporis unciae, ſcripulo uno & granis quattuor ſingulis antiquis unciis maiores ſint, ut ſupra primo libro dictũ & deductũ eſt: efficitur,ut haec folietta, uino puro aut aqua pura plena,pendeat antiquas uncias ſexdecim, drachmas ſex, grana ſexdecim. quo fit,ut ſi folietta cum ſextario Romano cõferatur, ab eo longe differre cognoſcatur. ille enim,ut iam demõſtraui,pẽdet ex his antiquis uncias uiginti: ſi uero cum Atticorũ ſextario, ſeu duabus Atticis cotylis conferatur, cum ſextarius ille Atticus,aqua aut uino plenus, citra cõtrouerſiã pendeat uncias ſexdecim, drachmas quinque,& ſcripulum unum, prope eſt ut conueniãt. interſunt enim ſcripula duo, grana ſexdecim, quibus ſextarius Atticus folietta minor eſt, antiqui ponderis ratione habita. Cur autem folietta haec potius ad Atticum ſextarium,quam ad Romanũ accedat, eadem ratione factum crediderim, qua primo libro arbitratus ſum, pede relicto, ſpithamae,ſeu ſpannae,uſum in Italiã prorepſiſſe. nam cũ Imperiũ in Byzantium a Cõſtantino translatum fuiſſet, Graeciq. Italia potirentur, Romaq. inſequentibus deinceps temporibus a Graecis rectoribus gubernaretur, in tanta rerum calamitate ſuas Graeci menſuras, & uoces introducere conati ſunt. quod eo facilius adducor ut credam,quod in noſtris municipalibus iuribus,quae ab hinc annis trecentis uigebant,lib.3. c.106. haec legantur. Omnes menſurae tam rublitellarum, quam congitellarum, uini & olei, quarteronum & metretorum, ſigillo ſenatus ſignẽtur. conſtat autem ex ijs, quae dicta ſunt,metretem, Graecam menſuram fuiſſe.

etſi

etsi de ea Columella bis aut ter meminerit.

edius, siue dimidius petittus, constat ex soliettis duabus. pendet autem, uino puro & aqua pura plenus, secundum supputationem praedictam, uncias duas & triginta, nostri temporis, hoc est libras duas, & bessem; ex antiquis uero, uncias tres & triginta, drachmas quattuor, scripulum unum, grana octo.

etittus, qui & hodie bocalis dicitur, constat soliettis quattuor, pendet, uino puro aut pura aqua plenus, uncias quattuor & sexaginta, siue libras quinq. & trientem, ex antiquis uero uncias septem & sexaginta, scripula duo, grana sexdecim.

ongitella, quae est semicongius, constans ex petittis quattuor, pendet uino aut aqua plena, nostri temporis libram unam & uiginti, ac trientem librae, idest uncias ducentas quinquaginta sex, antiquarum uero libras duas & uiginti, drachmas tres, scripulum unũ, grana sexdecim, hoc est uncias ducentas octuaginta quattuor, drachmas tres, scripulũ unum, grana sexdecim. & huius duplũ est congius: cuius mensura in Capitolio, Vini congius, est inscripta.

arilis, quem idem Catellianus in uerbo Vinitor, Romanorũ, idest nostri tẽporis mensurã esse asseruit, cõstat, ut dixi, ex congiis quattuor, cõgitellis uero octo, petittis autẽ duob⁹ & triginta. uino puro aut aqua pura plenus, pẽdet nostri tẽporis libras centũ septuaginta, & librae bessem, antiquarũ uero libras centum septuaginta octo, uncias undecim, drachmas quinq., scripula duo, grana octo.

Totte, quae Doliũ latine passim uertitur, & recte; licet antiquis Romanis dolia alterius materiei & formae essent, nempe ex opere figulino, ut alibi dixi, & subiectũ in calce operis schema ostendit, & Plinius demõstrat lib. 14. c. 21. & lib. 35. c. 12. & Columella lib. 12. c. 18. & Iabole. Iurisc. l. dolia de fundo instructo, qui etiam de plũbeis meminit: constat, inquam, hoc dolium ex barilibus octo: etsi uasa ipsa maioris sint capacitatis: nam & trecentorũ barilium non longe ab urbe uidi, & plurium esse audiui: haec autẽ nostri tẽporis dolia ex castanea materia fabricãtur, circulisq. etiã castaneis, & colurnis, seu etiã ex orno factis, quin etiam maiora ferreis quoq. cinguntur. qui quidẽ ligneorum doliorum usus, etsi Plinij tẽporibus adhuc Romanis nõ esset, tamen in locis circa alpes exsistentibus in usu erant, ut Plinius ipse testatur lib. 14. c. 21. sic dicens. Magna est collecto iam uino differẽtia in cella. circa alpes ligneis uasis condunt, circulisq. cingunt, atque etiã hieme gelida ignibus

rigorem

rigorẽ arcent.Haec ille. Quem uſum in Sicilia quoq. fuiſſe,colligi licet ex eodem Plinio lib.8. c.6.dum de elephantorum in Italiam transfretatione ſic ſcripſit: Centum quadraginta fuere tranſuecti ratibus,quas doliorum conſertis ordinibus impoſuerant. Quo in loco de fictilibus dolijs intelligi non poteſt,cum illa tum propter materiei ponderoſitatem & grauitatem,tum etiã propter oris patentiam,potius ipſa auxilium ad transfretandum recipere,quã alteri dare ſint apta. quod de ligneis ſecus eſſe uidemus: cum illorũ ope, ſi plena demergantur, & pondera alligentur,dein fiſtulis tractoriis per os exinaniantur, etiã magna põdera ex profundo erui & attolli poſſe cõpertum ſit. ratibus enim ad trãſportandum maiora onera,quae humidum non timerent,uſi ſunt antiqui,quas ex trabium conſertis ordinibus,ut & nos hodie(qui eas Romae Trabatas dicimus, Tridentini & Veneti Zattas appellant)ſine carinis & puppibus conſtituebant, ut Lucanus lib.4. paullo poſt recitandus declarat. quibus ratibus ad maiora onera ſuſtinenda uacuorum doliorum ſeu cuparum ordines ſupponebant,ut in dictorum elephantorum transfretatione factum fuiſſe Plinius refert. & ita intelligendum puto Lucani carmen illud:

> Namq. ratem uacuae ſuſtentant undiq. cupae.

Non,ut alij ſenſere,quos Catellianus Cotta ſecutus eſt,putans inde colligi cupis naues ſuſtinere,cum illarum carinae aut latera reſarciuntur, cum non ſolum Lucanus id nõ ſenſerit,ſed etiam uſus aliter fieri demonſtret: ſiquidem naues ad ſarciendum aut ſubducuntur, iuxta illud Virgilij primo Aen.

> Vrbem quam ſtatuo, ueſtra eſt: ſubducite naues:

Aut, malo incotiguã alteram nauem aut proximum litus alligato, in latus inclinantur, ita ut latus alterum aquam cõtingat,alterum reſarciendum caelum ſpectet.quod & in nauibus & triremibus factum fuiſſe ſaepe uidi. Lucanus igitur eo in loco proprie de rate, & non improprie ratem pro naui, ut quandoq. facere conſueuerunt poetae, intellexit, ut illius uerba aperte demonſtrant, quae etiam modum ratis fabricãdae belliſſime explicant.Sũt aũt haec.

> Vt primum aduerſae ſocios in litore terrae,
> Et Baſilum uidere ducem, noua furta per aequor
> Exquiſita fugae. neque enim de more carinas
> Extendunt, puppesq. leuant, ſed firma gerendis
> Molibus in ſolido contexunt robora ductu.

Namque

Namque ratem uacuae ſuſtentant undiq. cupae.
Quarum porrectis ſeries conſtricta catenis
Ordinibus geminis obliquas excipit alnos:
Nec gerit expoſitum telis in fronte patenti
Remigium, ſed, quod trabibus circumdedit aequor,
Hoc ferit, & taciti praebet miracula curſus,
Quod neq. uela ferat, nec apertas uerberet undas.

Quas quidem rates ex ſcirpo pro pueris nare diſcentibus fieri conſueuiſſe, teſtatur Plautus in Aulul.ſce.4. actu 1.his uerbis

Quaſi pueris, qui nare diſcunt, ſcirpea inducitur ratis,
Qui laborent minus, facilius ut nent, & moueant manus.

Vſus autē ligneorum doliorū hodie apud omnes Italos pertranſiuit, ſublatis in totum teſtaceis,cum ſua picādi difficultate,& tranſportandi periculo, &, quod omnium maximum uidetur, cum pene illa incredibili moleſtia hauriēdi uinum per ipſorum uaſorum ora,tam in diffundendo,ideſt de uno in aliud uas tranſportādo,ut docet Iuriſconſ.Proculus l.uinum,de tritico legato,& Columella lib.12. a c.18.uſq. ad 30. quam in depromendo & deguſtando, ut praedicti auctores, & Plinius lib.14. c.14.demonſtrant: de quo & Terentius in Heautent.

Releui,dolia omnia,oēs ſerias.De qua re alibi.Iſta igitur noſtra dolia, ut ad ea redeamus, ex communi uſu octo barilium cum in uenditionibus,tum in ſtipulationibus ceterisq. commercijs eſſe intelliguntur, niſi certū corpus,de quo intelligatur, demonſtratum ſit. Pendent autem, ſi, ut dixi octo barilium ſint, uino puro aut aqua pura plena,noſtri tēporis libras mille trecentas ſexaginta quinq., uncias quattuor, ex antiquis libras mille quadringentas triginta unam, uncias nouē,drachmas tres, grana xvj. Cum igitur culleus pēdeat ex antiquis libras mille ſexcentas, apparet bariles nouem (cuius ferme ſunt mēſurae dolia iſta cōmunia,quae Neapoli praeſertim conficiuntur) cum antiquo culleo in capacitate cōcurrere. nouem enim bariles pendent ex antiquo pōdere libras mille ſexcentas decem, uncias nouē, & drachmas quattuor, ita ut ad cullei pondus ſuperſint librae decem, unciae nouem, & unciae ſemis. Si quis igitur ex nouem barilibus petittum unum & ſemis demeret, culleum, modicarum unciarum diſcrimine intercedēte, coaequaret. Supputationes huiuſcemodi laborioſae potius ſunt,quā ingenioſae.quem laborē cum rerum antiquarum ſcriptores uitauerint,

in

in maximas nos tenebras coniecerunt. praeſertim cum Graecas menſuras & monetas in Latinas & ex cõtrario uerterent, quia nõ, quibus & quantũ conuenirent, & in quo diſcreparent, exacte ſupputare curauerunt, ſed ad proximã, ſeu ſimilem recurrentes, duas cotylas pro ſextario, tres urnas pro metreta, & ſimilia uertẽtes, hiſce rebus tenebras, ut dixi, effuderunt, laboremq. poſteris etiã doctiſſimis reliquerunt, cum tamen, ut ſupra demonſtratum eſt, eae menſurae inter ſe non parũ differant, quarũ quo maior numerus auctus fuit, eo maius diſcrimen exortum eſt. ſic & drachmã pro denario, cum denarius in moneta conſideratus non unius ponderis perpetuo fuerit, ut ſequenti libro demõſtrabo. Quae ideo dixiſſe uolui, ne ſtudioſi circa praedicta, quae plurima ſunt, diutius haeſitent: ut a iunioribus quoque optime traditum & declaratum eſt.

De olei noſtri temporis menſuris.

SEQVITVR, ut de olei menſuris dicamus: quae, ut praedixi, forma & nomine eaedem ſunt cũ uini menſuris. utriuſq. enim uini & olei eſt cõgius, & cõgitella: utriuſque dicitur petittus, ſiue bocalis: utriuſq. medius, & folietta: capacitate tñ differunt, etſi in pondere conueniant, ut infra ex utriuſq. collatione apparebit: quod non nihil conferre arbitror ad eam, quã ſupra feci, coniecturã, cum dixi olei menſurã antiquis a uini menſura capacitate fuiſſe diuerſam, in pondere parem, Galenum & Dioſcoridem ad concordiam redigendo. Sunt autẽ olei menſurae hae, Congius, conſtans ex petittis, ſiue bocalibus octo: cuius menſura cum ſua iſta, Congius olei, inſcriptione, in Capitolino palatio cum aliis conſeruatur. Item Congitella, conſtans ex petittis quattuor, diminutione, ut arbitror, a congio, ſicut a rublo rublitella appellata. Item Petittus olei, cuius pariter menſura cum inſcriptione, ubi ſupra, ſeruatur. Item dimidius petittus. Item Folietta, & foliettae dimidium, & quarta. qui medius, & petittus ex figulino opere cõſtant, congius & congitella ex aere, reliquae minores ſtamneae, ponderis autem infradicendi.

Petittus olei, oleo puro plenus, qui oliuarum ſit, de quo ſemper intellexi, & defaecatus, pendet uncias noſtri temporis quattuor, & ſexaginta, drachmas ſeptem, ſcripulum unũ, antiquarũ, de quibus ſupra, uncias octo & ſexaginta, ſcripulũ unum, gra. 15. $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{6}$ Aquae purae autem noſtri temporis duas & ſeptuaginta, drachmas ſeptẽ.

Ex

Ex collatione igitur ponderis petitti olei, oleo pleni, & uini uino pleni, constat, ipsas mensuras in pondere concurrere, drachmis septem, & scripulo uno intercedentibus: quod discrimen in mole unciarum quattuor & sexaginta, uix sensibile est: ut iam uel ex omni minima indiligentia publicanorum, qui hodie eas mensuras ex aere fabricatas custodiūt, quo uendentium mensuras aequent, & signent, euenire posse, facile admitti posset.

Medius, siue dimidius olei petittus, oleo plenus, pendet nostri temporis uncias duas, & triginta, drachmas tres, scripula duo, antiquarū uncias quattuor triginta, gra. 19. $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{4}$ aqua pura aut uino, si his liquoribus impleretur, nostri temporis uncias sex & triginta, drachmas tres, scri pulum unum, gra. 12.

Folietta olei, quae pars quarta est petitti, pēdet oleo plena nostri tēporis uncias sexdecim, drach. 1. scrip. 2. gra. 12. antiquarum uncias decē, & septem, gra. 9. $\frac{1}{4}$ $\frac{1}{8}$ aqua aut uino plena, si eo impleretur, nostri tēporis uncias duodeuiginti. Discrimen igitur pōderis mensurae uini ab oleo in folietta, est drachmae unius, scripulorū duorū, & granorum duodecim. Pondera autem semifoliettae, & aliarū minutarū mensurarū, quilibet paruo negotio supputare poterit.

Congitella olei, quae congij est dimidia, capit oleo plena uncias nostri temporis ducentas quinquaginta nouem, drach. 5. scrip. 1. hoc est libras unam & uiginti, uncias septem, drach. 5. scrip. unum, antiquarum uncias ducentas septuaginta duas, drach. 3. scrip. unum, gra. 22. $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{8}$ aqua pura, aut uino, si ijs impleretur, nostri temporis uncias 288. Cuius duplum est congius, constans ex petittis octo, ut praedixi. Et hic finis olei mensuris, quibus Romae utimur. nam utres, quibus oleum transfertur, incertae capacitatis sunt, licet cū congitellis decem plus minus in mensura concurrant.

De aridorum, quibus Romae utimur, mensuris.

RIDORVM nostri temporis mensurae sunt, Rublū, Rublitella, quae rubli est semis, Quarta, quae rubli est pars quarta, Scortium, Semiscortium, Quartucium, & Semiquartucium, quae se inuicem habent, ut infra.

Rublum in mensura aridorum consideratum, est mensura potius intellectu percepta, quā quod per se appareat, propter illius magnitudinem, quae manibus a metientibus facile tractari non posset: quod tamen ex duabus apparentibus rublitellis cōstituitur: quarū rubli-

rublitellarum tam frumenti,ordei,aliarumq.frugum, quam etiam calcis & salis, quae inter se differunt, schemata, & mensurae, marmoribus insculptae,in palatio Capitolino,ut reliquae,conseruantur. Hoc autem rublum,frumenti scilicet & frugum, constat ex rublitellis,ut dixi, duabus,quartis quattuor,scortiis uero uiginti,aut duobus & uiginti , iuxta mensurarum qualitatem,hoc modo. Rublitella aut quarta,quarũ oblonga est forma,palis leuiter frumento impletur fere ad summum,mensuraq.ipsa ter ab utroque capite extollitur,& humi percutitur,ut frumentum calcetur,dein iterum impletur,regulaq.ducta,quod supra mensuram est,quoad fieri potest,raditur,& super excedens excluditur.& haec mensura scortiorum est uiginti,appellaturq.Campi Florae mensura,quia in eo foro aduectum maxime ab aduenis frumentum populo uenditur, in quo ut plurimum non rublitellis,sed quartis frumentũ admetiuntur. in horreis uero, ac inter mercatores & furnarios (nam furnarij in eo foro , ut pauperibus consultum sit, emere prohibentur) frumentum rublitella alio modo mẽsuratur. palae namq. ligneae admodum patulae,frumento plenae,in altum a baiulis,quantum fieri potest, subleuantur,ac derepente certo etiam ictu subducuntur , ut frumentum ex alto cadens ictu in rublitellam calcetur, idque a duobus altrinsecus fit. quam mensuram Palam battutam (quasi percussam dixeris) appellant. quo more scortia crescunt,ut sint uiginti duo , aut etiam plura , prout regula radula propius ad rublitellae fauces admouetur, uel extollitur,quod pro frumenti caritate aut uilitate diligentius aut negligentius animaduertitur : siquidem in caritate auarius radula siue radius ducitur,ut minus,quam fieri potest , uenditori concedatur . Cuius autem ponderis sit frumenti rublum, uix est ut statui possit: cum ex diuersis annorũ qualitatibus pondus uariet: in communi tamen mensura(quam palae battutae appellari dixi) librarum pondo sexcentarum esse statuitur. quod tamen perpetuum non est. nam, dum haec scriberẽ,etsi frumentum non ultra sexuplum reddidisset,quia tamen rubiginis calamitate hoc anno caruimus , põdo sexcentarum septuaginta librarum , etiam ducta regula radula, quoad fieri posset,pro maiori parte frumenti rublum appensum exstitit. & tamen tribus ab hinc praeteritis annis, quia rubigo infesta fuit,uix frumenti rublum inuentum fuit,quod quingentarũ uiginti librarum põdus aequaret: ut liquido uerũ esse appareat,quod & antea dixi,mẽsurae fruměti

& frugum, certum pondus ſtatui non poſſe. Rublum iſtud,& uini barilem, putauerunt quidā e noſtris a menſuris,quibus interualla metimur,ideſt a palmo,ut a pede quadrantal,conſtitutos fuiſſe,aſſerentes rublū ex quadratis palmis quinq.& uiginti conſtitui,quia putauerunt cannam quadratam, quae mille palmorum eſt, rublis quadraginta repleri: qua ratione palmi quinq.& uiginti quadrati rublum conſtituerent. ſed ex fide dignorum relatu, qui hoc diligenter examinarūt, canna quadrata quinq.& quadraginta rublorum eius menſurae, quae Campi Florae appellatur,capax eſt. qua ratione rublum ex palmis duobus & uiginti, & fere quarta parte alterius palmi, conſtare dignoſcitur: ideoq. non ueriſimiliter ex palmo fabricatum fuiſſe credi debet: cū, ſi ita factum eſſet, aliquo pari, aut ſaltem completo numero abſque palmorum fragmentis fabricatum exſtitiſſet. quod & de barili credendum eſt. nam conſtat, palmum unum, in cubicam figuram formatum, ſex petittis ſeu bocalibus impleri: qua ratione ex palmis quadratis quinque, & palmi parte tertia, barilis conſtat: ideoq., non habita palmi ratione, ſed congii, cum ex petittis duobus & triginta conſtitutum fuiſſe, credendum eſt. aliaq., unde rublum formatum fuerit, ratio quaerenda eſt. Memini me ſupra dixiſſe, rublum terrae menſurae catenae, rublum unum tritici purgati & cribrati, eius ſcilicet menſurae, quam palam battutam appellant, in mediocri terra & prima ſementi expoſcere.& alibi rublum terrae ex iugeris ſeptem, & iugeri ſeptunce, ſcripulis duobus, & ſemiſſe ſcripuli conſtitui. ut igitur ſcirem, ſpiſſius ne,an rarius hodie, quam Columellae temporibus, ſemen in agris iaciamus, calculum inire libuit, & exinde noſtri temporis ſcortium cum antiquo ſextario examinaui, inueniq. ſcortium ſextariis quattuor & uiginti repleri: quo fieri cognoui, (ea ratione retenta, ut rublum ſeminis menſurae palae battutae ex ſcortiis duobus & uiginti conſtet)rublum tritici,quingentos uiginti octo ſextarios capere, & ſic modios, qui ex ſextariis ſexdecim ſinguli cōſtant,tres & triginta. Cum autem aſſerat Columella lib. 12.c.9.Iugerū agri mediocris terrae, in prima autumnali ſementi,modios tritici quinq.expoſcere,rublumq.terrae,ut praedixi,ex iugeris ſeptem & ſemis & eo amplius conſtet, euenit ut,ſecundum Columellae rationem, modii ſeptem & triginta & modii ſemis, & eo amplius tritici, in terrae rublo requirantur: & tamen his noſtris tēporibus in rublo terrae tres & triginta modij iaciuntur.

tur. Ex qua ſupputatione colligitur, Columellae temporibus tritici ſemen ſpiſſius, quam hodie, ſpargi conſueuiſſe.

Rublitella per diminutionem a rublo dicta, dimidia pars eſt rubli, conſtans ex ſcortijs decem uel undecim, iuxta menſurae qualitatem, de qua ſupra.

Quarta, ut nomen dictat, rubli pars eſt quarta, conſtans ex ſcortijs quinque, aut quinque & ſemis, iuxta menſurarum qualitatem, de quibus in rublo.

Scortium menſura eſt rotunda, q̃ quoad fieri poteſt, cumulatur, & ita cumulata mẽſurae rubli rublitellae & quartae, quarum ſuperficies raduntur, reſpondet, licet non in omnibus recte. longa enim differentia cumuli eſt inter miliũ, quod labitur, & ordeum, aut ſiliginẽ, uel ſimilia, quae non ita de facili labuntur, ita tamen & male ſeruatur. Diuiditur autem ſcortium in ſemiſcortia duo, quartucia, i. ſcortij quartas 4. & ſemiquartucia 8. quae omnes menſurae, inſtar ſcortij, rotundam formam habent, & cumulantur. Et hic earũ finis.

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER QVINCTVS.

De ponderibus Romanis & Graecis.

TERTIA inſtituti laboris pars continet pondera, quibus leuitatem grauitatemq. rerum trutina modulamur, & ſcimus, humani commercij pars optima: nempe pondere non ſolum numiſmata ad ceteras res comparandas certa lege taxata ſunt, ſed etiam pondere rerum pretia metimur, & annonã certa lege, ad publicam utilitatem, non minus quam menſura, tuemur, ideoq. Reip. intereſt, ut pondera certa & inuiolata cuſtodiantur. Quamobrem Diuus Hadrianus, ut refert Vlpianus, lege annonã, de extraordin. criminibus, edicto cauit, ne quis pondera uiolaret. Vlpiani uerba ſunt haec. Onerant annonam etiam

ſtaterae adulterinae: de quibus Diuus Hadrianus edictũ propoſuit, quo edicto poenam legis Corneliae in eos ſtatuit, perinde ac ſi lege teſtamentaria, quod teſtamentum falſum ſcripſiſſet, ſignaſſet, recitaſſet, damnatus eſſet. Haec ille. Quin etiam eum, qui maiora pondera commodauit ad pondus ementi, furti uenditori teneri Mela ſcripſit: emptorem quoq. ſi ſciuit: non enim uoluntate uenditoris accepit, cum erret in pondere, ut idem Vlpianus teſtatur, l. ſi quis uxori, de furtis. Hinc, ut ſupra tertio libro demonſtraui, imperialibus ſanctionibus in omnibus prouincijs Romano imperio ſubiectis, Menſurae & pondera publice cuſtodiebantur ita, ut uiolari non poſſent. Cum autem diuerſis gentibus, & praeſertim Graecis diuerſarum rerum diuerſa põdera fuerint, Romanis tamen rerum omnium unum pondus exſiſtit, nempe libra, conſtans ex uncijs duodecim, ut Fannius tradidit.

Vnciaq. in libra pars eſt, quae menſis in anno. quod & ex ſequentibus latius apparebit. Hanc autem libram, aſſem quoq. fuiſſe appellatam ab aere tradit Varro de ling. Lat. lib. 4. cuius haec ſunt: Multa pecuniae ſignatae uocabula ſunt, aeris & argẽti haec, as ab aere, dupondius a duobus ponderibus, quod unum pondus aſſipondium dicebatur, id ideo, quod as erat librae pondus, deinde ab numero reliquũ dictum uſq. ad centuſſis. Haec ille. Quod quidem aſſis nomen cum in agrorum dimenſionibus, tum etiã in hereditatũ diuiſionibus tranſiuiſſe, primo libro oſtenſum eſt. Sed & aſſem pro uno in numero Columellã accepiſſe conſtat, quod apud alium me legiſſe, aut ab alio animaduerſum fuiſſe, nõ memini, lib. 5. cap. 3. his uerbis. Duco quinctam partem longitudinis, fiunt CCXL. & quinctã partẽ latitudinis, hoc eſt XXIV. his utriuſq. ſummis ſingulos aſſes adijcio, qui efficiũt extremos ordines, quos uocãt angulares. fit ergo altera ſumma ducentorum quadraginta unius, altera uiginti quinq. Haec ille. Qui hoc ibidẽ ſaepius repetijt. quae uox aſſis pro uno Italis teſſerulis ludentibus remanſit. ij enim punctum unum in teſſerulis, aſſum nominant, ab aſſe, ut arbitror, littera mutata. In põdere autem libram aſſem fuiſſe appellatam, probat etiam Plinius lib. 33. c. 3. his uerbis. Populus Romanus ne argento quidem ſignato ante Pyrrhum regem deuictum uſus eſt. Libralis, unde etiam nunc libella dicitur, & dipõdius appellabatur aſſis. Haec ille. Libram autem & pondo idem ſignificare, & uerbum pondo pro libra capi, ſi nihil aliud adiectum ſit, & ſcri-

& ſcriptores utroq.uerbo ad idem demonſtrandũ promiſcue uſos fuiſſe, etſi legentibus manifeſtum ſit, adhuc tamen aliquibus auctoritatibus probare libet: ut error eorum, qui aliter ſenſerunt, oſtendatur, etſi ſatis a iunioribus ſit detectus. Cato c.128. Adipis pondo duo, caſei libram. Columella lib.6. c.10. Veterem tuſſim ſanant duae librae hyſſopi macerati ſextarijs aquae tribus. Plinius lib.33.c.4. de auro loquens: Inueniuntur ita maſſae, necnõ in puteis, etiam denas excedẽtes libras. Columella lib.12. c.41. de muſto lixiuio. Conijcies in urnam muſti mellis optimi pondo decem. Sed quod unus idemq. auctor, una eademq. oratione, utroq. uerbo uſus fuerit, probatur ex Plinio lib.18. c.7. qui de generibus frumentorum loquens ſic dixit. Quibuſdã generibus per ſe pondus, ſicut Balearico, modio tritici panis pondo 30. reddit, quibuſdam in binis miſtis ut Cyprico, & Alexandrino, uiginti prope libras nõ excedentibus. Haec ille. Nec refert, uerbum Pondo praecedat, aut ſubſequatur numerum. nam pondo 30. & 25. pondo Plinius eodem libro ſcriptum reliquit. Sed & uerbum Pondo libra coniunctum ſaepius legitur, pondo libram, pondo unciam: de quibus Columella lib.12. c.2. calami pondo libram, Plautus in Rud. actu quarto, ſcena ſecunda.

Neque piſcium ullam unciam pondo hodie cepi.

Quibus multa ſimilia curioſus lector paſſim offendet. Supra librã autem, & eam, ut dixi, unciarum duodecim, pondus Romanis fuiſſe, non legitur. nam quod apud Plautum in Aſin. actu ſecundo, ſcena tertia ſcriptum legitur:

Ad pedes cum alligatus es aequum centũ pondium: ex numeri librarum compoſitione dictũ eſt, ſicut dupõdium, & ſimilia: quod & praecedentibus uerbis Plautus demonſtrauerat, illud idẽ pondus, diſiunctis uerbis proferendo:

Nudus uinctus centum pondo es, quando pendes per pedes.

Sic multiplicato librarũ numero mille pondo, duo millia pondo, tredecim millia põdo, & uicena millia põdo, dixit Plinius lib.33. c.1.3.&4. Nam quod Cato centum pondium incertum appellauit c.15. de cellae oleariae inſtrumento loquens, his uerbis: Trutinam unam centum pondium, incertum unum, põdera certa: aliter, quam iuniores ſenſerinr, (pace eorum dictum ſit) intelligendum puto: incertum enim centum pondium, intelligo ego pondus librarum centum, ex diuerſis diuerſorum ponderum maſſis,

non autem ex una ſola maſſa conſtitutum. habebant enim antiqui pondera, ex lapidibus quibuſdam nigris, uenis quibuſdam uiridibus obſcuriſſimis commaculatis, quae non niſi madidis lapidibus, & diligēter intuentibus apparerent, ſilicea duritie, expolitionem ita recipientes, ut intuentium imagines redderent: ex quibus maiora duobus ferreis anulis, ſiue anſis, in ſuperiori parte plumbo ferruminatis, minora uno, ſuſpendebantur decem pondo & infra id pondus plerumque ſine anſa: quorum adhuc maxima copia diuerſarum magnitudinum a centum uſque ad ſelibras, trientes, & quadrantes, Romae inſpiciuntur, licet attrita, & ſine anſis ſaltem legitimis, ita ut rariſſimae ſint illae, ex quibus certum pondus elici poſſit. etſi penes me ſint aliquae, de quibus primo libro dixi: ex quarum una, quam nuper illuſtris Angelus Capranicus mihi dono dedit, (etſi ex ea legitimum pondus percipi non poſſit, cum antiquae anſae fuerint replumbatae, & auulſae, & nouae non legitime ſubſtitutae, quam tamen librarum centum fuiſſe conijcio) clare colligitur, curam & cuſtodiam ponderum ad quaeſtores urbis ex Senatus conſulto pertinuiſſe: quod alibi me legiſſe, non memini: ut illius maſſae inſcriptio declarat, quam cum ſuo ſchemate in calce operis apponendam curaui. Igitur Cato, (ut ad eum redeamus) ne patrem familias multis ponderibus, ſeu ponderum maſſis oneraret, in ea olearia cella centum pondium unum incertum requiſiuit, ideſt tot certa pondera, ut puta maſſam alteram librarum quinque, alteram 10. aliam 20. aliam 25. aliam 40. quae ſummam librarum centum conſtituerent, ut ex his certis ponderibus illud incertum centum pondium, conſtitui poſſet. Certum enim Iuriſc. Paulus, lege certum, de rebus creditis, illud appellari teſtatur, cuius ſpecies, uel quantitas, aut nomine ſuo, aut ea demonſtratione, quae nominis uice fungitur, qualis quantaq. ſit, oſtenditur: ideoq. iſtud centum pondium appellauit incertum Cato, quia per ſe corpus non haberet, ſed ex aliis diuiſis certis ponderibus, re exigente, conſtitui poſſet. putauit enim ille hoc modo uenditori & emptori & in paruo & magno librarum numero conſultum eſſe poſſe, cum amphorae & ſeriae, & uaſa alia, quibus oleum diffuſum conſeruabatur, uix centum pondium excedere poſſent, ea praeſertim ratione retenta, quae ſupra a nobis tradita eſt, iuxta quam amphora, ſi oleo impleretur, librarum ſeptuaginta duarum capax eſſet. Nec aduerſus hanc ſententiam, quod Romanis ſcilicet pondus

dus maius libra non fuerit, quidquam faciunt a Vitruuio tradita lib. 10. c. 21. qui de testudinibus tractans sic scripsit: Gubernabant eam homines centum, habentes pondus talentum quattuor millium. Quoniã ibi Vitruuius de Graeca machina loquitur, & ideo Graecum pondus expressit, quod tamen continuo declarauit subiungens, Quod sit quadringenta octoginta millia pondo. qua ratione talentum, de quo ipse, librarum centum uiginti exstitit, ut infra declaraui. Sicut nec obstant a Liuio tradita lib. 1. Suessamq. Pometiam ui cepit: ubi cum diuendita praeda quadraginta talẽta argenti auriq. recepisset, & quae sequuntur. quoniam non potuit Liuius argenteam aut auream monetam aliam quam Graecã, ibi exprimere: cum constet ex Plinio lib. 33. c. 3. cuius uerba paullo post referam, argentum Romae post annum ab urbe cõdita quingentesimum octuagesimum quinctum, & aurum post argentũ anno sexagesimo secundo, signatum fuisse. & tamen constat, Suessam Pometiam circiter annum CCLX. ab urbe condita captam fuisse. quo tempore, ut praedixi, nec argentum, nec aurum Romae signatum exstabat: ideoq. Liuius, facta illius temporis recensens, Graecam monetam expressit.

A libra fit Libralis, uti a põdo dipondius, & quae sequuntur. Plinius lib. 33. c. 3. Libralis unde etiam nunc libella, & dipondius appellabatur assis. Idem lib. 15. c. 11. Necnon & quaedam e piris libralia appellata, amplitudinem sibi ponderis nomine asserũt. Et lib. 19. cap. 2. de tuberibus: Excedunt saepe magnitudinem mali cotonei, etiam librali pondere.

Fit & selibra a libra, quae librae est semis. Varro de ling. Lat. lib. 4. supra relatus: Se ualet dimidium, ut in selibra. Columella lib. 12. c. 20. de sapa & defruto: Ad praedictum autem modum musti, adijci debent ij odores, nardi folium, iris Illyrica, nardum Gallicum, crocum, palmam, cyperum, schoenum. quorum singulorum selibrae satisfacient. Et paullo post, Casiae selibram. De qua etiam selibra meminit Plinius lib. 18. c. 7. & Liuius supra tertio lib. relatus, de Manlio, & farris selibra. Quin etiam pluribus selibris Graecorum more numerauit Plinius lib. 18. c. 10. de similagine loquẽs his uerbis: Et secundarij panis quinas selibras, totidem cibarij, & furfurum sextarios sex, quinas selibras pro libris duabus & semis scribens. quo dicendi genere usi sunt Romani Graecorũ analogiam secuti, ut Prisciano in suo de ponderibus placuit: unde & sestertiũ,

ideſt tertium ſemis, teſte Varrone de ling.lat.lib.4. formauerunt.
Fit quoque a libra ſeſquilibra, pro libra & ſemis. Columella lib. 12. c. 20. Item reſinae terebinthinae ſeſquilibram.

A libra quoq. fit Bilibris, Trilibris, & Quadrilibris, pro eo quod duarum, trium, & quattuor librarũ ſit. inde Martialis quincto epigr. in Ligurium.

Nolo mihi ponas rhombum, mullum ue bilibrem.

Horatius 2. ſerm. ſat. 2.

laudas inſane trilibrem Mullum.

Plautus in Aulul. ſcena ex his, quae exſtant, ultima:
Quadrilibrem aulam auro onuſtam habeo: quis me diuitior?
Et paullo poſt:

quadrilibrem inquam
Aulam, auri plenam. Etſi credam eo in loco Plautum de libra menſurali, non de ponderali intellexiſſe, uerbum quadrilibrẽ ad aulae capacitatem referẽdo, cum auro onuſtam, & auri plenam ſubiunxerit: quod a iunioribus, qui libram menſuralem oſtenderunt primi, animaduerſum non fuiſſe, mirum eſt; cum uiderint, & animaduerterint Plautũ in Mil.actu.3.ſce.2.de aquali bilibra menſurali meminiſſe, dum dixit.

Sed in cella paullum erat loculi lubrici.
Ibi erat bilibris aqualis hic propter cados:
Eaq. ſaepe decies complebatur die.

Libra autem ponderalis haec, de qua loquimur, in uncias duodecim diuiditur, diuiſionumq. ſingularũ ſunt propria nomina: quae etſi primo libro etiam ex Iuriſconſultorum ſententia retulerim, adhuc reſcribere non pigebit: ut & illis, qui librum hunc ſine illo legere uoluerint, conſultum ſit. ſunt autem haec, libra conſtans ex uncijs duodecim: a qua ſi unciam dempſeris, reliquum Deunx appellabitur. hoc ita, quia uncia a libra ſit dempta. ſi duas, reliquum quod eſt unciarum decem, appellabitur Dextans, ideſt dempto ſextante. ſi tres, reliquum quod eſt unciarũ nouem, appellabitur Dodrans, ideo, quod a libra quadrãs, ideſt pars quarta dempta ſit. ſi dempſeris trientem, reliquum quod eſt unciarum octo, Bes appellabitur ab eo dictus, ut Feſto placuit, quod in eo bis triens ſit. Triens enim ideo appellatus, quod tertia ſit librae pars, conſtans ex uncijs quattuor. uel, ut Varroni de ling.Lat.lib.4.placuit, ab eo Bes dictus, quia ab eo triens ſit demptus, cuius uerba paullo poſt

referam.

referam. Si uero a libra quincuncẽ dempſeris, reliquum Septunx appellabitur. nam Septuncem, & Quincũcem in ſuis proprijs nominibus & numeris, litteris colliſis, remanſiſſe conſtat. ſi ſex dempſeris, quod remanet, Semis, uel Selibra, ſeu ſex unciae appellantur. ſi ſeptem dempſeris, reliquum erit Quincunx: ſi octo, Triens: ſi nouem, Quadrans: ſi decem, Sextans: ſi undecim, Vncia, quae remanent, appellabuntur. De quibus Varro dicto lib. 4. ſic meminit. Vncia ab uno. Sextans ab eo, quod ſexta pars aſſis, ſicut Quadrans quod quarta: & Triens, tertia pars: Semis, quod ſemis, ideſt dimidium aſſis, ut ſupra dictum eſt, Septunx a ſeptem & uncia colliſum. reliqua obſcuriora, quod ad diminutionem, & ea, quae demuntur, ita ſunt, ut extremas ſyllabas habeant, ut a duodecim una dempta uncia, Deunx, Dextans dempto ſextante, Dodrans dempto quadrante; Bes, ut olim Des, dempto triente. Haec ille. Sed & Voluſius Metianus ſic de libra ſcriptum reliquit. Prima diuiſio ſolidi, quod eſt libra, quod As uocatur, in duas partes dimidias diducitur, pars dimidia ſemis uocatur. ſequens diuiſio ſit in tres tertias partes, pars tertia triẽs uocatur. ſequitur diuiſio in quattuor quartas. quarta pars Quadrans uocatur. deinde fit diuiſio in ſex ſextas partes; ſextae partis nomen eſt Sextans. deinde diuiditur in octo octauas, quae Seſcunciae uocantur, item nouem nonas, nona pars uocatur Vncia, duae ſextulae. diuiditur item As in duodecim partes duodecimas, uocantur ſingulae unciae. Haec uelut elementa primae de aſſe diſtributionis aequalitatem ſeruant: ſiquid quibuſdam parum detrahas, uel conferas, fient diſpares. Quare ſi quadranti ſextantem, uel trienti unciam applices, facies quincũcem, qui conſtat ex quinq. uncijs, hoc eſt quinq. duodecimis. ſi ſemiſſi applices duodecimam, uel quincunci ſextantem, uel trienti quadrantem, efficies ſeptuncem, ideſt ſeptem duodecimas. ſi ſeptunci applicueris unciam, uel ſemiſſi ſextantem, uel quincunci quadrantem, uel trienti tantundem, facies beſſem, ideſt duodecimas octo. ſi beſſi applicueris unciam, uel ſeptunci ſextantem, uel ſemiſſi quadrantem, uel quincunci trientem, dodrãtem efficies, ideſt nouem duodecimas. ſi dodranti applicueris unciam, uel beſſi ſextantem, uel ſeptunci quadrantem, uel ſemiſſi trientem, uel quincunci tantundem, facies dextantem, hoc eſt decem partes duodecimas. ſi dextanti applicueris unciam, uel dodranti ſextantem, uel beſſi quadrantem, uel ſeptunci trientem, facies deuncem, hoc eſt undecim

decim duodecimas. Ex his apparet, in quas partes aequaliter, in quas dispares diuidatur. Haec ille, pluribus admodum, quam res exigeret. de qua diuisione Fannius sic scriptum reliquit.

Nunc dicam, solidae quae sit diuisio librae,
Siue assis. nam sic legum dixere periti.
Ex quo quod soli capimus perhibemur habere.
Dicimur aut partis domini pro partibus huius.
Vncia nam librae si deest, dixere deuncem.
At si sextantem retrahas, erit ille decuncis.
Sed nullum reliquo nomen semuncia certum
Dempta dabit. neque enim est huius sescuncia triplex.
Dodrantem reliquum uocitant, quadrante retracto.
Cumq. triens desit, bessem dixere priores.
Ijdem septuncem, dempto quincunce, uocarunt.
Post haec semissis solidi pars maxima fertur.
Nam quae dimidium superat pars esse negatur,
Vt docuit tenui scribens in puluere Musa.
Cetera dicta prius. quibus est semuncia maior.

De sextante (ut ad auctoritates singularū partium ueniamus) meminit Columella lib.7.c.5. de medicinis ouilli pecoris sic dicens: Humanae ueteris urinae tepefactae trium heminarum instar, per sinistram narem corniculo infundere, atq. axungiae sextantē faucibus inserere. Et lib.12.c.22. de pice Allobrogica: Et tunc demū praedictae picis sextans & semuncia, in sextarios quinq. & quinquaginta adijcitur. A quo sextante pondus sextantarium, quod duarum unciarum esset, appellauit Plinius lib.33. c.3. Librae autem pōdus immutatum bello Punico primo, cum impensis respublica non sufficeret, constitutumq. ut asses sextantario pondere ferirentur. De quadrante, triente, & quincunce Columella lib. 12. cap.20. Item Myrrhae quincunx, calami pondo libram, casiae selibram, amomi pondo quadrans, croci quincunx, cripae pampinaceae libram. Et paullo post: Ego, si humida fuerat uindemia, trientem; si sicca, quadrantem, in binas amphoras miscere solitus sum. Plinius lib.18. c.7. de pondere frumenti: Adijcit Sardum selibras, Alexandrinum triens, Africum dodrantes. Haec ille. Sed & quincuncem & trientem simul, relicto dodrantis nomine, coniunxit. Columella lib. 12. c. 28. de uini conditurarum generibus. Item odoramenta trita, idest irim cribatam, quae sit instar pondo quincuncem,

cuncem,& trientem,feni Graeci pondo quincuncem,& trientem, ſchaeni pondo quincuncem. ſed & non minus pro quadrante tres uncias dixit. Idem Columella lib.6. c.6. Ad bouem cruditate laborantem tribus heminis uini,tres unciae pinſiti allij admiſcẽtur. Et lib.12.cap.ultimo:Piperis albi,ſi ſit,ſin minus,nigri unciae tres. apij ſeminis unciae duae. Quod uolui dixiſſe,ut ſciamus antiquos non ita ſibi legem in his nominibus praeſcripſiſſe, ut uncias numero proferre non liceret. De uncia quoque per ſe meminit Plinius lib.21. cap.19. ſic dicens: Aſſarum iocinerum uitijs ſalutare eſſe traditur, uncia ſumptum in hemina mulſi muſti, Columella dicto lib.12. cap.ultimo: Liguſtici unciam. Ab uncia fit Seſcuncia, quae eſt librae pars octaua, quae eſt uncia & ſemis: de qua etiam Columella lib.12. cap.ult. Laſeris radicis, quod Graeci Silphium uocant,ſeſcuncem: & Celſus in malagmate eutichei lib.17.Galbani ſine ſurculis ſeſcuncia.

Vncia uero ipſa, quae,ut dixi,aſſis pars eſt duodecima,diuiditur primo in duas ſemuncias, ſecundo in tres duellas, ſeu tres binas ſextulas,tertio in quattuor ſicilicos,quarto in ſex ſextulas,quincto in denarios ſeptem, ſexta in uictoriatos quattuordecim, ſeptimo in drachmas octo: etſi drachmam a Graecis mutuati ſimus: octauo in ſcripula XXIV. nono in grana 576. de quibus omnibus ſingulatim tractandum.

Semunciam, dixit Varro ſupra relatus de ling. Lat. lib.4. a Se & unciam appellatam, ut ſemis uncia ſit. de ea meminit Columella lib. 12. c.23.cuius uerba paullo ante retuli. Idem dicto lib.12.cap.ult. Pro ſilphio mellis adijcies pondo ſemunciam.

Duella unciae eſt pars tertia: tres enim ex eis unciam conſtituunt: dicta a duabus coniunctis ſextulis, conſtans ex ſcripulis octo: de qua Fannius.

Sextula cum dupla eſt, ueteres dixere Duellam.

Sicilicus quarta unciae pars eſt, conſtans ex drachmis duabus, ſcripulis uero ſex: de quo idem Fannius.

Drachmam ſi gemines, oderit quem dicier audis.

Sicilicus ab eo dictus, ut Feſto placuit, qui eũ in neutro genere protulit, quod ſemunciã ſecet. cum enim ſemũcia ex quattuor drachmis ſcripulisq. duodecim conſtet, ſemis eiuſdem ſemunciae ſicilicus dictus eſt.De ſicilico meminit Scribonius Largus compoſitione CXLV. per notas tamen, his uerbis. Croci pondo ſicilici quinque,

quinque, apij pondo ſicilici ſex. Meminit & Plinius, licet ipſe de ſicilico unciae pedalis intellexerit. quarum pedalium unciarum, & harum ponderalium diuiſio in nominibus non differt, lib. 13. c. 15. ſupra primo libro relatus, de cedrina menſa Tiberij principis, Menſam quattuor pedes ſextante & ſicilico excedentem. Meminit & Columella lib. 5. c. 1. Pars quadrageſima octaua pedes ſexcentos, hoc eſt ſicilicus, in quo ſunt ſcripula ſex. Haec ille. in pondere autem alias auctoritates me uidiſſe non memini.

Sextula ſexta eſt unciae pars, ut & uox ſonat, conſtans ex ſcripulis quattuor, qui ſexies multiplicati unciam conſtituunt, de qua Varro de ling. Lat. lib. 4. ſic ſcripſit. Aeris minima pars ſextula, quod ſexta pars ſit unciae. Columella dicto lib. 5. c. 1. de agri uncia loquens: Pars ſeptuageſima ſecunda pedes CCCC. hoc eſt ſextula, in qua ſunt ſcripula quattuor: de qua & Fannius ſic:

Drachmae ſcripuli ſi adiectio fiet,
Sextula, quae fertur: nam ſex his uncia conſtat.

Frontinus de aquaeductibus: Digitus rotundus habet diametri digitum unum, capit quinariae ſeptuncem, ſemunciam, ſextulam.

Denarius ſeptima eſt unciae pars. ſeptem enim ex eis unciam cōſtituunt. qui quidem denarij licet, quantum ad rem nummariam attinet, pondere fuerint imminuti: tamen ex ſeptem ex eis unciam conſtare, clare liquet ex Plinio lib. 33. c. 9. cuius haec ſunt. Miſcuit denario triumuir Antonius ferrum: Miſcuit aeri falſae monetae. Alij e pondere ſubtrahunt, cum ſit iuſtum octuaginta quattuor e libris ſignari. Ex cuius dictis duo clare eliciuntur, unum quod iuſtum pondus denarij ſeptima eſt unciae pars; alterum, quod iam Plinij tempore pondus argenti denarij erat imminutum. quod etiam ex eo probatur: quia cum eiuſdem Plinij tempore monetae, tam aereae, quam aureae, pondere imminutae fuiſſent, neceſſe etiam fuit, argenteas imminutas eſſe. Primum probatur ex Plinio, lib. 33. c. 3. cuius uerba etſi prolixa ſint, & paullulum a propoſita materia me diſtrahant, attamen, ut demonſtrem eos decipi, qui ex antiquis numiſmatibus pondera ſumere & reſtituere poſſe putant, (quod & iuniores belliſſime tradiderunt) adſcribere uiſum fuit. uerba Plinij ſunt haec: Populus Romanus ne argento quidem ſignato ante Pyrrhum regem deuictum uſus eſt. libralis, unde etiam nunc libella dicitur, & dipondius appendebatur aſſis: quare aeris grauis poena dicta: & adhuc expenſa in rationibus dicuntur,

cuntur, item impendia, & dependere: quin & militum ſtipendiorum, hoc eſt ſtipis põderandae penſatores, Libripendes dicuntur, qua conſuetudine in his emptionibus, quae mancipij ſunt, etiam nunc libra interponitur. Seruius rex primus ſignauit aes: antea rudi uſos Romae, Remeus tradit. ſignatum eſt nota pecudum, unde & Pecunia appellata. maximus cenſus, CX. millia aſſium fuit illo rege, & ideo haec prima claſſis. Argentum ſignatum eſt anno urbis DLXXXV. Q. Fabio conſule, quinque annis ante primum bellum Punicum, & placuit denarius pro decem libris aeris, quinarius pro quinque, ſeſtertius pro dipondio & ſemiſſe. Librae autem pondus aeris imminutum bello Punico primo, cum impenſis reſpublica non ſufficeret, conſtitutumq. ut aſſes ſextantario pondere ferirentur. ita quinque partes factae lucri, diſſolutumque aes alienum. Nota aeris fuit ex altera parte Ianus geminus, ex altera roſtrum nauis, in triente uero & quadrante rates. Quadrans ante triuncius uocatus, a tribus uncijs. Poſtea Hannibale urgente, Q. Fabio Max. dictatore, aſſes unciales facti, placuitq. denarium ſexdecim aſſibus permutari, quinarium octonis, ſeſtertium quaternis. ita reſp. dimidium lucrata eſt: in militari tamen ſtipendio ſemper denarius pro decem aſſibus datus. Nota argenti fuere bigae, atque quadrigae, & inde bigati, quadrigatiq. dicti: mox lege Papiria ſemunciales aſſes facti. Liuius Druſus in tribunatu plebis octauam partem aeris argento miſcuit. Qui nunc uictoriatus appellatur, lege Clodia percuſſus eſt, ante enim hic nũmus ex Illyrico aduectus, mercis loco habebatur. eſt enim ſignatus uictoria, & inde nomen. Aureus nummus poſt annum LXII. percuſſus eſt, quam argenteus, ita ut ſcripulum ualeret ſeſtertijs uicenis: quod efficit in libras ratione ſeſtertiorum, qui tunc erant, ſeſtertios 5760. Poſt haec placuit, quadraginta ſignari ex auri libris: paullatimq. principes imminuere pondus. minutiſſimus uero ad quadraginta octo. Haec ille. Quibus quidem Plinij uerbis & Plauti, multo ante Plinij tempora, dictum in Caſinae prooemio adſtipulatur.

Nam nunc nouae, quae prodeunt Comoediae
Multo ſunt nequiores, quam nummi noui.

Semper enim in deterius monetae pondus & bonitas, quod & noſtris temporibus actum eſſe cognoſcimus, prolapſa ſunt. Secundum uero, quod dixi, uſque ad Plinij tempora argentei denarij

narij pondus esse imminutum & drachmae pondus redactum probatur ex eodem Plinio lib. 21. c. ult. cuius haec sunt, Drachma Attica (fere enim Attica obseruatione medici utuntur) denarij argentei habet pondus. Cum enim Plinius argentei denarij, qui tunc in moneta esset, per uerba praesentis temporis meminerit, non quidem de denario, ut est pondus, & septima unciae pars, neque ut fuerat ab initio iusti ponderis intellexit, sed ut erat tunc sua aetate argentei denarij pondus, iam ad octauam unciae partem redactum, propter imminutionem a republica & principibus factam; ideoque hodie qui inueniuntur denarij, post M. Antonium praesertim percussi, drachmae:& qui ante eum, denarij ponderi respondent, quod & re ipsa comperi. pro inde cum drachma pro denario, uel ex contrario in nummis uertitur, aut uersum legitur, ad tempora animaduertendum censeo, quia, ut iam demonstratum est, paullatim ponderis imminutio facta est. Redeo igitur ad denarium ponderalem, quem septimam unciae partem ex Plinij sententia esse asserui, & dico eiusdem ponderis fuisse, probari quoque ex Celso lib. 5. c. 17. cuius haec sunt. Sed & aut ea sciri uolo, in uncia pondus denariorum septem esse, unius deinde denarij pondus a me diuidi in sex partes, idest sex sextantes: ut idem in uncia denarij habeam, quod Graeci in eo, quod obolum appellant, id ad nostra pondera relatum, paullo plus dimidij scripuli facit. Haec ille. Sicque in suis compositionibus post denarij notam signum quoque adiecit suae diuisionis: exempli gratia lib. 5. c. 19. primo de emplastris exedentibus: Resinae terebinthinae fuliginis, thuris, singularum pondo ✶ 2. idest pondo denarij sextans, sic & trientem & quadrantem post denarium posuit sic dicens, pondo ✶ triens, & pondo ★ quadrans, pro tertia & quarta denarij parte. Quo scribendi genere & ponderum usu, ut & iuniores attestantur, solus ipse inter medicos usus est. Sed nec denarij pondere, praeter ipsum & Scribonium Largum, quo teste iuniores utuntur, in re medica usus est alius. nam quod Plinius lib. 19. c. 3. his uerbis scripsit: Laserpitium, quod Graeci Silphion uocant, in Cyrenaica prouincia repertum, cuius succum uocant, laser, magnificum in usu medicamentisq., & ad pondus argentei denarij pensum: potius demonstrant, laseris pondus argenti pari pondere fuisse permutatum, quam quod ad pondus denarij ponderalis uenderetur.

Victo-

Victoriatus octauam unciae diuisionem facit. qui denarij semis est, dictus etiam quinarius, ut ex Plinio lib. 33. c. 3. colligi licet: qui utriusq. & nomen & etymologiam exprimit: de quo etiam Volusius sic dixit: Victoriatus nunc tantundem ualet, quantum quinarius olim. Et paullo post:] Denarius primo asses decem ualebat, unde & nomen traxit, quinarius dimidium eius, idest quinque asses, unde & ipse uocatur. Hactenus ille. Sed haec potius rem nummariam, quam pondera, respiciunt. Quinario autem pro pondere, praeter Scribonium Largum, alium usum fuisse non legi, iuniores testantur, nec ego memini legisse.

Drachma, in qua nona est unciae diuisio, quae octaua unciae pars est, quamuis Romanum pondus ab initio non fuerit, tamen saepe in translationibus Graecorum Latinorumq. auctorum eo nomine scribentes usi sunt, maximaq. exinde circa eiusdem drachmae & denarij pondus quaestio exorta est: ideoq. de ea, quae legerim, hic tradere opportunum duxi. Quod autem non fuerit Romanum pondus, nemo est qui neget, nec de ea Latini scriptores Latinas res tractantes meminerunt, nam Cato c. 134. ad dispepsiam & stranguriam, qui drachmae pondere usus est, his uerbis: Incenatum iube esse, postridie thuris drachmam unam conterito, & mel coctum drachmam unam, & uini sextarium origaniti, dato ieiuno & puero pro aetate triobolum, & uini heminam. eam medicinam ab aliquo Graeco sumpsisse uidetur, ideoque Graeca pōdera mutare noluit, sed cum drachma obolum, & paullo supra minam bis miscuit, quae citra controuersiam Romana pondera non sunt. sic & Plinius lib. 21. c. 20. de nardo Gallico: Ergo aduersus serpentes duabus drachmis in uino succurrit quod & ibi saepius repetit: & eo. lib. c. 29. de tribus & quattuor drachmis: & lib. 34. c. 12. ubi de unica drachma meminit, absque dubio de Graecis locutus, ut & ipse dicto lib. 21. cap. ultimo dilucide testatus est. Haec igitur drachma, ut dixi, unciae tam Romanae quam Graecae pars est octaua. nam unam & eandem Graecis & Romanis unciam fuisse, postquam uncia in Graecorum usum transiuit, satis constat cum ex Galeni relatis locis, tum ex Fannio paullo post rescribendo, tum etiam ex alijs supra deductis, & infra deducendis.

Quod autem unciae sit pars octaua probat Fannius, sic dicens.

Vncia fit drachmis bis quattuor. & paullo post:

Accipe praeterea, paruo quam nomine Graij

Mnam

Mnam uocitant, noſtriq. minam dixere priores.
Centum hae ſunt drachmae. quod ſi decerpſeris illis
Quattuor, efficies hanc noſtram denique libram.

Si enim nonaginta ſex in duodecim diuiſeris, inuenies octo drachmas, ideſt bis quattuor, ſingulis unciis reſpondere. ſi drachma eſt eadem Romanis & Graecis, ergo & uncia eadem, conſtans ex octo ex eis. quod & ex eo etiam probatur, quia ſcripulum, iuxta Columellae ſupputationem, lib. 5. cap. 1. in libra ſeu aſſe ducenties octuagies octies inuenitur: & tamen conſtat ex eodem Fannio, drachmam ex tribus ſcripulis fieri, dum dicit, in ſcripulis tribus drachma. Si igitur ſex & nonaginta drachmae, ex quibus libram Romanam conſtare dixi, ter numerentur, erunt ſcripula 288. ex quibus Romanum aſſem Columella conſtituit. Et ex his probatum plane uidetur, unciam Romanam ex octo drachmis Graecis conſtare, non minus & drachmam Graecam, Romanae unciae octauam partem eſſe, unciamque eandem Romanis & Graecis fuiſſe: etſi uncia ab initio Romanum nomen & pondus fuerit, quae cum Romano nomine & imperio, ut dixi, ad Graecos tranſiuit. Hoc ipſum teſtatur Dioſcorides in libello de ponderibus his uerbis: Vncia uero drachmas habet octo, ſcripula XXIV. Idem & Galenus lib. *6.* de compoſitione medicament. ſecundum genera, ſic dicens: Iccirco quod ponderalis uncia octo drachmas pendet. Et lib. 5. eiuſdem tituli relato ſupra tertio lib. Etenim nouem unciae Italicae in cornibus interſectis diſcretae, pendent uncias ponderales ſeptem & dimidiam, quae ſexaginta drachmae fiunt ſi uncia una octo drachmas ceperit. Cleopatra libello de munditijs. Libra habet uncias duodecim, drachmas *96.* ſcripu. 288. Vncia habet drach. octo, ſcripu. XXIV. Nec quemquam turbet Pliniana lectio: in qua, transferendis Dioſcoridis locis, dum de plantis & medicinis ex eis tractat, ſaepe libram pro mina uertit: cum tamen, ſecundum praedictam ſupputationem, drachmae quattuor interſint: quia, ut ſupra tertio libro animaduertendũ duxi, ſcriptores antiqui, uertentes Graeca pondera in Latina, & ex contrario, raro illius modici exceſſus uel defectus rationem habuerunt, nempe drachmas quattuor in centum. etſi non negem in potionibus, & pharmacis, praeſertim uehementioribus, id multum intereſſe potuiſſe. ſic & Plinius tertiam partem minae, quae eſt drachmae 33. & ſcripuli, ad denarij

pondus

pondus uertens, nouem & uiginti denariorum pondus expressit: cum tamen, ex supputatione supra in denario tradita, tertia minae pars ex denariis uiginti octo, & scripuli quattuor, siue unciae sextula constet. hoc autem ad uitandam scrupulosam diuisionem factum fuisse, credendum est. uerba Plinij sunt haec. loquitur autem de thure. Etiam nunc tamen inueniuntur guttae, quae tertiam partem minae, hoc est uiginti nouem denariorum pondus aequent.

Scripulum sequitur, in quo est penultima unciae Romanorumque ponderum diuisio, quod est, ut dixi, unciae pars XXIV. Contendunt autem iuniores, aut scripulum neutro genere, aut certe scriptulum, ex Varronis, & Volusij Metiani sententia, scribi oportere. Mihi autem scripulum appellare placuit, ut duritiem scriptuli, & differentiam scrupuli lapilli, a scrupo Festi auctoritate formati, uitarem, etsi non negem, scrupulum quoque a scripulo deduci posse, littera mutata, ut carnufex, lubens, pessumus, & similia dicuntur. Credo enim cum Fannio, nomen istud, ad similitudinem Graeci nominis gramma, a Romanis formatum fuisse: de quo Fannius ipse ita scripsit.

Gramma uocant, scripulum nostri dixere priores.

& paullo post.

Vncia fit drachmis bis quattuor: unde putandum
Gramma dicta, quod haec uiginti quattuor in se
Vncia habet: tot enim formis uox Graeca notatur,
Horis quod mundus peragit noctemq. diemq.

His igitur rationibus motus, scripulum post iuniores, qui se ita etiam in antiquis libris legisse testantur, scribere uisum est: alius, ut sibi melius uidebitur, scribat. De scripulo autem meminit Columella lib. 12. cap. 23. sic scribens. Sat erit eiusdem picis sex scripula in sextarios quinque & quadraginta, tum demum miscere, cum mustum deferbuerit. Et c. 28. Tum in serias singulas, quae sint amphorarum septenum, addito medicamenti pondo unciam, & scripula octo gypsi. Plinius lib. 19. cap. 1. de lino byssino. Proximus byssino mulierum maxime deliciis circa Elim in Achaia genito, quaternis denarijs scripula eius permutata quondam, ut auri, reperio. Idem lib. 34. c. 8. de nobilitate ex aere. Idemq. in uncias additis auri scripulis senis, praetenui pyropi bractea ignescit. Et a scripulo scripularem differentiam dixit Plinius

F lib.

lib.33. cap. 8. His coticulis periti, cum e uena, ut lima rapuerint experimentum, protinus dicunt quantum auri ſit in ea, quantum argenti, uel aeris, ſcripulari differentia mirabili ratione non fallente.

Scripulum Graeci & Mauri medici longe poſt Galeni tempora, & paullum ante noſtra, quorum opinionem ſecutus ſum ſupra libro primo, in grana XXIV. partiti ſunt. & haec eſt unciae ultima diuiſio. etſi Neapolitani & Veneti medici diſſentiant. quod ego ita ſentio, non ut ex granis uiginti quattuor, ſicut a natura producuntur, ſcripulum conficiatur, ſed ut ſcripulum, ut eſt unciae pars 24. in grana quattuor & uiginti diuidatur, partesq. in ſuis bracteolis ex aere, uel orichalco, diſtinctis, ſuisq. numeris ſignatae habeantur, ita ut in aureorum ponderibus a negotiatoribus retineri uidemus.

Reſtat unum, ut reminiſcamur, quod primo libro a me traditum eſt, unciam, qua hodie Romae utimur, antiqua uncia ſcripulo uno & granis quattuor grauiorem eſſe, quae ſcripulum & grana ex uncia inſtantis temporis formata ſint, & ex conſequenti libram noſtri temporis, antiqua libra ſcripulis noſtri temporis quattuordecim, grauiorem eſſe. Cum autem libellus Logiſtarum Italico ſermone circumferatur, in quo diſcrimina & proportiones ponderum, omnium fere ciuitatum Europae, in quibus emporia fiunt, continentur, ſi ea, quae in ipſo libello continentur, uera ſunt, cum a nobis traditis conferantur, quiſque litterarum non ignarus, paruo negotio ſuae regionis pondera cum antiquis examinare, etſi malueritreſtituere, facile poterit. Et haec, quantum ad Romana utriuſque temporis pondera attinet, dixiſſe ſat ſit. quorum antiquae notae ex Voluſio Metiano, Valerio Probo, Cornelio Celſo, & Scribonio Largo, a iunioribus relatae, hae ſunt.

Ponderum

Ponderum Romanorum notae.

L. Libra.
LL. Dupondium.
S. Semis.
V. Septunx.
S=. Bes.
S=-. Dodrans.
S==. Dextans.
S=-=. Deunx.
==. Triens.
=-. Quadrans.
=. Sextans.
-. Vncia.
Ɛ. Sescuncia.
Ɛ. Semuncia.
Binae sextulae, siue duella.

Sicilicus.
Sextula.
Denarius.
Scripulum.
V. Victoriatus, siue quinarius.
Z. Sextans apud Celsum.
Binae sextulae apud aliquos.
Sescuncia apud Scribonium.
Drachmae sex apud eundem.
ʒ. Drachma apud medicos nostrae aetatis.

Graecorum ponderum epitome.

RAECORVM pondera, antiquorum medicorum praesertim opera, ita sunt intricata, ut uix a doctissimis peritissimisq. uiris extricari possint: cum etiam plurium ciuitatum sint, ut & de mensuris liquidorum & aridorum dixi. Ego uero, quae ab ijs, qui de illis doctissime disseruerunt, collegi, breuissime tradam. sunt autem tripartita, in Attica scilicet, medica, & Hippoiatrica, seu ueterinaria. Attica haec, Talentum paruum, Talentum magnum, Mna, siue Mina Attica antiqua, Mina Attica Solonis, Drachma, Obolus, Areola, siue Chalcos, Lepta, siue Minuta.

Talentum, siue Talentum paruum, constat ex minis sexaginta.
Talentum magnum constat ex minis octuaginta.
Mina Attica uetus constat ex drachmis quinque & septuaginta.
Mina Attica Solonis constat ex drachmis centum.
Drachma, quam dixi eandem esse Latinis & Graecis, constat ex obolis sex.

Obolus constat ex areolis, seu chalcis sex. etsi Plinius lib. 21. cap. ult. ex decem chalcis obolum constare dixerit. Vitruuius uero, de quo iuniores non meminerunt, quantum ad nummos attinet, (nam constat, haec omnia pondera numismatum etiam nomina fuisse) obolum in quattuor partes (quas ipse obolorum quadrantes appellat) apud Graecas ciuitates fuisse diuisum testatur, eosq. quadrantes, ab alijs dichalca, ab alijs trichalca appellari, lib. 3. c. 1.

Areolum, siue chalcus, constat ex septem minutis lepta appellatis, quae non diuiduntur: ex quibus (si supputatio fiat) apparebit in scripulo esse lepta quattuor & octoginta, & granum constare ex leptis tribus & semis. & haec omnia apud Graecos tam in ponderibus quam in numismatibus fuisse leguntur.

Scripulum quoque apud Athenienses non tamen in re nummaria fuisse legitur, constans ex obolis duobus.

Ceratium quoq. legitur, siue siliqua, quae est oboli pars tertia, scripuli sexta, continens in se lepta quattuordecim.

Paucae ex multis, quae ad praedicta probandum ueterum auctoritates adducuntur, sunt hae. Suidas, talentum, Vt ait Diodorus in libro de ponderibus, minarum est sexaginta, mina uero drachmarum centum, drachma obolorum sex, obolus areolorum sex, areolum minutorum septem. Cleopatra uero libro de munditiis, cuius uerba in eo qui Galeno de ponderibus inscribitur, inserta sunt: Attica mina uncias habet duodecim & dimidiam, drachmas centum, scripula trecenta, Obolos sexcentos. Fannius.

Accipe praeterea, quam paruo nomine Graij
Mnam uocitant, nostriq. minam dixere priores.
Centum hae sunt drachmae. quod si decerpseris illis
Quattuor, efficies hanc nostram denique libram:
Attica quae fiet, si quartam dempseris hinc, mna.

Intelligo autem, Fannium, tam cum dixit Graiam, quam Atticam, de Attica mina intellexisse, aut intelligere debuisse. conijcio autem ex his, quae in sequentibus dicam, (quod etiam ex coniectura dictum fuisse uolo) apud Athenienses duas fuisse minas, unam drachmarum quinque & septuaginta, & hanc ante Solonis leges, alteram centum & hanc post leges & tempora Solonis. Quia constat ex ijs etiam, quae Plutarchus in illius uita tradidit, Solonem Atheniensibus mensuras & pondera auxisse. Cum autem Fannius afferat, minarum Graecarum unam fuisse drachmarum LXXV.

alteram

alteram centum, nec ullum aliud incrementum minae aut ponderum appareat, necessario quodammodo intelligendum est incrementum fuisse in mina, ut ipsa a drachmis quinque & septuaginta ad centum aucta fuerit: quia aliud, ut dixi, incrementum non apparet, quod sciam. Hinc ergo exorta fuisse conijcio talenta illa duo, a Seruio, lib. 5. & 9. Aen. in controuersiam allata, non tamen recte explicata, ut iuniores quoque demonstrant, paruum, inquam, & magnum, ita differentiae caussa appellata. nam praesuppono, ueritate non laesa talentum, quod hodie paruum seu sexaginta minarum in Attica fuisse dicitur, ab initio minarum exstitisse octoginta, earum scilicet, quae ex drachmis LXXV. constabant, hucq. spectare Fannij carmen paullo ante relatum:

Attica quae fiet, si quartam dempseris hinc, mna. Cum autem mina ad drachmas centum aucta fuit, factum est alterum talentum maiorum quidem minarum, numero tamen octoginta, sicut & primum, illudque primum remansit minarum auctarum sexaginta. nam si octoginta quinquagies & septuagies numerabis, sex millia habebis. Quod autem utrumque talentum maius & minus, idest unum minarum Atticarũ sexaginta, alterum octoginta apud Athenienses fuerit, constat aperte, si sententia Suidae & Diodori supra relata, & Iulij Pollucis paullo post referenda, necnon Fannij, qui testantur talentum Atticum fuisse minarum sexaginta, cum Liuij dictis conferatur. is enim referens leges & condiciones pacis a S.P.Q.R. Antiocho datas, ita inquit: Argenti probi Attica talenta XII. millia dato intra duodecim annos pensionibus aequis talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat. ex cuius dictis aperte constat, talentum minarum quoque octoginta apud Athenienses fuisse: quod maius, ad illius, quod esse minarum sexaginta, differentiã, appellatum fuisse conijcio. ideoq. senatum uerba illa, Ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat, apposuisse credendum est: quia sciebat alterũ apud Athenienses talentum diuersi & minoris ponderis esse: ne dubitari contingeret, de quo actum fuisset. De hoc autẽ talento octoginta minarum puto Terẽtium intellexisse in Phorm. actu 4. sce. 3. dum dixit: Si quis daret Talentum magnum: & Virgilium Aen. 5.

Vinaq. & argenti magnum dat ferre talentum. Et rursum lib. 9.

Et tripodas geminos, auri duo magna talenta. Nec me mouet, quod ex Plauto in Mostellaria colligi uideatur, talentum magnum minarum

narum fuisse sexaginta, eo quia seruus Tranio actu 3. sce. 1. interrogatus a Teuropide, quanti filius aedes emisset, respondeat:

Talentis magnis totidem, quot ego & tu sumus. de quibus cum iam dixisset, sumpsisse foenori a danista, & soluisse, minas quadraginta, paullo post senex residuum pretij soluturus, &, quantum uenditori adhuc deberetur, exprimens, ita inquit, Nempe octoginta debentur huic minae. cui seruus respondens subiunxit, Aut nummo amplius. ex quo constare uidetur, illa duo magna talenta centum & uiginti minarum fuisse: quia mendax & turbulentus seruus nihil magis quaerebat, quam senem inuoluere: ut illius praecedentia uerba declarant. Quid agam nunc iam?

Nisi in uicinum hunc proximum mendacium,
Eas emisse aedes dicam huius filium.
Callidum Hercle audiui esse optimum mendacium.

Ideoque senem in dinumeratione errantem non admonuit. cum constet errasse ex praedictis. Talentum quoque Euboicum fuisse legitur apud Liuium: quod ego eius ponderis fuisse conijcio, cuius Atticum maius, nempe minarum Atticarum octoginta, illarũ inquam, quae ex drachmis centum constabant: quod quidem nõ solum ex locorum uicinitate existimo, sed ex Liuij uerbis. is enim lib. 37. condiciones pacis a consule, Antiochi regis legatis oblatas referens, inquit Europa abstinete, Asiaq. omni, quae cis Taurum montem est, decedite: pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talẽtum Euboicorum dabitis, quingenta praesentia, duo millia & quingenta cum S. P. Q. R. pacem comprobauerit, mille deinde talentum per duodecim annos. Haec autem XII. millia talentum, quae hic Liuius appellat Euboica, illa eadem esse existimo, quae sequenti libro senatus, oblatas a consule pacis condiciones secutus, pensionibus aequis intra annos duodecim solui imperauit, quae Liuius in eo S. P. Q. R. decreto, ut paullo ante retuli, Attica uocauit: ut facile coniectari liceat, Euboicum, & maius Atticum talentum eiusdem ponderis fuisse. Ceterum intelligo cum Prisciano Caesariensi lib. de ponderibus, inter talentum Atticum minarum octoginta & libras Romanas octoginta discrimen librarum trium & trientis librae intercessisse: quia ex ijs, quae dixi, constat, minam Atticam (intelligo postrema) semuncia, siue drachmis quattuor Romana libra maiorem fuisse. ex quo excessu in minis octoginta, unciae quadraginta,

idest

idest librae tres & triens constituuntur. sed in eo, quod Priscianus subdit, senatum decreuisse, ut non plus, quam ternae librae, & quaternae unciae singulis desint talentis, in hoc non consentio, nec Liuius hoc dicit, nec ex decreti uerbis colligitur. siquidem decreti uerba excludunt, ne talentum minus sit pondo octoginta, non autem includunt, ut non maius octoginta pondo talentum esset, si in talento maius pondus inesset. talenta enim Attica, ita ut erant, fuerant imperata. sed, dubitationis tollendae caussa, ut praedixi, adiectum fuit, ne minus pondo octoginta talētum esset: quia aliud minus sexaginta minarum erat. Sed &, quae ibi Priscianus de denarijs subiunxit uera non esse, ex supra relatis facile colligitur, quae a iunioribus quoque improbantur.

Aegyptium quoque Talentum fuisse, Plinius lib. 33. c. 3. his uerbis testatur. Talentum autem Aegyptium pondo octoginta capere, Varro tradidit. de pluribus quoque talentis meminit Iulius Pollux lib. 9. a Budaeo iunioribusq. relatus, sic dicens. Hoc utique dicere non intempestiuum erit, quod Atticum talentum sex millia drachmarum ualebat Atticarum, Babylonium uero septē millia, Aeginaeum decem millia, Syrium mille & quingentas, secundum Atticae drachmae rationem. Meminit & de alio talento Vitruuius supra relatus, quod esset librarum CXX. lib. 10. c. 21. de machina testudinea loquens, his uerbis: Gubernabant eam homines centum, habentem pōdus talenti quattuor millium: quod fit CCCCLXXX. pondo, idest quadringenta octoginta millia pondo. nam in emendatissimo codice, quem in opido Toleto uidisse se mihi asseruit uir doctissimus Petrus Ceconus, littera M, supra numerum notata inspicitur, & sane aliter intelligi non potest: cum alioqui talentum illud fuisset drach. undecim & scripuli ac scripuli quincuncis. quod nemo dicet, qui machinae illius magnitudinem intelligat.

Ponderum medicorum epitome.

INA medica habet uncias sexdecim: libra habet uncias duodecim, uncia drachmas octo, drachma scripula tria, scripulum obolos duos, obolus duos semiobolos, semiobolus siliquam unam & dimidiam, siliqua grana quattuor. Haec autem probantur ex his. Dioscorides libello

libello de ponderibus,de quo ſupra: Mina ſecundum medicorum uſum habet uncias ſexdecim, ideſt drachmas 128. Italica autem uncias 18. hoc eſt libram unam ſemis. drachmas 144. Alexandrina mina habet uncias uiginti, drachmas 160. Cleopatra ubi ſupra: Mina nomen pondus,habet uncias ſexdecim, drach.128.ſcripula 384. Et paullo poſt. Ptolemaica uncias decem,& octo drach. 144. ſcripu. 432. quo in loco animaduertendum quod Cleopatra appellat Ptolemaicam minam, quam Dioſcorides appellauit Italicam, ſeu eas parificat. Galenus lib. 2. de compoſitione medicamentorum ſecundum genera, in hoc medicamento Heras, manifeſte uidetur uelle, minam eſſe ſexdecim unciarum. niſi enim uoluiſſet hoc, ſextam decimam minae partem non ſcripſiſſet. Hoc in loco animaduertendum duxi, medicos unciam & ſcripulum, a Romanis mutatos eſſe, cum Graeca pondera non ſint, ut ſupra oſtendi.

Hippoiatricorum, ſiue ueterinariorum ponderum epitome.

INA habet uncias quindecim, libra drachmas nonaginta, uncia drachmas ſeptem & dimidiam, drachma ſcripula tria, denarius ſcripula quattuor, ſcripulum obolos duos. Haec ab ignoto Graeco in dicto libello de ponderibus, qui Galeno inſcribitur, in quo & Graecorum ponderum notae ſunt omnes, quas hic deſcribere libuit.

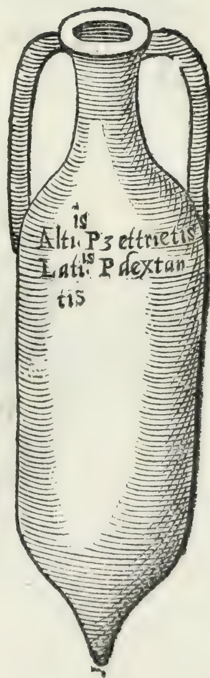
Mna.
Libra.
Vncia.
Drachma.
Olce idem quod drachma.
Gramma, ſiue ſcripulum.
Obolus.
Diobolus.
Ceratium, ſiue ſiliqua.
Chalcus.

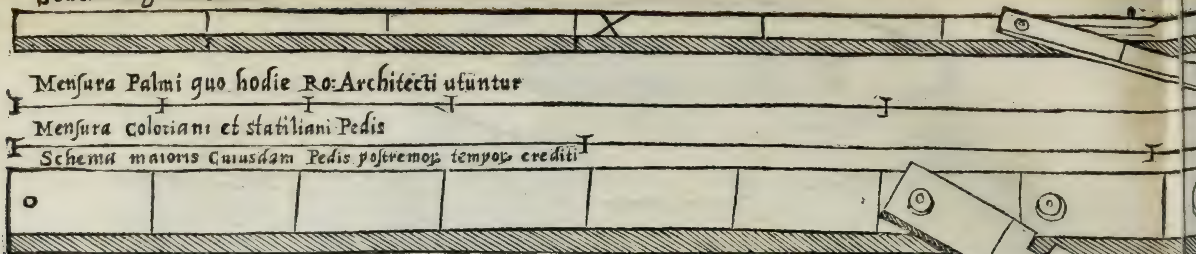
Dolium

Doliū sesquiculleare
Altitudinis P quinq; et trietis
Latitudinis tantūdē extrisecus
Testa digi· duor; crassitu·

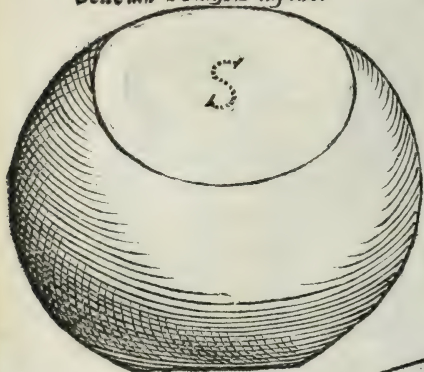

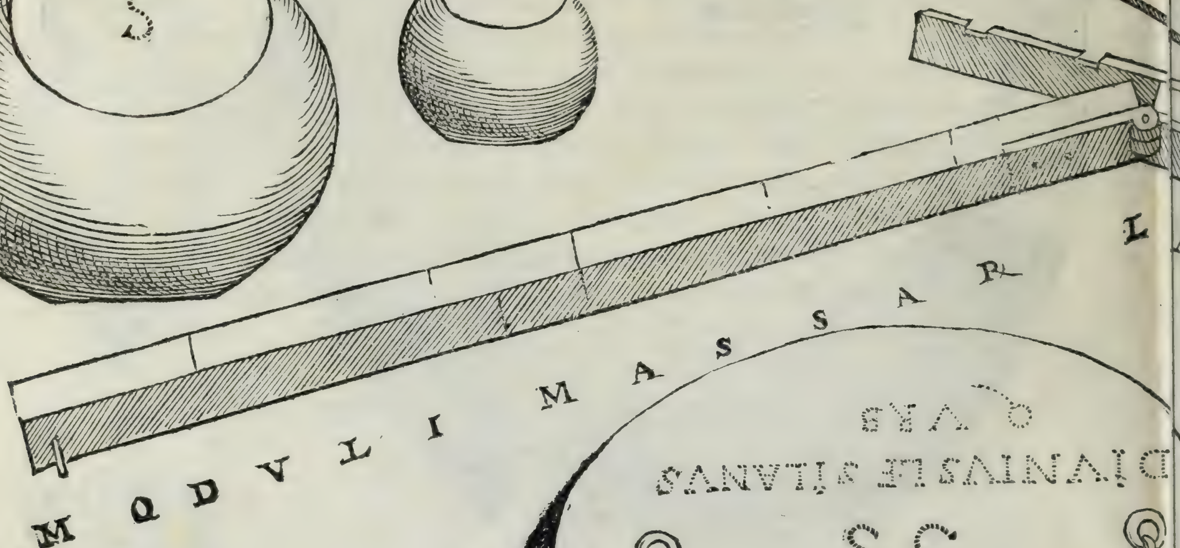

Schema semissis lapidei

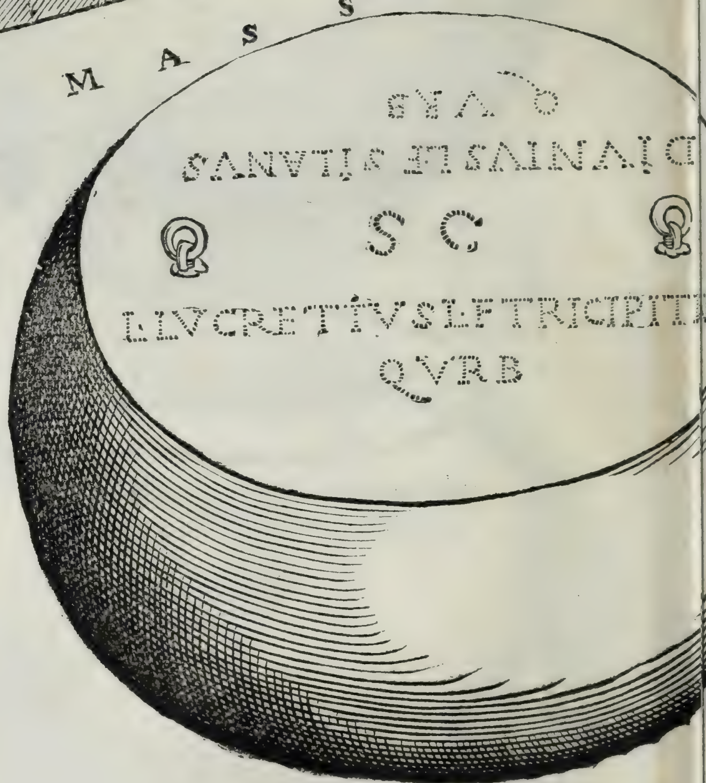
Schema quadrātis æris

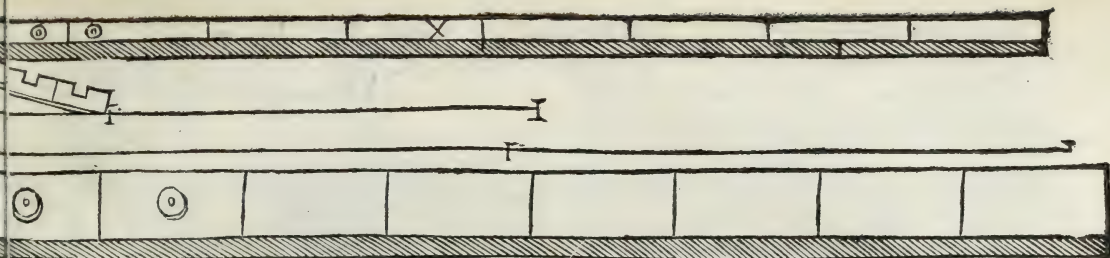

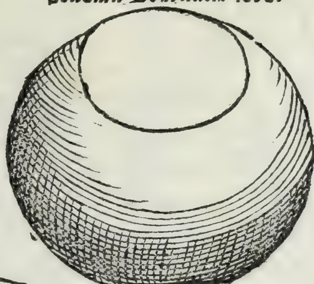

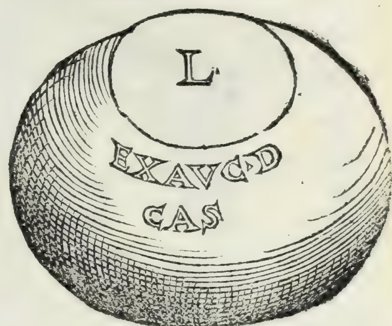
P IIII

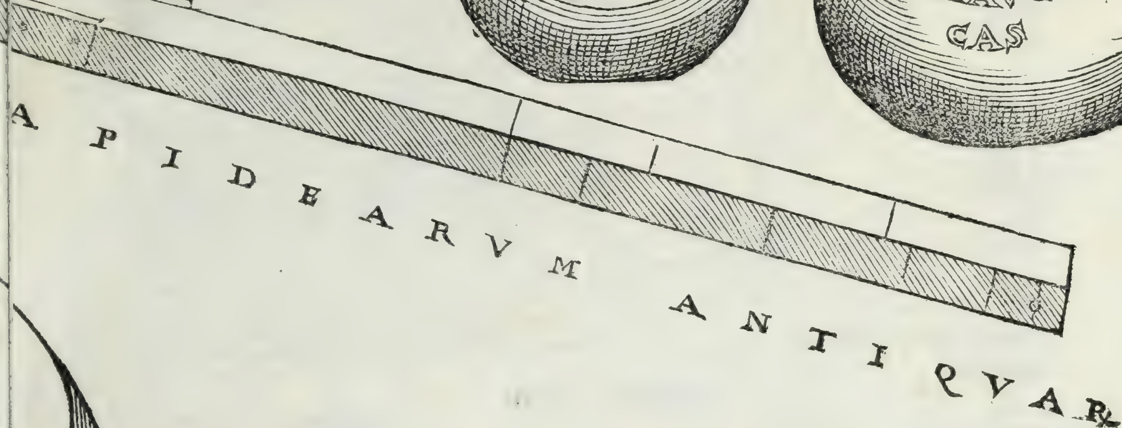
P C

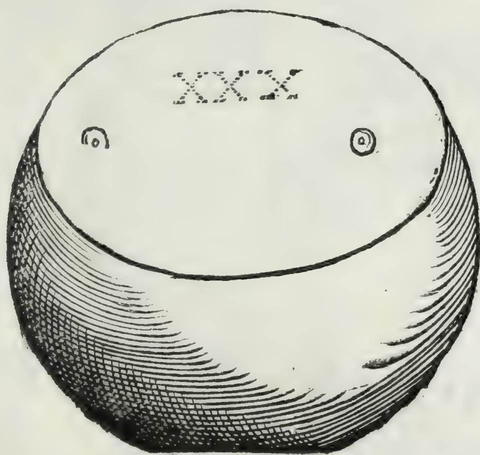

Schema Dodrantis æreí

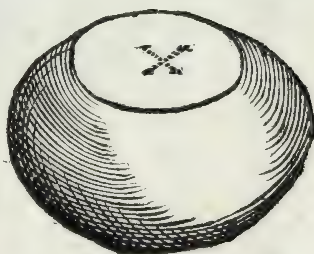

Schema libre æreæ

A P I D E A R V M   A N T I Q V A R

P.XXX

P.X

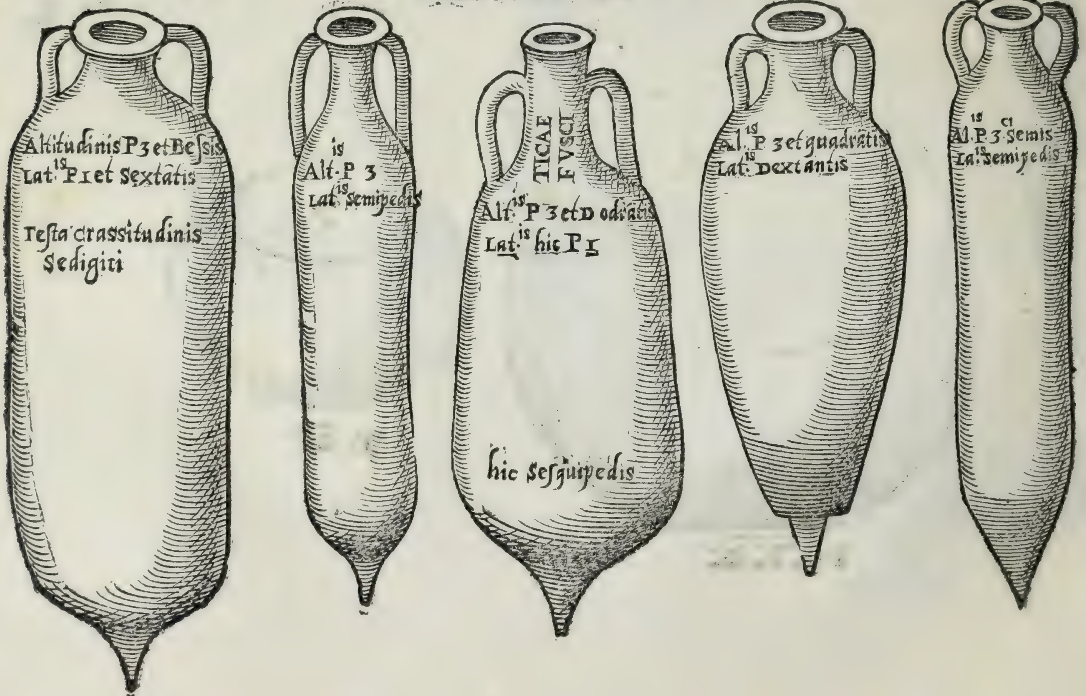
Epitaphiũ colotianũ.

DIS MAN
COSSVTIAE
ARESCVSAEF.
CN·COSSVTIVS
AGATHAIGEIVS
CONIVGI
SVE BENE
MERENTI
VIXITANNIS
XXXXV

DIS MAN
CN·COSSVTIVS
CLADVS
GN COSSVTIVS
AGATHANCEIVS
FRATRISVO
ISDEMLIBERTO
BENEMERENTIP
VIXITANNIS
XXXV

Ne putes
Lector can dide quæ
Hic corupta leguntur
Impressoris uitio facta scies ita in
marmore legi.

VASA FICTILIA

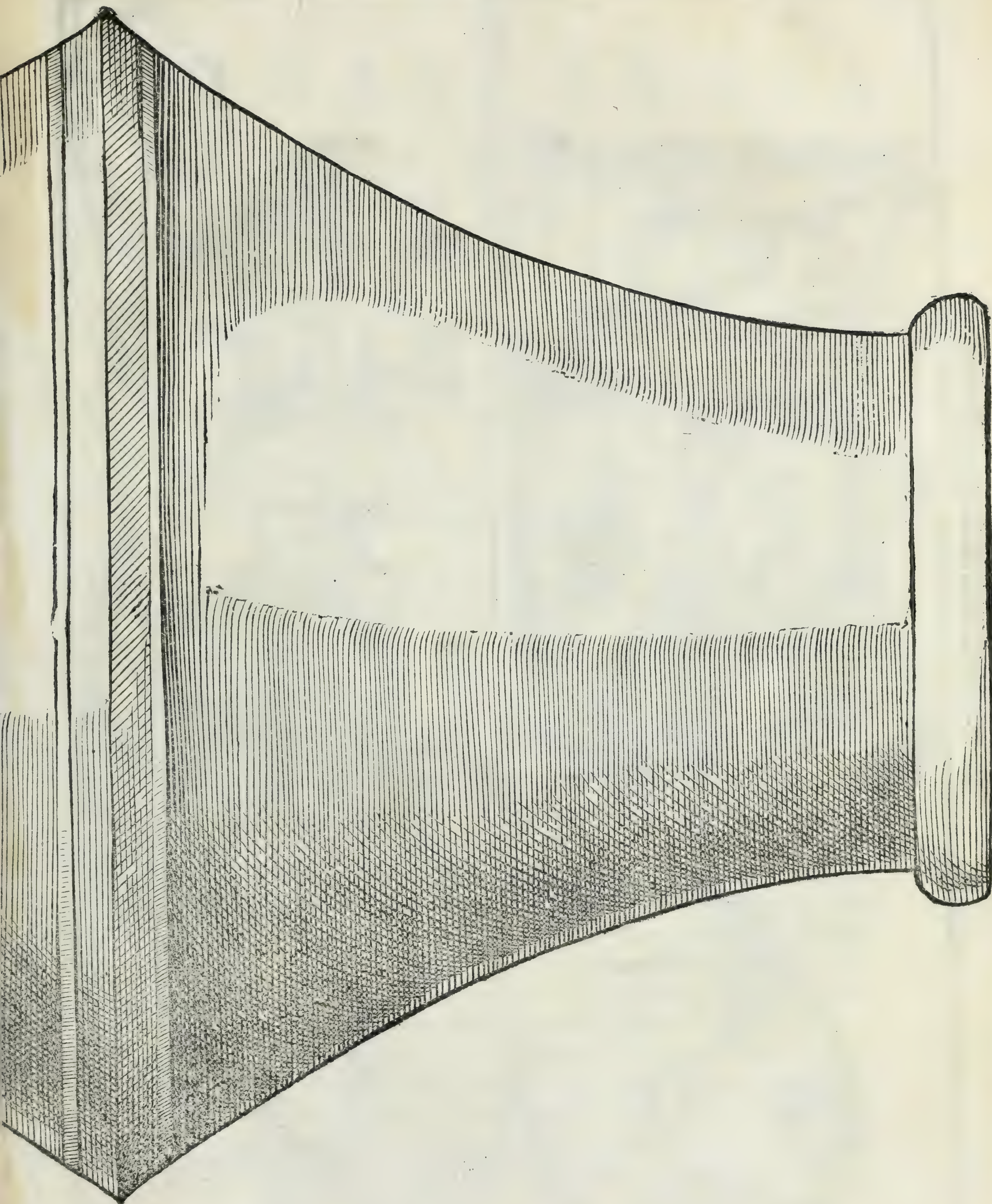
Ex aedibus nob. Francisci Porcii.

CONGIVS
Ex proptuario Ill.mi et R.mi
Cardinalis Farnesij

IMP. CAESARE
VESPAS. VI COS
T. CAES. AVG. FILI IIII
MENSVRAE
EXACTAE IN
CAPITOLIO

PX

Ex aedibus nob. Erancifci Porcii.

LVCAE PAETI IVRISCONS.

LIBER SEXTVS.

VARIAS LECTIONES CONTINENS.

Declarata & a Plinio defensa Virgilij carmina:

Humida solstitia, atque hiemes orate serenas
Agricolae. hiberno laetissima puluere farra.

Ad nobilißimum, prudentißimumq. uirum Horatium Narum.

VAESIVISTI a me, optime Nare, quid sibi Virgilius uoluerit Georgicorum I. dum inquit:

Humida solstitia, atque hiemes orate serenas
Agricolae. hiberno laetissima puluere farra.

Ego, etsi in ea re non multum mihi tribuam, tamen, ut tibi, cui ob summã erga me beneuolentiam multum debeo, & quem summe diligo, satisfaciam, quid sentiam, explicabo. scio autem te, qui astronomiae studia non perfunctorie delibasti, probe nosse, solstitiorum duo esse tempora, unum iuxta Hipparchi sententiam, quam hodie sequuntur astronomi, cum sol primam Capricorni partem attigerit, alterum Cancri. etsi Plinius lib. nat. hist. 18. c. 25. iuxta Eudoxi & Metonis sententiam, in fastis relatam, ut Columella lib. 9. c. 14. & cum eis Martianus Capell. de nuptijs philolo. lib. 8. in octaua eorum signorum parte confici fuerint arbitrati, duodecimq. dies singulo solstitio tribui, in quibus sol ita sensim mouetur, ut progredi aut regredi non uideatur. Excludo igitur, Virgilium de aestiuis solstitialibus diebus sensisse:

I qu a

quia docet nos usus, & rerum magistra experientia, ea tempora siccissima desiderari, ut optime nouerunt agricolae. pluuiae enim tunc perniciosissimae esse dignoscuntur, tum quia demessa frumenta uel in agris iacent, uel in area triturantur, tum quia, si pluuiae eo tempore euenerint, gramina statim subnascuntur, & herbae reuirescunt, quae uetant stipulas & agros comburi: quorum incendium agricolis prodesse, idem poeta testatur, & fieri mandat his carminibus:

Saepe etiam steriles incendere profuit agros,
Atque leuem stipulam crepitantibus urere flammis.

Cum & tertio, quia statim, postquam Virgilius ipse humida solstitia optari iussit, de hieme meminit, quasi declarare uellet, de quibus solstitialibus diebus intellexerit. Vt igitur de hiemalibus solstitialibus diebus eum sensisse dicamus, ratio quaerēda est, cur ea solstitia humida hiemesq. serenas desiderādas praeceperit. Et quidem sciendum existimo, semina eadem, prima sementi sata, citius, postrema, uel etiam media, serius e terra prodire. ideoq. Columella lib. 2. c. 9. prima sementi rarius, nouissima spissius semen sgargi praecepit: siquidem putauit, & recte, semen, postremo tempore satum, serius erumpere, ideoq. non paruam eius partem inter nascendum interire. unde & prouerbij in modum apud oēs usurpatum fuit, tempestiuam sementem saepe fallere, serotinam numquam quin mala sit. frigus enim & gelicidia serius sata semina facile corrumpunt, & erumpere nō sinunt, quod proprium est temporis & humidi. ideoq. idem Virg. eodem lib. ita praecipit.

Nudus ara, sere nudus: hiems ignaua colono. Ad demonstrandum igitur, qualis esse deberet felicissimus frugibus annus, iussit poeta agricolas orare solstitia, idest hiemales solstitiales dies humidos. nam si humidi, ex necessaria quodammodo consequentia sine glacie, Africo, Austro & Euro flantibus, qui tepidas pluuias nobis adducunt: quo humore & tepore euocata; serotina etiam semina ex terra facile prodeunt. nam sicut frigoris adstringere, & includere, ita teporis aperire, & euocare propriū est. quibus etiā serotinis seminibus e terra natis, quia hiems continuo post solstitia sequitur, tunc ut serotinae & tempestiuae sementi consulatur, serenam eam hiemem optandam praecipit: ex qua serenitate, ut re ipsa comperimus, nascuntur gelicidia terram adstringētia: quibus gelicidijs, a Sole & tepore diurno liquatis, terra, quae glacie

adstricta

adſtricta fuerat, relaxatur, atq. ita fermentatur, ut ſarrita uideatur: & tandem, iteratis uicibus, humore ſuperficie tenus conſumpto, tellus ipſa in puluerem redditur: ſicq. efficiuntur hiberno laetiſſima puluere farra: unde meſſis uberrima, qualis in Gargaro mõte, ſequetur. Nec me mouet aduerſus hunc Virgilij locum Plinij ſententia, dum lib. 17. cap. 2. inquit: Ergo, qui dixit hiemes ſerenas optandas, non pro arboribus uota fecit, nec per ſolſtitia imbres uitibus conducunt. hiberno quidem puluere laetiores fieri meſſes, luxuriantis ingenij fertilitate dictum eſt. alioqui uota arborum frugum communia ſunt, niues diutinas ſedere. Haec ille. Quibus uerbis Virgilium de tribus redarguiſſe uelle uidetur, primum, quod uotum ipſius arboribus non conueniat: ſecundum, quod optare hiemes ſerenas, fuerit ingenij luxuriantis, cum id ſegetibus non cõueniat: tertium, quod uotum, quod commune eſt arboribus, & ſatis, Virgilius omiſerit, hoc eſt, ex eius quidem ſententia, ut hieme niues ſedeant diutinae. Nam, quod ad primum attinet, certiſſimum eſſe arbitror, Virgilium eo in loco de arboribus non ſenſiſſe, de quibus ſequenti libro ſeorſum a primo tractare uoluiſſe aperte indicant illius carmina in libri principio.

Hactenus aruorum cultus, & ſidera caeli:
Nunc te Bacche canam, necnon ſilueſtria tecum
Virgulta, & prolem tarde creſcentis oliuae.

Vere igitur in hoc Virgilium reprehendi non oportuit: quia de arboribus non ſenſit: etſi uotum ipſius arboribus quoq. cõueniat, ut paullo infra demonſtrabo. Secundum, ſcilicet quod hiems ſerena puluerulenta ſegetibus non conueniat, cum illae niues deſiderent, non minus, quam primũ, iniuſtum eſſe arbitror. nam etſi uerum ſit, quod in ciſalpina Gallia, locisq. montanis plurimum ſegetibus niues hibernae & diutinae ſoleant prodeſſe: nõ tamen Virgilius illis, ſed Romanis & Latium incolentibus ſua praecepta tradere uoluit, ut aperte teſtatur Georgicorũ inſcriptio ad Maecenatem, uirum apud Auguſtum primarium, & Romae degẽtem.

Quid faciat laetas ſegetes, quo ſidere terram
Vertere Maecenas, ulmisq. adiungere uites
Conueniat, quae cura boum, quis cultus habendo
Sit pecori, atque apibus quanta experientia parcis.

Quod etiam clarius lib. 2. demonſtrauit, ubi aperuit de qua Italiae parte loqueretur, dum dicit.

Hic uer assiduum, atque alienis mensibus aestas,
Bis grauidae pecudes, bis pomis utilis arbos.

Quae descriptio circumpadanis aut montanis regionibus non conuenit. Et paullo inferius, postquam ad totius Italiae laudes digressus fuerat, ad Latiũ rediẽs, cuius agricolis praecepta dabat, ait.

Salue magna parens frugum, Saturnia tellus,
Magna uirum: tibi res antiquae laudis & artis
Ingredior, sanctos usus recludere fontes,
Ascraeumq. cano Romana per opida carmen.

Et non multo post.

Sin armenta magis studium, uitulosq. tueri,
Aut fetus ouium, aut urentes culta capellas,
Saltus & saturi petito longinqua Tarenti,
Et qualem infelix amisit Mantua campum.

Quibus postremis carminibus cum illis aperte loquitur, quibus Tarentina & Mantuana pascua sunt longinqua, ut Latium esse apparet quod in utriusq. agri medio consistit. Vt igitur affirmemus, quod negari sine cauillatione non potest, Virgilium de colonis Latij & agri Romani sensisse, in quo niues uix semel in lustro, & tunc mora unius aut alterius diei, conspiciuntur: remanet, & in hoc secundo Virgilium recte serenas hiemes satis frugibusq. desiderasse, & praeceptum illius non luxuriantis ingenij, sed recti iudicij exstitisse. Vt interim omittam, quod in Latio, ubi armenta & oues hieme sub dio, & non sub tecto continentur, & non arido pabulo, ut in circumpadanis, sed uirentibus herbis pascuntur, si quis niues in eo uel per quatriduum permanentes desideraret, quadrupedum, & praecipue boum precaretur interitum: adeo, ut nisi in sequenti anno peregrini boues compararentur, terra inculta remaneret. Ex quibus tertium quoq. obiectũ diluitur. nam si niues in Latio, ubi uer perpetuum ex recitata sententia est, diutinae sederent, ut ipse Plinius peroptandum esse suadere uidetur: arbores, quibus mutatio consuetudinis non minus, quam hominibus, nocere solet, dicente eodem poeta Geor. 2. (loquitur autem de arboribus ex seminario transferendi)

Quin etiam caeli regionem in cortice signant:
Vt quae quoq. modo steterit, qua parte calores
Austrinos tulerit, quae terga obuerterit axi.
Restituunt. adeo in teneris assuescere multum est.

Si diu-

Si diutinae inquam niues in Latio iacerent, ipſae quoq. arbores niue inſolita afflictae interirent. His igitur confutatis, concludendum eſſe arbitror, nil melius nilq. aptius ſegetibus & arboribus optari potuiſſe quam quod Virgilius optauit, Pliniumq. ipſum ſua ipſius ſententia conuinci. is enim poſt locum ſupra citatum ita inquit: Hiemem aquiloniam eſſe, omnibus ſatis utiliſſimum. imbres enim tunc expetendi euidens cauſſa eſt, quoniam arbores fetu exinanitas, & foliorum quoque amiſſione languidas, naturale eſt auide eſurire. cibus autem earum imber. quare tepidam eſſe hiemem, ut, abſumpto partu, arborum ſequatur protinus conceptus, ideſt germinatio, ac deinde alia floreſcendi exinanitio, experimentis creditur. quinimmo, ſi plures ita continuentur anni, etiam ipſae moriuntur arbores: quando nemini dubia poena eſt in fame laborantium. Hactenus Plinius. Qui his uerbis putat hiemem debere eſſe aquiloniam, & humidam, nec non frigidam, quam tamen aquiloniam ſupra oſtendi neceſſario in Latio ſiccam eſſe, cum frigida & pluuioſa tempora in hieme diu in Latio ſimul eſſe non poſſint. & licet Plinius rationem, quare hiemem aquiloniam deſideret, expreſſe non aperiat: tamen ex illius uerbis clare colligitur, dum dicit: quare tepidam eſſe hiemem, ut, abſumpto partu, protinus ſequatur germinatio, & deinde alia floreſcendi exinanitio, inutiliſſimum experimentis creditur. Aquiloniam igitur eam deſiderat, ut frigida ſit, & tepidam damnat, pluuiam autem poſt autumnum neceſſariam putat, ut arbores fetu exinanitae & eſurientes, potu & imbre ſaturentur. ſi igitur eius traditiones uerae ſunt, ut & ueras eſſe arbitror: certe nihil melius, nec aptius etiam, ex eiuſdem Plinij ſententia, arboribus, quae in Latio ſunt, optari potuit, quam ut ſolſtitiam, quae inter autumni finem & hiemes initium ſunt, ut alibi demonſtraui, humida eueniant, unde arbores, fructuum partu, & foliorum amiſſione languidae, & exinanitae, imbre & humore ſaturentur. quo quidem humore ſaturatae, ſi hiems Aquilonia (quam, ut dixi, in Latio ſiccam, & ſerenam eſſe, uſu & experientia cognoſcimus) ſubſequatur, arbores ipſae alimentum a praecedentibus imbribus aſſumptum, hiemis frigore coercitae, in ſe egregie concoquunt. eoq. concocto humore grauidae, adueniente uere, partum edunt generoſum. quo alimento & partu tam modulate tamq. aequaliter impertito minime laborare, ſed diu & feliciter uiuere poſſe cre-

dendum est. sicq. Virgilij uotum frugibus & arboribus commune esse intelligo. & iniuste a Plinio, ipsius Plinij sententia, damnatum fuisse defendo. Vale, & me, ut soles, ama.

De anni 1569. qualitate.

NNVS a Christi, seruatoris nostri, natali sesquimillesimus sexagesimus nonus, mihi difficilior & inclementior uisus est omnibus, quos ab annis quadraginta citra praeteriuerim: siquidem ab initio Ianuarij mensis tẽperatus potius quam frigidus fuit, pluuiosus adeo, ut quidam occulti fontes in capite Circi maximi, iuxta molendinum illorum de Conradis exsistentes, qui, ut a maioribus acceperam, & obseruatione uerum esse compereram, cum apparent, annonae futuram caritatem, & penuriã designãt, nempe quia aquae abundant; pluribus in locis ibi de repente scaturiuerint, nec usq. in futuram hiemem manare desierint flores amygdalarum, quas nuces plurimas Virgilium appellasse crediderim, qui se affatim ostenderunt, humido perierunt omnes, persica, pruna, cydonia spem fefellerunt. frumenta, & sata omnia, quae optimam spem tota hieme, & maiori parte ueris praebuerant, adeo rubigine & calamitate infestata sunt, ut superiorum annorum frumenta, quae pondere & bonitate praecellebant, scutis octo, hornotina uero scutis septem, ordeum scutis quattuor, auena scutis tribus, rublis singulis publice & communiter inter mercatores uendita fuerint. licet prouidentia optimi principis Pij Quincti Pontificis max. qui horrea ex collatis a ciuibus nobilem agriculturae artem exercentibus, ac etiam mari terraq. longe inuectis frumentis, constituit, & furnarijs, quantum sat esse uideretur, Iulijs quinquagintaquinq. in singula rubla admetiri iuberet, panis in plateis & furnis abundanter exstiterit, ut singulis bolonenis unciae octo appenderentur, ita tamen ut extra urbem etiam operarii uinearum absq. annonae Praefecti licentia, non nisi quantum quisq. sibi bolenenis quinq. pararet, extrahere possent, adhibitis etiam ea de caussa custodibus, (opidanis territorij, qui uix ad duas anni partes frumentum collegerant non parum laborantibus) pyra modica, mala multa, nuces iuglandes, & castaneae multae, aestas non feruida, sicca tamen, ut ab in tio mensis Martij, usq. in mensem Octobrem, pluuiae,

uiae, exceptis modicis & nocentibus in menſe Maio, deſideratae fuerint. Ficus permodicae, & uitiatae, uini pluribus in Latio defuit pars tertia, reliquis dimidia, trans Tiberim non ita, ſed aliqui fere ad praeteritorum annorum menſuram collegerunt. Ouorum Octobri & Nouembri menſibus ea raritas, ut quattuor ſingulis Iulijs paſſim emerentur. Olei caritas, & in multis locis penuria. Pueri uirique & mulieres Puſtulis, quas uariolas appellant, cum multorum tum in urbe tum in opidis interitu (nam etiam in hoſpitalibus curabantur) ſummopere laborarunt, ut aliqui eo morbo quattuor, alij quinq. filios deſiderauerint. Septembri menſe Eurus, quem Syrochum appellant, uehemens, ſiccus, & pertimendus. Circa decimum Octobris diem lenis pluuia, quãtum ad ſata herbasq. uix ſufficeret, deinde ita lenes, & rarae, ut ad uigeſimum Decembris diem terra etiam culta adhuc infra trium noſtri temporis palmorum ſpatium arida reperiretur. Turdi, palumbes, anates, pauciſſimae. Porci multi, & pingues, quales non ante per decennium. Bruma niuibus, gelicidijs, maximoq. & ingenti frigore abundans exſtitit. poſt brumã pluuiae multae. Et de hoc hactenus.

De anni 1570. *qualitate, deq. erucis, & conuoluulis.*

ANNVS hic ex diametro fere cum praecedẽti pugnauit. licet enim fuerit ab initio pluuioſus, uere tamen, aeſtate, & autumno uſque ad Nouembris Kal. ſicciſſimus exſtitit, frumenti, uini, olei, pomorumq. omnium copioſus. Vnum tamen habuit inauditum, quod nec etiam memoriae proditũ memini me legiſſe. Beſtiolae quaedam, Romae uulgo Magnacotiae appellatae, ab eo, ut arbitror, quod teneros uitium oculos mãducent, (peculiaris uinearum morbus) quas a Latinis Erucas, a Graecis Campas appellatas fuiſſe crediderim, quae ex rore ſole concreto generantur, magnitudine fere ſeminis ſilueſtris foeniculi, piloſae, ſubnigrae, arcuatimq. ſe mouentes, eae beſtiolae in turgentibus uitiũ oculis ſe infigunt, eosq. penitus erodunt, ita ut ſpem omnem auferant non ſolum uindemiae inſtantis anni, ſed etiam legitimi inſequentis anni fructuarij. ſole incaleſcente uagantur, & erodunt, nubilo caelo & noctu in-

tra cortices uitium, & ſoraminula, quae ex ueteri uitium praeciſione apparent, ſe abſcondunt, & iterum ſole incaleſcente ad paſcua redeunt. Has quidem ſolertes agricolae, quo tempore apparere incipiunt, diligenter perquirere, & inuentas (ne dum eas auellere conantur, uitium oculis, in quibus plerumq. infixae reperiuntur, noceant) tenuibus uirgulis, uiſco illitis, colligere conſueuerunt, &, cum abundauerint, uitem inter nouum palmitem & uetus brachium uiſco circumdare, ita illis aſcenſum ad turgentes gemmas per aliquot dies prohibentes. Sed harum, de quibus loquimur, Erucarum tanta hoc anno, praeſertim in quibuſdam Tranſtiberinis partibus, copia fuit, ut nulla humana diligētia, nulloque remedio arceri potuerint. non enim uites tantum occupabant, ſed per terram multis in locis prorepentes, formicarum more itinera terebant, ita ut multi deſperato auxilio, uineas deſeruerint, alij uero, qui pertinacius curam adhibere uoluerunt, maxima pecunia impenſa, diligentia fruſtrati, impenſam & operam perdiderunt. eae namque adultae beſtiolae, quod nuſquam antea a uiuentibus uiſum, uel auditum fuerat, arundines, quibus uites pedantur, aſcenderunt, inq. ſuperiores praeciſos arundinum internodios, una ſupra aliam ſe condentes, & quaſi araneis telis ſe inuoluētes, corticem inſtar tenuis membranae ſingulae circa ſe obduxerunt, indeq. immobiles factae, poſt aliquot dies mutata forma, membranula praeroſa, papiliones effecti, coloris partim cineracij & ſubnigri, partim etiam nigri euaſerunt, circumque uitium crura, & proxima uirgulta euolantes, & oua, ut creditur, parientes, extincti ſunt. Rurſusq. ex ouis (ut bombycum exemplo coniectari licet) circa Iunium menſem aliae erucae exortae ſunt, quae folia etiam grandiora uitium repullulantia conſumentes, immaturas uuas, quae pertinaciter a prima generatione ſupererant, umbra ſpoliarunt: rurſumq. ut primae conditae, & in papiliones uerſae & extinctae, tertio circa Septembrem menſem prodierunt, quae denuo ea, quae remanſerant, & renata fuerant, folia erodentes, ita uuas complexae ſunt, licet non laederent, ut etiam auidi uindemiatores ab illarum eſu inuiti abſtinerent: quin etiam, cum ſeparari ab uuis, nō niſi cum magno negotio poſſent, cum uuis calcatae, uini ſaporem infeſtauerunt. Mirum hoc, &, ut dixi, inauditum omnibus uiſum eſt, mihiq. praecipue, ideoq. perquirendi anſam accepi, numquid & iſtae beſtiolae antiquis cognitae fuiſſent,

& an

& an etiã in uineis, & quibus remedijs se aduersus eas tutari consueuerint. Et quidem perquirendo inueni Aristotelem lib. 5. de animalibus c.19. ita de eis scripsisse. Nascuntur papiliones ex erucis, erucae ex uirentibus folijs, maxime brassica. primum minus quid milio consistit in folio, mox uermiculi inde contrahuntur, & accrescunt, tum intra triduum eruculae efformantur, quae auctae motu cessant, suaq. forma immutantur, appellanturq. tantisper chrysalides, quasi aurelias dixeris. duro intectae putamine, sunt ad tactum mobiles, meatibus araneosis obductae, nõ os, non aliud ex membris, quod conspicuum sit, possident: longo post tempore putamine obrupto, euolant inde animalia pennigera, quae papiliones uocamus. itaque primum, dum erucae sunt, cibo aluntur, atq. excrementum emittunt: at uero, cum in aurelias dictas transierint, nihil uel gustant, uel excernunt. Et paullo post: Quin etiam Superae & Aciae dictae, quibusdã eiusmodi alijs generãtur erucis, quae undent ingressu. parte enim innitentes priore, cõtrahunt sese, aduehentes posteriorem, arcuatimq. incedunt. uerum quaeq. orta, sibi colorem a sua eruca trahunt. Hactenus Aristoteles. unde Plinius sumpsisse uidetur, quod lib. 11. c. 32. scriptum reliquit. Multa, inquit, insecta aliter nascuntur atq. in primis ex rore. Insidet hic Raphani folio, primo uere, & spissatus sole in magnitudinem milij cogitur: inde porrigitur uermiculus paruus, & triduo mox eruca, quae adiectis diebus accrescit, immobilis duro cortice. ad tactum tantum mouetur aranei haec eruca, quam chrysalidem appellant: rupto deinde cortice, uolat Papilio. Haec Plinius. Ex quorum collatione locorum colligi licet, id, quod de uirentibus folijs, & maxime brassica dixit Aristoteles, Plinium, omissis uirentibus alijs, de raphano prodidisse. Item illud, Plinium, dum dicit, ad tactum tantũ mouetur aranei, uel corruptum Aristotelis locum habuisse, cum id Aristoteles nõ dicat, uel aliunde sumpsisse. Haec generatio nostris Magnacotiis, ut retuli, ad amussim conuenit, quam ob rem de identitate, Latinoq. nomine dubitandum non puto, si probabimus istas easdem uineis infensas fuisse: quod quidem paruo negotio demonstratur ex Palladio de re rust. lib. 1. c. 31. dum inquit: Campas fertur euincere, qui fusticulos allij sine capitibus per horti omne spatium comburens, nidorem locis plurimis excitarit. si contra easdem uitibus uolueris consulere, alio trito falces putatoriae feruntur unguendae. Haec ille.

ille. nec dubitandum puto, Erucas & campas idem esse, ex Columella lib. 11. c. ult. ad fi. ait enim. Vbi uero apricis regionibus post pluuias noxia incesserunt animalia, quae a nobis appellantur erucae, Graece autem campae nominantur, uel manu colligi debẽt, uel matutinis temporibus frutices olerum concuti. His igitur cognitis, quibus aduersus eas remediis uterentur antiqui, non ab re putaui quaerere. Et quidem Columella, loquens de ijs, quae oleribus nocent, erucis, post proxime relatum locum ita subiungit: Id tamen superuacuum est facere, si ante sationem, semina, uti iam praedixi, succo herbae sedi macerata sint. nihil enim sic medicatis nocent erucae. Cui remedio & aliud superstitiosum ex Democriti sententia subiungit, de quo & Plinius lib. 17. c. 28. Idemq. Plinius lib. 19. c. 10. de eisdem loquens ita refert. Naporum medicina est, siliquas una seri, sicut olerum cicer. arcet enim erucas: quo si omisso iam natae sint, remediũ absinthij succus decocti inspersus, & sedi, quam aizoum uocant: genus hoc herbae diximus. semen olerum si succo eius madefactum seratur, olera nulli animalium obnoxia futura tradunt, intotum uero nec erucas, si palo imponãtur in hortis ossa capitis ex equino genere, feminae dumtaxat. Aduersus erucas & cancrum fluuiatilem in medio horto suspensum auxiliari narrant. Sunt qui sanguineis uirgis tangant ea, quae nolunt his obnoxia esse. Hactenus ille. Palladius uero loco supra a me citato ita ait: Contra erucas semina, quae spargenda sunt, semper uiuae succo madefiant, uel earum sanguine. Quod postremum Palladij remedium ridiculum puto. cum haec animalia sanguine careant. male enim ille locum intellexit, unde uertit, ut infra de aliis apparebit. Idem paullo post illud quod supra de fusticulis allij, & de trito allio, uitibus medela, retulit, ita subiungit. Nasci quoq. prohibẽtur, si circa arborum uel uitium crura bitumen & sulphur incendas, uel si ablatas de horto uicino campas excoquas aqua, & per horti tui spatia uniuersa diffundas. Et paullo post Democritus asserit, neq. arboribus, neque satis quibuslibet noceri posse a quibuscumq. bestijs, si fluuiatiles cancros plurimos, quos Graeci paguros nominant, non minus quam decem, fictili uasculo in aqua missos tegas, & sub dio statuas, ut decẽ diebus sole uaporentur, postea, quaecumq. illaesa uolueris esse, ea aqua perfundas: & octonis diebus peractis hoc repetas, donec solide, quae optaueris, adolescant. Et nõ multo post: Campas nonnulli

nulli ficulneo cinere perſequuntur: ſi permanſerint, urina bubula & amurca, aequaliter miſta conferueant, & ubi refrixerint olera omnia, hoc imbre conſperge. Haec ille: quae pro maiori parte ex Conſtantino, ſeu eo, quiſquis ſit, qui ſub Conſtantini quarti Imperatoris nomine de agricultura ſcripſit, lib. 5. c. 48. trãſtuliſſe eum apparet. cum quo tamen non cõcordat in eo, quod Palladius cancrorum conſperſionem octauo die repeti mandat, cum ille alternis diebus fieri praecipiat. Hactenus de erucis dixiſſe ſufficiat, quas Catonis, Columellae, & Plinij temporibus uitibus non nocuiſſe exiſtimo, cum eo tempore arbuſtiuis & iugatis uineis, quae ſe multum a terra extollebant, uterentur, quibus nec hodie nocere ſolent. Verum quoniam poſt illa tempora, inſtar prouincialiũ, pedatis & humilibus uitibus uſi ſunt, ut & nos utimur, (nam Palladium inter auctores non multum antiquos connumero) nocuiſſe credendum eſt: ideoq. omiſſa a Catone, Columella, & Plinio remedia, a Palladio aduerſus eas prodita leguntur. ſic & poſteriores de eis meminerunt. nam Petrus Creſcẽtius, qui de agricultura Italico ſermone ſcripſit, lib. 4. cap. 18. eas manu legendas, pedibusq. conterendas, aut igne comburendas praecepit. Andreas uero Matheolus in Dioſcoridem lib. 3. c. *97.* in Tuſcia uiſco illis occurri. Verum antiquis (ne ipſos moleſtia caruiſſe quis putet) harum loco infenſi fuerunt inuoluuli, quos alij conuoluulos, alij uolucra, Palladius uero cantharides appellauit. ea enim beſtiola eſt magnitudine paullo amplior tritici ſemine, longi roſtri, inſtar curculionis, qui frumentum praerodit: aliae uiridis, aliae aurei, aliae caeleſtis, aliae uarij coloris, fulgentes omnes, & lucidae, alas habentes, ut Scarabei, contectas: nocte & matutino tempore uagantur, & roſtro pubeſcentes pampinos & teneras uuas, curculione in caulem infixo, praerodunt. necnon foliorum caules, in quibus ſolis auxilio miris modis, ad aeſtum euitandum, ſe inuoluunt & occultant, unde nomen ſumpſiſſe uidentur ex Plauto in Ciſtellaria, actu 4. ſce. 2. cuius haec ſunt.

La. imitatur nequam beſtiam,
Et damnificam. Ph. ſed quidnam, amabo? La. inuoluulum,
Quae in pampini folio intorta implicat ſe, itidem haec
Intortam orationem exorditur ſibi.

Cum autem animal iſtud hodie quoq. uineis arboratis nocentiſſimum ſit, non ab re eſſe putaui, ſi, de eo quoq. quid ſcriptum inuenerim,

nerim, recenseam. Cato de re rust. cap. 102. Conuoluulus in uinea ne fiat, amurcam condito. puram bene facito: in uas ahenum indito cõgios duos: postea igni leni coquito, rudicula agitato crebro, usq. adeo dum fiat tam crassum, quam mel. postea sumito bituminis tertiarium, & sulphuris quartarium: conterito in mortario, seorsum utrũque, postea infriato quamminutissime in amurcam caldam, & simul radicula misceto, & denuo coquito sub dio. nam si in testo coquas, cum bitumen & sulphur additum est, excandescet. ubi erit tam crassum, quam uiscum, finito refrigescat. hoc uitem circum caput & sub brachia unguito, conuoluulus non nascetur. Quem Catonis locum ad uerbum fere retulit Plinius dicto lib. 17. c. 28. declarans tertiarium pro tertia parte, quartarium pro quarta. Intellexi ego, eius amurcae, quae ad mellis crassitudinem coquendo fuerit redacta. Persequitur Plinius ubi supra: Quidam contenti sunt fumo huius misturae suffire uineas, secũdo flatu, continuo triduo. Plerique non minus auxilij & adiumenti arbitrantur in urina, quam Cato in amurca, addita modo aquae pari portione, quoniam per se noceat. Pergit idem: Alij uoluocem appellant animal praerodens pubescentes uuas. quod ne accidat, falces cum sint exacutae, fibrina pelle detergunt., atque ita putant, aut sanguine ursino liniri uolũt post putationem easdem. Hactenus Plinius. qui haec fere omnia ex Columella libro de arboribus, qui est omnium ultimus, c. 15. sumpsisse uidetur, ubi ille ita scriptum reliquit. Genus est animalis, Volucra appellantur, id fere praerodit teneros adhuc pampinos, & uuas. quod ne fiat, falces, quibus uineam putaueris, peracta putatione sanguine ursino linito, uel, si pellem fibri habueris, in ipsa putatione, quoties falcem acueris, ea pelle aciem detergito, atq. ita putare incipito. Et haec Columella. Qua in re animaduertendum censeo, quod Plinius uisus est addubitasse an Catonis cõuoluulus idem esset cum Columellae uolucro, cum de eis separatis nominibus uno eodemq. cap. tractauerit. scripsit enim quae in utroq. legerat, non curans an eadem essent, uel diuersa. Ad Palladium redeo, qui ipsas bestiolas a coloris & formae, ut arbitror, similitudine, Cantharides appellasse uidetur. is de his relato loco sic tradidit. Ne cantharides uitibus noceant in cote, qua falces acuuntur, ipsae sunt conterendae. Sed Constantinus dicto lib. 5. c. 47. unde locũ hunc Palladius sumpsisse uidetur, mandat cantharidas oleo macerari,

coque

eoq. oleo cotes, quibus falces acuuntur, perungi. De inuoluulis quoq. tractauit e nostris Cassaneus, satis admodum cõfuse, & corrupte antiquorum dicta referens, suo consilio super hoc edito, quod est omnium primum, ubi quaerit, an animalia uitibus & frugibus nocentia, per sacros nostros antistites & quomodo execrari debeant. Et haec de his, occasione ab anni qualitate sumpta, dixisse sat sit. Ceterum annus hic hominibus exstitit salubris. in quo anno illud quoq. annotandum, & memoriae tradendum putaui, Romanum populum, quod felix faustumq. sit, ad eum numerum auctum fuisse, ut hoc anno a festo Paschatis Resurrectionis Dominicae usq. ad idem festum sequentis anni 1571. Romae comesa fuerint uaccae & boues numero duodecies millies & nonaginta, uituli undecies millies & trecenti octuaginta quinque, uerueces quater & uigeties millies quingẽti & nouem, agni bis & quinquagies millies & trecenti quinquagintaquinque, haedi semel & quinquagies millies & trecenti, porci octies & decies millies centum & septem, bubalae, temporibus Plinij incognitae, nobis familiares, ducentae quinquaginta, frumenti cribrati & purgati ad molendum rubla centies decies septies millies trecenta septuaginta quattuor. ad quem numerum numquam ad hanc diem a ducentis annis citra peruentum est. & hic est numerus, qui ex professione ad publicanorum notitiam peruenit.

De numero dierum, qui inter dictatoris intercalationem & nostra tempora intercedunt, & demendi essent.

AD EXCELLENTEM PHILOSOPHUM ARTIUMQ. ET MEDICINAE DOCTOREM ALEXANDRUM PETRONIUM.

VM mihi per Brumam quinctanarium fieri timenti, Alexander optime, pro tua prudentia, & tenuiorem uictum, & otium imperasses, meq. saepius amanter, ut soles, inuiseres; ac sermo inter nos de Bruma intercalaribusq. diebus incidisset, memini continuo uulgaris ueterisq. astronomorum querelae, quam & apud aliquos legeram, & saepius a peritis disserẽtibus audieram, Solem a Caesaris

ſaris dictatoris intercalatione citra adeo progreſſum, ut niſi denuo intercaletur, futurum eſſe, ut feſtũ natiuitatis ſeruatoris noſtri Ieſu Chriſti, quod hodie octauo Kal. Ian. celebratur, in uernũ tempus differatur. Quamobrem, negotijs uacuus, cupiens rei huius ueritatem, quantum in me eſſet, percipere, ad huius rei cauſſas & rationes indagandas (etſi mihi id extra ollam & repagula eſſe ſcirem: quid enim homini ab ineunte aetate in iure & cauſſis dicendis uerſato, cum aſtronomia commune eſſe poteſt?) ſtudium contuli, & tandem, ut arbitror, inueni, tãtum abeſſe, ut quattuordecim, aut undeuiginti dies, ut aliqui memoriae tradiderunt, Sol a dictatoris intercalatione citra progreſſus fuerit, ut potius retrogreſſus, ſeu uerius minus ſit progreſſus: nec illi dies, quibus Sol minus progreſſus eſt, quiq. de medio demendi uidentur, tot eſſe numero, ut praedicant, ſed longe pauciores. Huius rei argumentum ſumebam ex eo, quod uno ore aſtronomi aſſerũt, curſum ſolis habita etiam ratione motus ſphaerae ſtellarum fixarũ, eſſe dierum trecentorum ſexaginta quinq. & horarũ ſex fere. Io. a ſacrobuſto tract. de ſphaera c.4. Orontius Fineus eodẽ tract. lib.1.c.5. fere enim dixerunt, quia non integrae ſex horae ſunt, ſed paullo minus. cum autem Caeſar dictator, ope & conſilio Soſigenis, eius rei, ut Plinius refert lib.15.c.28. peritiſſimo, ſublata pontificũ intercalandi licentia, quae mirum in modum anni ordinem turbauerat, ut auctor eſt Suetonius in Dictat. c.4. & Alcia. l. cũ bis ſexto de uerb. & rerum ſig. quarto quoq. anno unũ integrum diem addidiſſet quaſi integrae ſex horae annis ſingulis de curſu Solis ſupereſſent, iſq. eſſet, ut Celſus l. cum bis ſexto, de uerb. & rerum ſig. teſtatur ſexto Kal. Martias, & ita intacte ab inde citra relictum ſit, nulla illius minus, quod eſt ſex horarum, ratione habita: ſecutũ eſt, ut ſex plus minusue dierum ſpatio Sol retrogreſſus, ſiue, ut uerius dicam, minus progreſſus ſit, unde tempora anni & ſollemnia conſtituta, progreſſa eſſe uideantur. Horum autem ſex dierũ fere numerus hac certa quidẽ apud me, & ineuitabili ratione deprehenditur. Brumam tempore Columellae, qui paullo poſt tempora Dictatoris non multo ante tempora Plinij floruit, & ipſius quoq. Plinij tempore, qui ſub Veſpaſiano Imp. militauit, & illi ſuũ opus inſcripſit, dupliciter, ſi ipſi Columellae & Plinio credimus, ſumptam fuiſſe, ambigi non poteſt, cum ſcilicet Sol in Capricornum tranſitum faciebat, ſecundum Hipparchi ſententiam, & cum Sol

octauam

octauam eiusdē signi partem attingebat,iuxta Eudoxi & Metonis opinionem. Verba Columellae sunt haec lib.9.c.14. de apibus. Ab occasu Vergiliarum ad Brumā, quae fere conficitur circa octauum Kal.Ian.in octaua parte Capricorni,iam recondito melle utuntur examina, eoq.usq.ad Arcturi exortum sustinentur. Nec me fallit Hipparchi ratio, quae docet, solstitia & aequinoctia non octauis, sed primis partibus signorū confici. Verum in hac ruris disciplina sequor nūc Eudoxi,& Metonis, antiquorumq.fastos astrologorū, qui sunt aptati publicis sacrificijs: quia & notior est ista uetus agricolis concepta opinio. Nec tamen Hipparchi subtilitas pinguioribus, ut aiunt, rusticorum litteris necessaria est. Et alibi lib.11.c.2. Quid quoquo mense faciundum sit. XVI. Kal.Ian. Sol in Capricornum transitum facit, Brumale solstitium, ut Hipparcho placet. itaque tempestatem saepe significat. Et paullo post: IX. Kal. Ian. Brumale solstitium, sicut Chaldaei obseruant. Cui Chaldaeorum opinioni Plinius, qui frequenter Columellae opinioni aduersatur,adhaerens,lib.18.c.25.loquēs de solstitiis,sic inquit. Omnesq. eae differētiae fiunt in octauis partibus signorum Bruma Capricorni,ab VIII. Kal.Ian.fere, aequinoctium uernum Arietis,Solstitium Cancri,alterumq.aequinoctium librae: qui & ipsi dies raro non aliquos tempestatū significatus habent. Haec ipsi. Ex quorum attestationibus facile dignoscitur, quod siue Bruma fieret in prima parte Capricorni,iuxta sententiam Columellae,& Hipparchi: & ea erat XVI. Kal.Ian.qui est decimus septimus Decembris dies. Et tamen hodie inter omnes constat, Solem Capricornum ingredi post undecimum Decembris diem: & sic inter illa & nostra tempora sex tantum dies plus minus intercedunt: siue etiam attēdamus Chaldaeorum & Plinij rationem, ut scilicet Bruma in octaua signi parte fieret: cum ipsi asseuerēt eam octauam partem Solem attigisse, octauo seu nono secundum Columellam, octauo secundum Plinium Kal. Ianuarijs. ij sunt XXIIII. & XXV. Decembris dies, tunc: quia hodie, ut supputant omnes, octaua pars signi a Sole circa decimum nonum eiusdem mensis diem occupatur. Idem discrimen dierum sex, plus minus, cuilibet supputanti apparebit. qui dies si de medio tollerentur, ad Dictatoris initium reuerteremur. Verum, quia putauit Columella per Brumam ferro terram uerti non oportere, d. lib.11. cap. 2. loquitur autem de Bruma secundum Hipparchi opinionem, idest cum Sol primam

Capri-

Capricorni partem occupat,sic inquiens: His diebus,qui religiosius rem rusticam colunt, nisi si uinearum caussa pastines negant debere terram ferro commoueri:quod & sanxisse his numeris uidetur Virgilius de uitium satione loquens Geor.2.

Nec tibi tam prudens quisquam persuadeat auctor,
Tellurem Borea rigidam spirante mouere.
Rura gelu tunc claudit hiems, nec, semine iacto,
Concretam patitur radicem affigere terrae.

Quia,inquã,de Bruma istud praecepit Columella, nõ ab re quaerendum putaui(nam agricultura,ut nosti,plurimũ delector)postquam principium Brumae cognoui, finem quoq.illius indagare. Et quidem,ut arbitror,hoc nostro tempore,quo anni mille quingenti septuaginta à Christi benedicti seruatoris nostri natali com putantur,Brumam VI. idus Ian.is est octauus Ianuarij dies, expleri puto, ex Columella paullo post proxime relatum locum. ait enim.Pridie idus Ian.incertus status caeli. per hos quoq.dies abstinent terrenis operibus religiosiores agricolae,ita tamen,ut ipsis Kalendis Ian.auspicandi caussa omne genus operis instaurent, ceterum differant terrenam molitionem usq.in idus. Ex cuius uer bis facile intelligitur,Brumam, cuius initium ipse loco supra citato,cum primam Capricorni partem Sol ingrederetur, constituerat,qui erat XVI. Kal.Ian.& per quam terram ferro uerti uetaue rat, idibus Ian.is est decimus tertius Ianuarij dies, finem habere: quo die licentiam uertendi solum ferro imperticbatur.a quo qui dem tertiodecimo Ianuarij die, si sex illi plus minusue dies, quibus solem minus progressum fuisse dixi, demantur, remanebit, quod paullo ante asserui,Brumã ex hac supputatione circiter octa uam Ian.diem expleri, uel, si quis mallet Chaldaeorum sententiam sequi, ut in octaua signi parte Bruma conficiatur, (quod minus uerum puto) is finis tunc erat circiter uigesimum secundum Ian.diem, nunc autem circa sextum decimum Ian.diem absq.dubio fiet. quod & a uulgi instantis temporis opinione non abhorret. nam ea, quae a Bruma agricolis peragenda supersunt, quae post brumam inchoamus, post festum beati Antonij, quod decimo septimo Ianuarij die celebratur,uulgo & prosequimur, & auspicamur. Haec autem tuo iudicio (nam & huius quoque rei pe ritissimum te noui) submitto. Vale, & me, ut soles, ama.

LVCAS

LVCAS PAETVS IVRISCONS.

De restitutione ductus Aquae Virginis.

Ius Quartus Medices Pont. Max. cum plurimum aedificijs, publicisq. operibus delectaretur, inter alia, de restituendo aquaeductu fontis Virginis, opus a multis citra saeculis desideratum, cogitauit; cumq. de modo, & impensa tractaret, & quidam Architecti, calculo satis obscure inito, cum in multis subterraneis locis uestigia ductus non apparerent, & longe aliter progrederetur, quam ipsi designassent, opus xxiiij. millibus scutatis abunde perfici posse putassent, consilium tamen iniuissent petere xxx. millia, sperantes, quod supra esset, eis lucro cessurum: ipsi quidem Architecti uerentes id asserere, huic oblationi fiendae quendam Antonium Triuisium Liciensem supposuerunt, hominem quippe satis temerarium, & qui Psyllorũ more usus fuisset, per uicos, & plateas circuire. Qui, Principe adito, socijsq. & magistris elusis, suo nomine repromisit opus xxiiij. millibus perfecturum. Adinuentis interim quibusdam non minus confidentibus, ne dicam temerarijs fabris murarijs, qui opere inter se, designatis, diuisisq. locis, repartito, 18. millibus se illud perfecturos repromittebant, oblatis etiam sponsoribus, quorum nomina Camerae Apostolicae, Romanoq. Populo, Triuisius se cessurum asserebat, si fabris suo nomine pecuniae numerarentur, demonstrauitq. ita se cum lucro, & tute opus ad finem producere posse. Res uisa est Pontifici facilis, ideoque onus pecuniae diuisit, ut scilicet Pontifex ipse tertiam, tertiam & Clerus, & reliquum Romanus Populus conferret, uoluitque & Pontifex opus hoc per Rom. Pop. animaduerti, ut recte, & secundum legem a redemptoribus perficeretur. Et exinde re in concionem deducta, uisum est aliquibus opus expediri non posse, cum fontes, qui hodie sunt in loco nuncupato Salone, crederentur non esse illi, qui Aquam Virginem Romae tribuissent, sed illi, qui ad salinas iuxta

portam Trigeminam, quae inter Auentinum, & Tiberim erat, aquam ab Appio Crasso, cui Caeco cognomen fuit, ductam exhibebant, moti cum ex uocis significatione (nam putabāt Salonem a Salinis, ubi aqua terminabatur, corrupte dici) tum etiam ex dictis Iulij Frontini, qui satis aperte testatur, Appiam aquam concipi agro Lucullano, inter milliarium septimum, & octauum diuerticulo sinistrorsum passuum septingētorum octuaginta, cuius etiā ductus uestigia adhuc hodie supra portam Capenam inspiciūtur. Cum idem de Virgine loquens, eam concipi uia Collatia, ad milliarium octauum testetur. Quem Frontini locum, Cardinalis Triuultius testimonio comprobasse uidebatur, qui eo Salonis loco pulcherrimam uillam, & fundum instruxerat, & construxerat, & aquam illarum fontium Appiam esse supra aedes inscripserat. inde mihi, nescio qua re, demandata cura, ut fontes, & loca diligenter inspicerem, & in Senatu referrem. loco igitur fontium in primis diligenter inspecto, cui uerba illa Frontini de aqua Virgine conueniunt, cum de ea loquens, ita inquit: Concipitur ergo uia Collatia ad milliarium octauū, palustribus locis, signino circumiecto, continendarum scaturiginum caussa: collatoq. Plinij loco lib. 31. c. 3. qui de Agrippa loquens, ita inquit: Idem & Virginem duxit ab octaui lapidis diuerticulo duorum millium passuū Praenestina uia: iuxta est Herculaneus riuus, quem refugiens, Virginis nomen obtinuit: ac etiam inspecto opere arcuato, & substructionibus, quae Virgini a Frontino attribuuntur, audacter retuli, etsi subterranei specus quibusdam in locis non apparerent, Virginem esse, & reduci posse. Et exinde electi uiri nobiles Marius Frangipanius, Populi Romani Cancellarius, Rutilius Alberinus, & Horatius Narus, qui mecum onus subirent, & omnes una curaremus, ut opus recte, & sine fraude, ac quam citissime perficeretur; interimq. pecuniae collatae Triuisio illi, & fabris murariis distributae, opus, praesidente operi Illust. Gabrio Sorbellono, Pij iiij. ex sorore nepote, auspicatum est, uix tamen coeptum, tot inter Triuisium redemptorem, & fabros subredēptores discordiae, & lites exortae sunt, ut tādem uisum sit nobis concurrente etiam Reuer. & Illustr. Ioan. Antonio Sorbellono Cardinali sancti Georgij, & Reuerendiss. & Illustriss. Benedicto Cardinali Lomellino, tunc Camerae Apostolicae Clerico, Pontifici referre, opus ad finem perduci non posse, nisi ab eo Triuisius arceretur. Id Pontifex

renuit,

renuit, praetextu quod aequum esset, Triuisium operis auctorem, illius debere esse perfectorem, tantum per nos animaduerti, ut opus cito prosequeretur, & recte. Triuisio igitur opus intricare prosequente, mortuus est Pontifex, creatusque est Pius V. Ghisilerius Pontifex optimus, qui etsi animarum saluti consulens, ad morum prolapsorum correctionem, & ad bene, beateq. uiuendi institutionem, summo studio, totisq. uiribus intenderet, publica tamen opera non negligens, huius ductus prosequendi curā Reuerendiss. & Illustr. Ioāni Riccio Cardinali Politiano praecipuam demandauit, qui (cū interim Triuisius ille misere admodum diem suum obijsset) reintegrato negotio, uocatis compluribus Architectis, cognito quod fere dimidium operis peragēdum supererat, & quod alia decem millia perfectioni sufficere crederentur, cum illa uiginti quattuor millia, & plura a Triuisio consumpta fuissent, re ad Populum relata, alia decem ex uini uectigali redigenda, huic operi a S. P. Q. R. applicata sunt, cum quibus opus curantibus Naro, & me Luca Paeto, adhibitis Iacobo a Porta, & Bartholomaeo Gripto Architectis, qui opus iuxta legem conuentionis a redemptoribus exigerent, perfectum est; correctis quibusdam, quae ab antiquis animaduersa non fuerant. Primum quia aqua fontium, qui tres sunt, cum acquisitionibus, quae intra ductum oriuntur, uisa est satis, superque esse aquaeductui, & forma praesertim in ductu arcuato, Herculaneum riuum, qui uere loco palustri, & ima in ualle ultra fontes consurgit, reijciendum putauimus, & adiacentibus agris, & praediis relinquendum: & cum exinde ductus aquae substructione, per mediam uallem palustrem, longo circuitu ad montis radices, ubi subterranea forma initium capit, peruenit, usibreuiore uia, perfosso monte, durissimi Tofi, Scabri, qui inter primā fontem, & duas alias intersurgit, & ubi turris assurgit, quo in loco forsan Virginis aedicula fuit, de qua meminit Frontinus, recta fere uia, iam non amplius per loca palustria, sed per montis radices, fontes coniunximus, & ad specum antiqui ductus perduximus. quo factum fuit, ut, ubi antea aquae pluuiales, a mōtibus descendentes parietibus substructionis inhaerentes, ipsos parietes, non sine aquae detrimento corrumpebant; hodie cum iuxta radices montium riuo subterraneo perducatur, aqua pluuia ad ima supra ductū prolabatur: sicq. incorruptam aquam, & illaesum ductū

longo aeuo putauimus conseruari posse, in ea etiam subterranea specu, nouoq. ductu conficiendis, uenae multae eiusdem bonitatis. cuius & fontes, acquisitae sunt, ita ut riuus Herculaneus amplius a ductu, inarcuato opere capi non potuisset, construi etiam curauimus in initio montis, de quo supra, fenestram emissariam, ut si quando in ductu, (ut saepe cõtingit) uitium fieret, aqua paruo negotio auerti posset, & ductus emendari: quod non solum ibi, sed etiam in initio eius substructionis, quae est in loco, ubi nunc dicitur Bucca leonis: qui locus etsi Frontini tempore totus substructionis esset, ut etiam hodie uestigia demonstrant, per nos tamen etiam arcuato opere est restitutus, ut pluuiales aquae, & scaturigines quaedam, quae ibi sunt, facile subterlabi possint. sed & alterum, & tertium emissarium in initio operis arcuati, iuxta Anienem a sinistris confici fecimus: ex quibus paruo negotio, repagulis demptis, ductus omnis purgari poterit, & in continenti restitui. cumque aquae Crabrae pars, quam nunc Maranellam appellant, quae per ima agri Nobilium de Rusticis pertransit, non nihil antea aquaeductui nocuisset, nos ponte supra aquaeductum facto, eoq. stratis silicibus munito, per eum illaeso ductu, eam aquam Crabram, & pluuiales transmittendas curauimus, alio etiam ibi supra ductum ponticulo constructo, & strato, per quem fontes quidam, qui in ea ualle consurgunt, unde Appiam aquam Romae ductam fuisse facile comprobare possem, sine ductus laesione, aut aquae uitio commode pertranseant. rursus etiã quia re ipsa compertum fuit, opus arcuatum pluries fuisse emendatum, eo quia parietes, qui aquam supra fornices, seu arcus continebant, tenuiores, quam res desiderabat, facti fuerãt, nempe crassitudinis sesquipedalis, siue duorum palmorum nostri temporis: quo fiebat, ut illis, pondus aquae pandere conantis, sustinere nequeuntibus, ductus uitiaretur: ideoq. illi primo parieti, & alterum eiusdem crassitudinis adiunxerant, qui cum priore nõ conueniens (nam in parietibus nouum cum ueteri non conuenit) maius uitium fecerat, internascentibus caprificis, ederis, terebinto, rubis, & alijs arboribus & fruticibus parietes corrumpentibus. Nos igitur destructa parte omni superiori usque ad imas fornices, parietes hinc & hinc crassitudinis palmorũ quattuor, crusta intrinsecus coctis lateribꝰ fieri curauimus: opusq. pillis cemẽtiis, hinc, & hinc distãtes inter se palmos plus minus lx. muniri fecimꝰ: & ut stabilius

bilius esset opus, & ne parietes aquam continentes, aquae & fornicum superimpositarum pōdere panderentur, inter quasq. pilas catenas ex lapide Tiburtino annecti curauimus. insuperq. cum in reperiendis puteis, unde ductus purgari posset, multum, & diu per nos laboratum fuisset, nempe quia subterraneus ductus, nullis tunc supra terram uestigijs apparentibus modo hinc, modo illinc nulla ratione se uertit, iussimus aliquot angulares puteos, supra terram altitudine palmorum decem extolli, & confornicari, paruo foramine in summitate relicto, unde aquae spiritus exalare possit, reliquos uero per palmos quattuor infra terram fornice muniri, & operiri curauimus, sicq. ductus, Deo Optimo Maximo adiuuante, restitutus est, aquaq. ad Triuij fistulas XVII. Kal. Septembris, anno a seruatoris nostri natali sesquimillesimo septuagesimo magna omnium laetitia perducta est: tripliciq. ibi emissario (usq. dum in fontes per Vrbem dispensetur) per Cloacam, inibi data opera nuper exstructam, in Tiberim, ne Ciuitati noceret transmissa est. non tamen prius perducta est, quam Optimus Princeps de eius bonitate a peritissimis medicis, per quos omne experimentum fieri iussit, certior factus fuisset. decreuerat enim Sanctissimus Pontifex potius omne impensum amitti debere, quam aquam ducere; si, ut quidam illi falso suggesserant, corporibus saluberrima non esset. Libet hoc in loco, ut error omnis ex mente titubantium excutiatur, & plena huius aquaeductus, & unde nomen Virginis assumpserit, & quo itinere ad Vrbem perueniat, & unde acquisitiones illi accedant, notitia habeatur loca Plinij & Frontini, de Aqua Virgine loquentium, recensere, & quae ego uidi, referre, ut ulterius haesitationi locus non relinquatur. uerba Frontini sunt haec: (loquitur autem de Marco Agrippa, qui anno ab urbe condita, ut ipse paullo ante dixerat, septingentesimo decimo nono, Imp. Caes. Aug. & M. Laelio Volcatio Coss. aquam Iuliam duxerat) Idem, inquit, cum iam tertium Consul fuisset, C. Sentio Sp. Lucretio Coss. post annum xiij. quam Iuliam deduxerat, Virginem in agro quoque Lucullano collectam Romam perduxit. Dies quo primum in Vrbem responderit V. iduum Iunij inuenitur, Virgo appellata, quod quaerentibus aquam militibus, puella uirguncula quasdam uenas monstrauit, quas secuti, qui foderant, ingentem aquae modum inuenerunt: aedicula fonti apposita, hanc Virginem pictura ostendit. Concipitur ergo uia Col-

latia ad milliarium octauum, paluſtribus locis, ſignino circumiecto continendarum ſcaturiginum cauſſa, adiuuatus ex compluribus acquiſitionibus. uenit per longitudinem paſſuum xiiij. millium centum quinq. ex eo riuo ſubterraneo paſſuum xj. millium octingentorum ſexaginta quinque, ſupra terram, per paſſus mille ducentos quadraginta, ex eo ſubſtructione riuorum locis compluribus paſſuum quingētorum quadraginta opere arcuato paſſuum ſeptingentorum, acquiſitionum ductus riui ſubterranei efficiunt paſſus mille quadringentos quinq. Haec ille. Ex his manifeſte dignoſcitur, Agrippam primum huius aquae inuentorem, & ductorem fuiſſe. quod & teſtatur Plinius lib. 31. c.3. qui ante Frontini tempora uiguit. is enim tempore Veſpaſiani, ille uero Neruae ſcripſerunt. ait enim Plinius de Agrippa loquens, ut & ſupra retuli, idem & Virginem adduxit, ab octaui lapidis diuerticulo duum millium paſſuum, Praeneſtina Via. iuxta eſt Herculaneus riuus, quem refugiens Virginis nomen obtinuit. Haec ille, qui & de ea iterum lib.36. c.15. meminit, in diſtantia ab Vrbe (ut uides lector candide) conueniunt. ambo enim ab octauo lapide teſtantur, nec in uia diſcrepant, quamuis Frontinus teſtetur de Via Collatia, Plinius de Praeneſtina, quia Plinius non in uia, ſed diuerticulo a uia duum millium paſſuum, ut res ipſa etiam hodie indicat, aſſerit. Via autem alia, quae hodie iuxta fontes pertranſit, & ad uicina praedia ducit, Collatiam appellatam fuiſſe crediderim, uſq. dum de alia conſtet: ſicq. & in loco conueniunt: de nominis origine, ſiue unde Virginis nomen aſſumpſerit, aperte diſcrepant. in quo ego magis Frontino, qui de his principaliter tractauit, cura ſibi ab Imperatore iniuncta, quam Plinio, qui perfunctorie, & incidenter de ea locutus eſt, aſſentio; ceteri credent, quod eis magis arridet. Nunc, quae uidi, referam. Ductus ſubterranei, de quibus meminit Frontinus, incipiunt ad radices montis, ubi aqua primum ex loco paluſtri, & ſubſtructione egrediens ſpecum ingreditur, & exinde recta fere linea, continuatis per totum aquaeductum puteis, interuallo a Vitruuio lib.8.c.7. praefinito, nempe ut intra duos actus inuicem diſtēt. quod ſpatium eſt palmorum noſtri temporis CCCXII. nec ullus eam metā egreditur, peruenit iuxta praedium, quod eſt in agro Nobilium de Ruſticis, ubi facto angulo diſcedit ad ima, quo in loco, ideſt in ima ualle ſummitas aquaeductus ſolo fere aequalis eſt. Hoc in loco inuenimus

uenimus antiquos ſupra plumbi laminam extenſam propter loci inſtabilitatem ductos fundamenta ieciſſe, & ſuperaedificaſſe. Ab hoc loco ſubterraneo riuo continuato ad alteram uallem in agro Nobilium de Caſſalibus peruenit, ubi nunc dicitur Bucca leonis, eo quia a triginta annis citra fonticulo cuidam inibi non longe ab aquaeductu exorienti, marmoreũ caput Leonis, ex cuius ore aqua proflueret, & commode hauriretur, ab agri domino appoſitũ fuit; quod marmor nos aquaeductui inſeruimus, ut inde aqua profluens in uicinorum praediorum commodum hauriri poſſit; quo in loco ſubſtructione, & modico opere arcuato per nos, ut dixi, facto, eam uallem pertranſit, indeq. continuato ſubtus proximum montem riuo ſubterraneo, ad proximam uallem agri Monachorum Sancti Paulli peruenit. unde longa ſubſtructione ad alterum proximum montem perducitur, & inde rurſus ſubterraneo ſpecu, a dextris progrediendo, non modico itinere uiam Tiburtinam interſecat, rurſusq. a ſiniſtris, iterumq. a dextris progrediendo, iuxta Anienem ſe oſtendit. unde opere arcuato ad alium proximum montem, & inde per ſpecum riuo ſubterraneo uia Nomentana interſecata, ad aliam proximam uallem, & inde alio arcuato opere ad proximum montem, & exinde, Salaria uia pariter interſecata, per collem hortulorum ſubtus amoeniſſimum uiridarium, ampliſſimumq. aedificium Reuerendiſſimi, & Illuſtriſſimi Cardinalis Politiani, intra Vrbem perducitur. quo in uiridario iuxta puteũ aquaeductus hinc, & hinc lapidibus Tiburtinis, Cippi ſeu Termini formam habentibus, inſcriptiones iſtae inuẽtae ſunt.

VIRG
TI.CAESAR.AVG
PONTIF.MAXIM
COS.V.IMP.VIII
I
P CCXL

VIRG
TI.CLAVDIVS
DRVSI.F.CAESAR
AVG.GERMANICVS
PONTIFEX.MAXIMVS
TRIBVNIC.POTESTAT.IIII
COS.III.IMP.VIII.P.P
I P CCXL

Haecque, ut dixi, aquaeductus uia eſt longitudinis a Frontino deſcriptae: nempe paſſuum xiiij. millium. Acquiſitiones quoq. de quibus Frontinus meminit, perquiſiui. nam fere omnes huius ductus ſubterraneas partes, partim equeſter, ubi multa aqua non erat, partim pedeſter, ubi ſicco pede ambulare licuit, partim uero

nauicula, ad id accommodata, ab hominibus tracta, ubi riuus nauigabilis fuit, diligenter inspexi, inueniq. in initio montis, quem primum fontes subeunt, non longe ab ingressu, hinc & hinc ductus acquisitionum factos fuisse, latitudine palmorum fere decem, altitudine palmorum nouem, cuius longitudinem inuestigare non ualui, cum limo ad altitudinem palmorum quinque repleti essent, ex quibus hinc, & hinc aqua in aquaeductum profluebat, non tamen multa, & ab his non longe quattuor alij cuniculi, duo hinc, duo illinc, contra inuicē ex diametro, latitudine palmorum circiter trium singuli, altitudinis palmorum septem fere, ex quibus etiam aqua, licet modica, in ductum profluit, de quibus arbitror sensisse Frontinum dum ait: Acquisitionum ductus subterranei efficiunt passus mille quingentos quinq. sed in monte, quem dixi extare inter uallem agri de Rusticis, & agrum Buccae leonis nuncupatum, longe maiores, quam alibi, acquisitiones inueni, non quidem ductas per cuniculos, aut specus, sed in ipsius aquaeductus lateribus hinc & hinc passim scaturientes, ut fere ex illis quincta pars totius aquae, quae ad urbem ducitur, efficiatur; & tandem in toto ductu, duobus montibus exceptis, uno uidelicet, unde aqua in maius arcuatum deducitur, & altero, a quo aqua a dicto opere arcuato exiens recipitur, & in aliud opus arcuatum traijcitur, in quibus ne gutta quidem aquae scaturit, acquisitiones quamplurimae exoriuntur, quibus acquisitionibus fontes adiuti optimam aquae copiam in Vrbem ferunt. Initio igitur, & statu ipsius aquaeductus cognito, remanet, ut recenseam, quoties inueni aquaeductum hunc corruptum fuisse, & restitutum. Et quidem opus arcuatum destructum fuisse a C. Caesare, & a Ti. Claudio restitutum, monumentum, quod ad radices Pincij montis, in hortis tunc Angeli Colotij in ipso aquaeductu conspicitur, aperte demonstrat: cuius hanc fuisse inscriptionem, Andreas Fuluius, de aqua Virgine loquens, uir sane doctus, & rerum antiquarum peritissimus, testatur, & nos legimus.

TI. CLAVDIVS. DRVSI. F. CAESAR. AVGVSTVS. GERMANICVS
PONTIFEX. MAXIM. TRIB. POTEST. V. IMP. XI. P. P. COS. DES. IIII.
ARCVS. DVCTVS. AQVAE. VIRGINIS. DISTVRBATOS. PER. C. CAESAREM
A. FVNDAMENTIS. NOVOS. FECIT. AC RESTITVIT.

Deinde

Deinde a Longobardis aquaeductum directum crediderim. nam Hadrianus primus patria Romanus, Pontifex Maximus, domitis iam afflictisq. Longobardis, anno a Christi Seruatoris nostri Natali circiter DCCLXXVI. ut Platina refert, Virginis aquaeductum, cum alijs urbis aquaeductibus restituit, quem non multo post dirutum, in tanta rerum, quae successit, calamitate credendum est, nec ulterius restitutum fuisse, inueni. nam quod legitur in inscriptione, quae ad publicas Triuij fistulas apposita est, Nicolaum quinctum Aquaeductum Virginis restituisse, id a uia Salaria citra factum fuisse intelligo, unde acquisitiones, & scaturigines, quae ad nostra usq. tempora fluxerunt, initium sumunt. Nam si Nicolaus opus arcuatum restituisset, ductumq. purgasset, non ita, ut a nobis inuentum est (uix annorum centum spatio intercedente) nullis urbis obsidionibus intermedijs, quantauis hominum negligentia dirui, & aboleri potuisset. Hactenus de his.

Viri Illustrissimi carmina.

Virgineos olim Caesar Frontinus Agrippa
   Aduexit, scripsit, restituit latices.
Haec eadem nostro miramur tempore. Quartus
   Quas Pius ex magna parte reduxit aquas,
Perficit & uena fecundat diuite Quinctus,
   Aeternam Paetus digerit Historiam.

Vinctus Rhemnius Fannius Palaemon, cuius haec sunt carmina, quorum etiam finis desideratur, temporibus Claudij & Neronis imperatorum floruit, ex his quae Plinius lib. 14. cap. 4. tradidit, de industria Acilij Stheleni e plebe libertina in uineis instruendis & colendis tractans: ubi ita inquit: Sed maxima eiusdem Stheleni opera Rhemnio Palaemoni, alias grammatica arte celebri, in hisce XX. annis mercatorus DC. nummum: & quae sequuntur. De quo Crinitus quoque de Poetis Illustribus in uita Lucani, quantum ad rem attinet, sic scripsit: M. Annaeus Lucanus, natione Hispanus, patria Cordubensis, C. Caesare Germanico iterum, & L. Caesiano consulibus natus, delatus ad urbem prima infantia, adolescens factus illustres habuit praeceptores in literis Rhemnium Palaemonem, qui principem locum inter omnes grammaticos tenuit.

Q. RHEMNII FANNII PALAEMONIS

De ponderibus, & mensuris carmina.

Ondera Paeonijs ueterum memorata libellis
Nosse iuuat: pondus rebus natura locauit
Corporeis. Elementa suum regit omnia pondus.
Pondere terra manet. uacuus quoque ponderis aether
Indefessa rapit uoluentis sidera mundi.
Ordiar a minimis, post haec maiora sequentur.
Nam maius nihil est aliud, quam multa minuta.
Semioboli duplum est obolus, quem pondere duplo
Gramma uocant, scripulum nostri dixere priores.
Semina sex alij siliquis latitantia curuis
Attribuunt scripulo, lentes ueraciter octo,
Aut totidem speltas, numerant, tristesue lupinos
Bis duo. sed si par generatim his pondus inesset,
Seruarent eadem diuersae pondera gentes:
Nunc uariant. Etenim cuncta non foedere certo
Naturae, sed lege ualent, hominumq. repertis.
In scripulis ternis drachmam quo pondere doctis
Argenti facilis signatur pondus Athenis:
Holceq. a drachma non re, sed nomine differt.
Drachmam si gemines, aderit, quem dicier audis.
Sicilicus. Drachmae scripuli si adiectio fiet,
Sextula quae fertur: nam sex his uncia constat.
Sextula cum dupla est, ueteres dixere duellam.
Vncia fit drachmis bis quattuor: unde putandum,
Grammata dicta: quod haec uigintiquattuor in se
Vncia habet, tot enim formis uox Graeca notatur,
Horis quot mundus peragit noctemq. diemque.
Vnciaq. in libra pars est, quae mensis in anno.

Haec

Haec maior Latio libra eſt, gentiq. togatae.
Attica nam minor eſt. ter quinque hanc deniq. drachmis,
Et ter uicenis tradunt explerier unam.
Accipe praeterea, paruo quam nomine Graij
Mnam uocitant, noſtriq. Minam dixere priores.
Centum hae ſunt drachmae. quod ſi decerpſeris illis
Quattuor, efficies hanc noſtram denique libram.
Attica quae fiet, ſi quartam dempſeris hinc, mna.
Ceropium ſupereſt poſt haec dixiſſe talentum,
Sexaginta minas, ſeu uis ſex millia drachmas,
Quod ſummum doctis perhibetur pondus Athenis:
Nam nihil his oboloue minus, maiusue talento.
Nunc dicam, ſolidae quae ſit diuiſio librae,
Siue aſſis: nam ſic legum dixere periti,
Ex quo, quod ſoli capimus, perhibemur habere,
Dicimur, aut partis domini pro partibus huius:
Vncia nam librae ſi deeſt, dixere deuncem:
At ſi ſextantem retrahas, erit ille decuncis.
Sed nullum reliquo nomen ſemuncia certum
Dempta dabit. neque enim eſt huius ſeſcuncia triplex.
Dodrantem reliquum uocitant quadrante retracto.
Cumque triens deſit, beſſem dixere priores.
Ijdem ſeptuncem dempto quincumce uocarunt.
Poſt haec ſemiſſis ſolidi pars maxima fertur.
Nam quae dimidium ſuperat, pars eſſe negatur,
Vt docuit tenui ſcribens in puluere muſa
Cetera dicta prius, quibus eſt ſemuncia maior.

De ponderibus, ſiue menſuris humidorum, & frugum.

ET de ponderibus ſupereſt pars altera nobis,
Humida metiri, ſeu frugum ſemina mauis.
Cuius principio nobis pandetur origo.
Pes longo ſpatio, latoque notetur in anglo
Angulus ut par ſit, quem claudit linea triplex.
Quattuor ex quadris medium cingatur inane:
Amphora fit cubus: quam ne uiolare liceret,
Sacrauere Ioui Tarpeio in monte Quirites.

Huius

Huius dimidium fert urna, ut & ipsa medimni.
Amphora, terque capit modium, sextarius istum
Sex decies haurit, quot soluitur in digitos pes.
At cotylas, quas, si placeat, dixisse licebit
Heminas, recipit geminas sextarius unus,
Qui quater assumptus fit Graio nomine choenix.
Adde duos, chus fit uulgo, qui est congius idem,
A quo sextarij nomen fecisse priores
Crediderim, quod eos capiat sex congius unus.
At cotyle cyathos bis ternos una receptat.
Sed de abaco nobis id pondus saepe notatur.
Bis quinque hunc faciunt drachmae, si appendere tentes.
Oxybaphus fiet, si quinque addantur ad illas.
At mystrum cyathi quarta est, ac tertia mystri,
Quam uocant cyanen. capit haec cochlearia bina.
Quod si mensurae pondus componere fas est,
Sextarij cyathus pars est quae est uncia librae,
Nec non oxybaphi similis sescuncia fiet,
Sicilicumque tibi mystro simulare licebit.
Cochlear extremum est, scripulique imitabitur instar.
Attica praeterea dicenda est amphora nobis,
Seu cadus. hanc facies, nostrae si adieceris urnam.
Est & bis decies quem conficit amphora nostris
Culleus. hac nulla maior est mensura liquoris.
Est etiam terris, quas aduena Nilus inundat,
Artaba: cui superat modij pars tertia post tres.
Namque etiam modijs explebitur artaba triplex.

De ponderibus uariorum liquorum, & aquae.

Llud praeterea tecum cohibere memento,
Finitum pondus uarios seruare liquores.
Nam librae, ut memorant, bessem sextarius addet,
Seu puros pendas latices, seu dona Lyaei.
Addunt semissem librae labentis oliui.
Selibramque ferunt mellis superesse bilibri.
Haec tamen assensu facili sunt credita nobis.
Namque nec errantes undis labentibus amnes,

Nec

Nec mersi puteis latices, aut fonte perenni
Manantes, par pondus habent: non deniq. uina,
Quae campi aut colles nuperue aut ante tulere,
Quod tibi mechanica promptum est depromere musa.
Ducitur argenti tenuiue ex aere cylindrus,
Quantum inter nodos fragilis producit arundo,
Cui cono interius modico pars ima grauatur,
Ne totus sedeat, totusue supernatet undis.
Lineaque a summa tenuis descendit ad ima
Ducta superficie: tot quaeq. in frusta secatur,
Quot scripulis grauis est, argenti aerisue cylindrus.
Hoc cuiusq. potest pondus spectare liquoris.
Nam si tenuis erit, maiori mergitur unda.
Si grauior, plures modulos superesse notabis.
Aut si tantundem laticis sumatur utrimque,
Pondere praestabit grauior: si pondere secum
Conueniunt, tunc maior erit, quae tenuior unda est.
Quod si ter septem numeros texisse cylindri
Hos uideas latices, illos cepisse ter octo,
His drachma grauius fatearis pondus inesse.
Sed refert aequi tant umconferre liquoris,
Vt grauior superet drachma quantum expulit undae
Illius aut huius teretis pars mersa cylindri.
Haec de mensuris: quarum si signa requires,
Ex ipsis ueterum poteris cognoscere chartis:

De inuentione argenti, auro in una massa permisti.

Vnc aliud partum ingenio trademus eodem.
Argentum fuluo si quis permisceat auro,
Quantum id sit, quoue id possis deprendere pacto,
Prima Syracusij mens prodidit alta magistri.
Regem namq. ferunt Siculum, quam uouerat olim
Caelicolum regi, ex auro statuisse coronam:
Compertoq. dehinc furto, nam parte retenti
Tantundemq. argenti, opifex immiscuit auro,
Orasse ingenium ciuis, qui mente sagaci,
Quis modus argenti fuluo latitaret in auro,

Repperit

Repperit illaesum, quod dijs erat ante dicatum.
Quod te quale fiet, paucis, aduerte, docebo.
Lancibus aequatis, quibus haec appendere mos est,
Argenti, atque auri, quod edax purgauerit ignis,
Impones libras, neutrum ut praeponderet: hasque
Submittes in aquam: quas pura ut ceperit unda,
Protinus inclinat: pars haec, quae sustinet aurum,
Pensius hoc namque est, similari crassius unda.
At tu siste iugum, medijq. e cardine centri
Interualla nota, quantum discerpserit illinc,
Quotque notis distet suspenso pondere filum.
Fac drachmis constare tribus. Cognouimus ergo
Argenti atque auri discrimina: denique libram
Libra tribus drachmis superat, cum mergitur unda.
Sume dehinc aurum, cui pars argentea mista est,
Argentique meri par pondus, itemque sub unda
Lancibus impositum specta: propensior auri
Materies. subsistit enim, furtumq. docebit.
Nam si ter senis superabitur altera drachmis,
Sex solas libras auri dicemus inesse,
Argenti reliquum: quia nil in pondere differt
Argentum argento, liquidis cum mergitur undis:
Haec eadem puro deprendere possumus auro,
Si par corrupto pondus pars altera gestet.
Nam quoties ternis pars illibata grauarit
Correptam drachmis sub aquam, totidem esse notabis
Argenti libras, quas fraus permiscuit auro.
Pars etiam librae quaeuis si forte supersit,
Haec quoque drachmarum simili tibi parte notetur.
Necnon & sine aquis ★